

74,262.21
M13

МАВЛОНОВА Р.А. РАҲМОНҚУЛОВА Н.Ҳ.

21

**БОШЛАНҒИЧ
ТАЪЛИМНИНГ
ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН
ПЕДАГОГИКАСИ**

ТОШКЕНТ – 2006

M13

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИНГ ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ПЕДАГОГИКАСИ

(методик -құлланма)

С ту боким (методик -қулаанма)
уважением
и пожеланиями
Богородице
уверенно
ректор от автора
Маф

ТОШКЕНТ - 2006

ТОШКЕНТ - 2006

7-548

✓

Аннотация

Бу методик қўланмада бошлангич таълимни интеграциялаштиришнинг вужудга келиши, унинг илмий ва ижтимоий жиҳатлари, интеграциялашдан таълим мундарижаси ва йўналишларининг асосий негизи, моҳияти таърифланади. Таълим тизимида ўқув предмети сифатида интеграция курсининг гуруҳланиш фаннинг бир бўлагини интеграциялаш кўрсатилади.

Мазкур қўланма «Бошлангич таълимни интеграциялаш» курси бўйича 1-2 курс магистрантлари учун мулжалланган.

- Тузувчи: педагогика фанлари доктори,
профессор Мавлонова Р.А.
- Тақризчи: биология фанлари доктори,
профессор Зиқиряев А.
филология фанлари доктори,
профессор Тухлиев Б.
педагогика фанлар номзоди Ҳамидова Н.
- Муҳаррир: М.Жумабоев.

Илмий методик бирлашмалар фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2006 йил «25» майдаги 10 сонли қайдномаси билан нашрга тавсия этилган.

P-045 / 1

Сўз боши

Бошланғич таълим интеграцияси курсининг мақсад ва вазифалари. Таълимнинг интерактив курси кўргазмали таълим системаси бўлиб, интегратив билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш асосида кўргазмали, маҳоратни вужудга келтириш сирларини ўрганади. Кўргазмали таълим системаси турли хилдаги типлар, шакллар, усуллар, объектлар асосида қурилган.

Интеграцион курснинг мақсад ва вазифалари мактаб табиий-илмий таълим системасида тавсифланади. Билимнинг интеграциялашган (кўргазмали) тармоғида интеграциялашнинг усул ва воситалари: таълим режасидаги ўқитиш жойида: вақтнинг ҳажмига қараб шу курсни тўла ўзлаштириш вақти ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси: кўп мақсадли ва ранг-баранглилigni ҳамда кўп функцияга эгаллиги билан тавсифланади (кўргазмали).

Интеграцияловчи таълим курсининг йўналишлари:

- кўп предметлилик бунда (икки ёки ундан ортиқ) фундаментал фанларни қиёслаш;

- чегара фанлар асосида – янги фанларни вужудга келтириш, бунинг асосида янги табиий ҳамда илмий фанлар вужудга келади;

- асосий (ўзак) фанлар – замонавий билимларнинг ҳамма тармоқларига сингиб кетувчи фанлар ва умумий илмий тушунчалар, қоидалар ва назариялардир.

- комплекс объектларини ўрганиш бу - «қоинот», «одам», «муҳит» деган тушунчаларни бирлаштириш;

- маҳаллий (табiiй-илмий билимлар) ва глобал (муҳим) муаммолар – илмий, экологик, политик, саноат ва мамлакатнинг маданий ривожланиши билан миллатнинг бугунги кундаги тутган ўрни билан ҳамбарчас боғлиғи;

- фаолият асосида – ўқув тарбия фаолиятининг ҳар хил кўринишлари китоблар, кузатишлар, тажрибалар, билим, маҳорат ва қўникмалар.

- табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонунларига бўлган шахсий муносабатни шакллантириш: кўргазмалар асосида интеграция, дидактик системада (ўқитувчи ва ўқувчининг фаолияти); Кўргазмали ёндошишга олиб келувчи методлар ва усуллар – эвристик суҳбатлар (савол-жавоб услуби), режали бойтадиган суҳбатлар, экскурсиялар, ижодий ишлар, мустиқил ишлар, антомимика, сахна кўринишлари, намунали қироат билан ўқиш, иншо ёзиш, диктант, баён ёзиш, математик масалаларни ечиш.

- табиат ва инсон ягона тизими ва ўзаро алоқада фаолият кўрсатиш ҳамда инсоннинг планетада яшаб қолиши учун илмий асосланган фойдаланишни ташкил қилишнинг зарурлиғи;

- илмий ўрганишнинг гуманизацияси жараёни ижтимоий гуманитар, табiiй амалий ва техник фанлар методларининг ўзаро таъсири, илмий фаолиятнинг гуманитар-шахсий методлари соҳаларида ифодаланиши;

- таълимни ривожлантиришнинг энг умумий самарали йўли замонавий фанни турлича услубий ёндошувларнинг оптимал ўзлаштириши;

- «табиат-инсон» тизимидаги табiiй – илмий ва гуманитар фанларни интеграциялашуви сифатидаги гуманизациялашуви;

- табиатда мавжуд объектив алоқаларни ўзлаштириш орқали ўқувчиларда шахсини шакллантириш;

- бошланғич синфларда интеграцион билим малакаларини ва кўникма ҳосил қилиш;

- ҳар бир ўқув предметини ўқиётган пайтда ўқувчиларга тўғри келадиган психик кўзғалиш ҳосил қилиши, бу материални ўзлаштирилишига катта ёрдам беради, уни тез ёдда сақлашга, эмоционал англашга, фикрлаш қобилиятининг ўсиши, нутқ ва тасаввурнинг ривожланишига олиб келади.

Интеграция негизда ўқувчиларда фикрлаш қобилиятининг ҳар хил типларини шакллантириш, бу эса билим (англаш) жараёни билан ҳамбарчас боғлиқдир.

- табиатда мавжуд бўлган объектлар орқали ўқувчиларнинг шахсиятини шакллантириш;

- «табиат – инсон» системасида аниқ билимларга эга бўлиши учун фикрлаш қобилиятини шакллантириш;

- материалларни англаб етиш ва дидактик адаптация шакллантириш учун ўрганувчи материални билимнинг ҳар хил тармоқларидан олиш;

- ўқувчиларда системалашган фикрлаш қобилиятини шакллантириш учун ўрганувчи материални билимнинг ҳар хил тармоқларидан олиш учун дунёнинг замонавий илмий контекстидан фойдаланиш;

- табиатнинг объектлари ва кўринишларини, жараёнларининг, қонунларини, жамиятнинг ривожланиш қонунларини иктисодиёт гуманитарик ва демократик билимларни шакллантириш;

- билим, кўникма, малака системасини ишлаб чиқиш;

- мактаб таълим курсларидаги интеграцияни маъноси, кенг миқдордаги фикрлар ва фактлар мажмуаси, бир- бирига яқин фанларнинг бирлашуви;

- мактаб ўқувчиларида ҳар хил типдаги фикрлаш қобилиятини шакллантириш, бунинг учун рухий машқлардан фойдаланиш, материални тез ўзлаштирилишига ёрдам беради, уни эслаб қолиш ва эмоционал англаш қобилиятини шакллантиради.

1. Интеграция курси ва вазифасилари

Интеграция курси – ўқув фанларидан бири бўлиб, фанлараро билимларни (интегратив билимларни) чуқурлаштириш ва ошириш, уларни шакллантириш учун ўрганилади. У ҳар хил турлар, усуллар, услублар, фанлараро интеграция объектлари асосида тузилган.

Интеграция курсларининг синфларга бўлинишини турли асосларда қилиш мумкин: мақсад ва муаммолар асосида; мактаб табиий - илмий тизимидаги вазифалари асосида; кўшилувчи фан тармоклари асосида; интеграция усуллари ва йўллари асосида; ўқув режасидаги ўрни асосида; курсни ўрганишга сарфланган вақт асосида; ўқувчилар учун қийинлик даражаси асосида ва ҳ. к. Шунинг эътиборига оламизки, бу курсларнинг муаллифлари одатда ўз олдларига бир неча мақсад ва муаммоларни ечиш масаласини қўядилар, шу сабабли курслар кўп мақсадли, турли вазифали бўлади.

Кўп микдордаги дастурлар ва уларни тадбиқ этишга уринишларни кўриб чиқиб, биз бу курслар қурилишининг асосий йўналишларини ажратишимиз ва уларни моҳиятига қараб синфларга бўлишимиз мумкин.

Интегратив таълимнинг синфларга бўлиниши (классификация).

Кўп фанлар интеграцияси

Уларни яна универсал ёки бир неча асосий тизим курсларини алмаштирувчи умумий деб ҳам аташ мумкин. Масалан, ўқиш, табиат, расм дарсларини битта умумий дарсга бирлаштириш.

Одатда, бундай курсларнинг муаллифлари табиий фанлар материалларини бирлаштириб, уларни бир маълум тизимга келтиришади ва ўз курсларини интегратив ёки комплекс (умумий) деб атайдилар. Кўриниб турибдики, бошланғич таълим тизимидаги табиий фанлар материалларини беришда тўғри кетма — кетликка фақат дарслар тузилишини саклаб қолибгина эришиш мумкин. Баъзи эътиборли олимлар таъкидлайдиларки, бу анъанавий мактабларда ҳам табиий фанларни кетма - кет ўрганиш йўли билан ҳам ҳал қилинмоқда. Бир қатор олимлар бошланғич таълимга ҳам дарсларга ажратиб ўқитиш анъаналари тарқалган деб ҳисоблайдилар.

Табиий фанларни ўқитишнинг тизим бўйича давом эттиришни беқор қилиш ва соддалаштириш учун кўпгина муаллифлар гуманитар синфлар учун умумлаштирилган курслар (дарслар) таклиф қиладилар. Буларга умумий тушунчалар берувчи, болаларда табиий фанларни ўрганишга қизиқиш уйғотиш вазифасини бажарувчи, табиат ҳақида қизиқарли кўринишда ҳикоя қилувчи бошланғич табиий фанлар курслари (масалан, бошланғич синфлардаги «Табиатшунослик») қиради.

Чегарадош фанлар асосида тузилган курслар.

Кенг интеграция жараёни олдинги илмий йўналишларни боғловчи янги табиий фанлар ва илмий йўналишлар ҳосил бўлишига олиб келди.

Бошланғич синфларда экологик таълимни кузатиб, ўқиш,

табиатшунослик, меҳнат (табiiй материаллар билан ишлаш), расм фанларига экологик мавзулар киритилгани кўринади. Бир - бирига яқин чегарадош фанларнинг қаторига молекуляр биология, биофизика, геофизика, биокимё, астрофизика, астрокимё киради. Бу фанлар асосида мактаб интегратив табiiй фанлари тузилади.

Асосий фанлар асосида тузилган курслар.

Замонавий билимларнинг ҳар бир бўлимини қамраб олувчи асосий фанлар асосида тузилади. Улар қаторига педагогика, педагогик технология, педагогик психология, инсон ёши психологияси, фан ривожланиши жараёнини ўрганувчи педагогик психология, фаннинг инсоннинг бошқа ҳаёт жараёнларида боғлиқлигини ўрганувчи: кибернетика-бошқариш, алоқа ва информацияни қайта ишлаш: информациянинг тузилиши ва хусусиятларини, унинг шахс шаклланишидаги ўрнини ўрганувчи информатика. Инсон ҳаётининг турли жараёнларида илмий йўналиш бўлган системаларнинг алоқаларини ўрганувчи синергетиканинг қўлланилиши. Бу синфдаги интегратив курсларнинг мазмуни шу фанлар маъноси ва структураси асосида тузилади.

Умумий илмий тушунчалар, қонуниятлар, назариялар асосидаги курслар.

Бу асосда интегратив курслар яратиш ҳақидаги фикрлар яхши натижалар берди. Муаллифлар орасида юқори даражадаги умумийлиқни билдирувчи тушунчалар: «материя», «ҳаракат», «модда», «майдон», «энергия» ва бошқалар кўп ишлатилди. Қонунлар орасида сермахсули табиатни сақлаш қонуни, одамларнинг иш фаолиятрг туфайли ривожланиши, табиатга туйғу билан қараш бўлди.

Назариялар орасида интегратив курс яратиш учун асос бўлиб асосий табiiй - илмий назариялар хизмат қилади. Шуниси эътиборга лойиқки, бу асосда интегратив курслар яратишга уринишлар кўп бўлган бўлса ҳам, улар қовишмаганлиги ва маълум кетма - кетликка, дидактик мақсадга эга эмаслиги билан ажралиб туради.

Фан эволюцияси билан боғлиқ муаммоларни, табиатни илмий нуқтаи назардан ўрганиш услубларини, оламнинг илмий кўрнинишини ўрганиш асосидаги курслар.

Юқоридаги барча мавзулар интегратив мазмунга эга ва тадбиқ этишга қатта имкониятлари бор, афсуски, бундай курслар мактаб иш фаолиятида қўлланилувчи материалнинг ва ўқитиш услубининг мураккаблиги туфайли ҳали кенг тарқалгани йўқ.

Комплекс объектлар асосида

Интегратив курс яратишга асос бўлган комплекс объектларга Ер, биосфера, одам ва унинг яшаш муҳити мисол бўла олади. Бу курсларнинг бир ҳил мавзуларида бир объект турли фан нуқтаи назаридан кўрилади.

Шу ҳилдаги интеграция ўтган асрнинг йигирманчи йилларда маориф тизимида қўлланилган. Кейинчалик у бекор қилинган, лекин бизнинг давримизда, айтиш мумкинки қайтадан тугилди. Бизнинг назаримизда, маълум ҳажмда у табiiй фанлар таълимига яхши таъсир

кўрсатади.

Турли муаммолар асосида

Интегратив курсларни турли локал (маҳаллий) ва глобал (умумжаҳон) муаммолар асосида тадбиқ этишга уринишлар кўп учрайди. Бунда табиий илмий билимларнинг муаммолар асосида ёрлаштирилиши қўлланилади. Бу синфдаги интегратив курслар (асосан экология билан боғлиқ курслар) мактаблар иш фаолиятида кенг тарқалган.

Муаммолар бўйича тузилган интегратив курслар ривожланишига глобал таълимнинг ривожланиши ҳам туртки бўлди.

Бу йўналишнинг тарафдорлари замонавий шахснинг ривожланишига бугунги кунда мамлакатларнинг ва миллатларнинг экономика, фан, сиёсат, маънавиятининг узвий боғлиқлигидан келиб чиқувчи глобаллик омили кучли таъсир кўрсатади деган тасдиқлашни асос қилиб олганлар.

Фаолият асосида

Табиий фанлар асосини ўрганишда ўқувчилар китоб билан ишлаш, кузатишлар олиб бориш, тажрибалар ўтказиш, олинган билимларни бир тизимга солиш - турли ўқув—таълим иш фаолияти билан тўқнашадилар. Ўқувчиларни фаолиятнинг бир тури билан таништирувчи бир бутун курс яратиш мақсадга мувофиқдек кўринади. У ўқитиш жараёнининг ҳар бир вақтида фойдали бўлиши мумкин ва кичик ҳажмда ҳам табиий фанларни ўқитишда, ўқувчиларнинг ортиқча куч сарф қилишлари муаммосини ҳал қилишда, мустақил билим олиш кўникмаларини ривожлантиришда ёрдам беради. Бу синфдаги интегратив курсларни яратиш ва уларни ўқув жараёнига тадбиқ қилиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади. Табиий фанларни ўзлаштиришни текширишлар натижалари шуни кўрсатадики, ўзбек ўқувчилари чет эллик ўқувчиларга нисбатан кўп маълумот ўзлаштирсалар ҳам, уни тадбиқ қилишда сезиларли даражада орқада қоладилар.

Кўпчилик бунга сабаб асосий кўникмаларнинг мослаштирилмаганида деб билади. Сабаб нимада? Балки уларнинг бири кўп йиллар давомида анъанавий мактабда интегратив дарсларга эътибор берилмаганидир?

Бу ерда бугунги кунгача яратилган интегратив курсларнинг асосий синфлари санаб ўтилди. Лекин ўқув фанларини интеграцияси жараёнида қатор камчиликлар ҳам бўлиши мумкин.

Биринчидан. Айтиб ўтилган табиий интегратив курсларни тузиш йўллари кўпинча бир - бирини такрорлайди ва бирга қўлланилади, бу билан янги асослар яратилиб, уларни тартибга келтириш, илмий асос яратиш қийинлашади.

Иккинчидан. Интегратив курслар фанлараро алоқанинг ўрнини боса олмайди. Бизнинг фикримизча, улар бу алоқанинг ташкил этувчиларидан бири.

Учинчидан. Табиий илмий таълимнинг оптимал тузилиши шундайки, интегратив курслар ўқув режасининг ўзгарувчан қисмига кириб, унинг регионал ташкил этувчиси ҳисобланади.

Тўртинчидан. Тўлиқ ўқув методик қўлланмаларнинг йўқлиги

интегратив курсларнинг ўқув жараёнига тадбик этилишида кийинчиликлар туғдиради. Уларнинг муаллифлари программа тузиб, умумий методик кўрсатмалар тузишгандан сўнг тўхтаб қоладилар.

Бешинчидан. Интегратив курслар учун ўқитувчиларни режали ва мақсадга мувофиқ тайёрлаш тизими хали етилгани йўқ.

2. Фан ўқитишдаги интеграция асосидаги таълим фалсафаси

Сўнгги ўн йилликлар ичида таълим фалсафаси шундай илмий йўналишга айландики, у инсоннинг таълим олиш жараёнида яхлит интеллектуал ривожланиши ҳақидаги саволга жавоб таклиф этмоқда. Инсоннинг таълим олиш жараёнидаги комплексли ривожланиши таълимнинг предметли мазмуни томонидан бузилган. Таълим олаётган ёш инсоннинг ривожланиши шароитидаги қарама-қаршилиқни амалиётдаги педагоглар аниқлашган.

Фан ўқитишдаги интеграция бўйича уларнинг таклифи ташки бириктиш характерга эга, аслида эса фанларни интеграциялашни чуқур методология асосида ўтказиш зарур.

Янги ривожланаётган фан мазмунида турли фалсафий оқимларда пайдо бўлган гоя ва методлар бирлашуви эҳтимоли бор. Таълим фалсафаси томонидан нафақат табиий мослашув, балки континентал мослашув ҳам ўзлаштирилмоқда.

Олимлардан Т. Кун ва В. С. Стёпин бу борадаги ишлари натижасида фалсафа табиат ва маданият ҳақидаги фанларни бирлаштирди. Шундай қилиб физика, . моделлариға замонавий инсон онги мурожат этувчи илгор фанға айланди. XX аср ўрталарида илгор фанлар орасида кибернетика ўрин эгаллади. Кибернетикада ўзлаштирилган принциплар ўз қўлланшини анорганик оламдаги ходисаларни тушунтиришда биология, техникада топди.

Ноклассик физикадаги Н. Борнинг қўшимчалилик принципи аввал олимлар томонидан умумий табиат қонуниятларини ифодаловчи фалсафий принцип деб аниқланган эди. Бу эса келгусида бошқа фанлар ривожланишиға асос солди. Қонуниятлар мажмуаси шаклланиш вақтиға келиб фан кўп қиррали бўла бошлайди, инсон образи кўпроқ гавдаланади. Интеграция процессини қучайтиришға, инсоният тажрибасини тартиблаштирувчи маданият тоифаларини излашға зарурият туғилади. Замонавий фалсафа такдим этган интеграциянинг пойдевор таркибий элементлариға дунёқараш универсалиялар қиради. Улар маъпони англаш, тушуниш ва инсоннинг дунёни кўриш усулини белгилайдилар.

Ёш инсоннинг ижтимоийлашувига маориф системаси ёрдамида ушбу маданият туриға қиритиш унда дунёқараш универсалияларни ўзлаштиришға шароит яратилганда эришиш мумкин. Индивиду маданиятға қиритиш, шахсни шакллантириш дунё манзарасини тўла ўзлаштиришни кўради. Универсалиялар асосидаги матрицалар турли аниқ фаолият, билим, идеал, нормаға асос бўлади.

Дунёқараш универсалиялар тизими дунёни умумий таърифловчи тоифаларни ўз ичига олади. Улар табиат, социал объектларға, жонли ва

жонсиз табиатга, инсон ва унинг жамиятдаги ҳаётига, маънавиятига, онгига киради. Универсал тоифалар универсал қўлланиш имконига эга.

Бу тоифалар: кенглик, вақт, ҳаракат, миқдор, сифат, сабаб, тасодиф, шахс, инсон, жамият, мен, бошқалар, онг, гузаллик, ишонч, адолат, эркинлик ва ҳ. к.

Бўлимларга бўлинган таълим мазмунида универсалиялар унинг барча қонуниятларини қамраб олиши лозим. Универсалияларнинг интеграцион аҳамияти у маданиятнинг барча йўналишларида намоён бўлади. Уларнинг ўзлаштирилиши исталган фанни ўрганишда намоён бўлади. Улар ёрдамида маданият, ижтимоий тажриба инсондан инсонга, бир авлоддан иккинчисига ўтади. Маданият универсалиялари ушбу моделда инсон онгининг тузилиши элементи шаклида акс этади. Маданият универсалиялари мазмуни индивид томонидан унинг таълим олиш жараёнида, шахсий шаклланишида, тарбиясида ва жамиятдаги ҳаётида ўзлаштирилиши лозим. Улар унинг ички интеллектуал салоҳияти ва таълим оламидаги ҳатти-ҳаракатининг қурилиш материали бўлиб хизмат қилади, онг дунёси ва амалий дунё боғлиқлиги фалсафанинг ривожланиш даражасига қараб унда метафорик фикрлашда акс этади.

Маданият универсалияларини фалсафий ўзлаштириш бош формасидаги йўли турли ижтимоий - маданий йўналишларда намоён бўлади. Таълим фалсафаси дунёни маънавий ўзлаштиради. Адабиёт, маданият фаолият йўналишлари каби маънавий ишлаб чиқариш ва универсалияларни аниқлаб этишдек мураккаб процесс амалга оширилади. Фарқ шундаки, таълим фалсафасида бу ҳодиса профессионал даражада, методологик жиҳозланган тартибда рўй беради. Қундалик фикрлаш, маънавий англаш фалсафий маданият универсалияларини уларни бирламчи шаклида пайдо қилади. Тахлилиий ишлар мобайнида универсал тоифалар мазмуни мураккаблашади. Бу асосда етарли мураккаб ва ўзига ҳос фалсафий гоя комплекслари ривожланади.

Фалсафа майдонида бўла туриб тоифалар англаш дунёси объектига айланади. Маданият универсалиялари фалсафий таҳлил доирасида фикрий тажрибалар ўтказиш мумкин бўлган ўзига ҳос идеал объектга айланади.

Табиат, жамият, инсон ўзининг реал дунёси маънавий таҳлили учун идеал объектлар билан ишлаш заруряти шунга олиб келадикки, бу объект фикрлаш методларига боғлиқ бўлади. Универсал (кўп ҳосса) тоифалар англаш жараёнида моддий таъсирланишга учрайди. Натижада пайдо бўлган тоифа тури фақатгина таъсири универсал тоифаларни аниқлашга олиб келган ҳақиқатнигина акс этмай, балки фикрлашнинг идеал йўналишини кўрсатади.

Ҳозирги вақтда педагогик амалиётда фанлараро боғланиш асосида таълим жараёни интеграция йўлларида изланишлар давом этмоқда. Олиб борилаётган ишнинг фойдалигини тан олган ҳолда унинг характерини белгилаб ўтамыз. Бундай тарбиявий иш катта самарага эга. Мазмун ва таълим мақсади интеграцияси бўйича масала фақат таълим фалсафаси асосида ечиш мумкин. Методологик аппарат асосидаги таълим фалсафаси бошида фаннинг идеал нормалари, универсал тоифалар туриши керак.

Интеграция мода ҳам, навбатдаги компания ҳам эмас. У шундай

тенденциялар аксики, улар бугун инсон фаолиятининг барча соҳаларини таърифлаб беради. Бу фаолият кенгликлари ўзгарди, замонанинг долзарб муаммолари туғилди. Улар табиат ва инсон ягона тизим ва боғлиқда мавжудлигини ёдга соладилар, инсон яшаши учун илмий асосланган фойдаланишнинг ташкилини талаб қиладилар.

Замонавий табиатшунослик ва техниканинг инсонпарварлигини, инсон фаолиятининг барча турларини ўз ичига олган бу фанларни методологиясидаги ўзгаришлар билан боғлаш керак.

Фанни англаш жараёнида ижтимоий - инсонпарварлик, табиий - илмий, техник билим методологиялари ўзаро боғланишда кўринади. Айнан интеграция асосида табиий фанлар био олам кўрсатмаларидаги, инсон фаолиятини ўрганишдаги, замонанинг долзарб муаммоларини ечишда кўринади. Хуллас, бу тафовут муносабатлар ўзгаришида ва барча мактаб талабларининг умуммаданий билимларида намоён болади. Интеграция табиий-илмий таълим мазмунини инсонпарварлашувининг асосий механизми бўлиб чиқади. Ҳозирги кунда табиий - илмий таълим аҳамиятини баҳолаб ҳулосалаш мумкинки, у табиий-илмий ҳаққонийлик ва инсонпарвар идеаллар бирга бўлишига даъват этади. Интеграцион ёндашув қўлланиши табиатшунослик ва теварак- атроф билан танишув курсида кўрсатилган.

Илғор ғоя, принцип ва вазифалар

Бу курснинг концепцияси ишланмасида бизнинг замонда табиат-инсон тизимида ўқувчилар тушунчасига асосланган бўлиши керак. Маънавий экологик тушунча бўлмоғи лозим, факатгина табиатга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш инсон келажаги хавфсизлигини таъминлашини тушунтирмоқ лозим. Бундай ёндашувнинг илғор ғояларига бирдамлик, мақсадга йўналтирилганлик, инсон ва табиат узвийлиги, инсон-табиат тизимининг самовий белгиланганлигини англаш киради.

Принциплар – бу биринчидан, гуманитарлаш, у табиий-илмий ва гуманитар билимларни “табиат-инсон, тизимида интеграллаш, иккинчидан, табиатдаги мазҳуд алоқаларни ўқувчилар англаши орқали шахснинг шаклланиши, учинчидан, табиат ҳақидаги конкрет билимларга тегишли ўқувчилар фикрлаш йўналиши усули шаклланиш устиворлиги, тўртинчидан, келгуси дидактик мослашув илмий изланишга мос келган турли соҳалардан материални танлашдир.

Вазифаларга қуйидагилар киради: ўқувчиларда тизимли фикрлашнинг ориентир асосини шакллантириш табиат бирламчилиги ҳақида қонунлар, ҳодисаларга оид билимларни шакллантириш, табиатшунослик қонуниятлари кузатиш қобилиятларини шакллантириш, билимлар тизимини ишлаб чиқариш, ақлий мустақиллик муаммоларини билиш ва уларнинг ечиш йўллари топиш қобилиятини ривожлантириш. Вазифаларга шунингдек, табиатни эстетик қабул қилиш, инсонпарвар маънавий идеалларга экологик фикрлаш ва табиатни асраш муносабатини асос қилиш киради. Дидактик аспектдаги бундай ёндашувнинг асосий фарқлари қуйидагилар: чизикли курслар фан ўрганишдаги мантқиқдаги тушунчалардан воз кечиш; дедукцияни

вактидан олдин ишлатиш, тушунчалар шаклланишининг классик тизимидан интеграцион умумлаштиришнинг умумий тушунчаларини ишлатиш даражасига ўтиш; тарихий ёндашув билимларини минималлаштириш табиат объектларини ўрганишда конкрет далилларни ўзлаштиришга эмас, у билан боғлиқлигини англаш.

КУЗАТИШ ВА ХУЛОСАЛАР

Педагогик изланишлар шуни кўрсатадики, интеграцион асосда фанларни ўрганган ўқувчилар предметли ўргатишнинг чизикли курсларини қисқа муддатда ўзлаштирмоқдалар. Тез ўқитиш мақсад қилиб олимпиаданига қарамасдан, ундаги табиат, меҳнат, расм, ўқиш соҳасидаги элементлар бу фанларни тез ўрганишда умидли асос бўлиб хизмат қилмоқда. Позитив натижалар деб дунё ҳақидаги илмий тасаввурларнинг замонавий даражасига тўғри баҳо бериш; ўқувчи олдида оламнинг кўп ўлчовли дунё манзарасининг динамикада, турли боғланишларда яратиш, айлантириш; кўриш горизонтларининг кенгайтириш, ўзи учун дунё қайтадан кашф этиш, ўқувчи билан мулоқотдаги янги методик шакллари излаш; турли мутахассислар фаолиятларини муаммоларни ҳал этишда бирлаштириш, ўқув фаолиятида толиқишнинг олдини олиш, янги сифатли педагогик натижа олиш, таълимнинг янги фалсафаси бўлиши, педагогик процессининг интегратив борлигини акс этишга айтилади.

Интеграцияга қарши, фикрлар муаммо туғилиши хавфини яратиши мумкин. Айрим олимлар интеграцияни механик бириқишга хавф туғдиради деб ҳисобламоқдалар. Таълим муассасалари раҳбарлари кўпинча интеграцион курснинг мақсад ва вазифаларини аниқлашда керакли ўқув дастурини танлашда, ўқитувчилар малакасини оширишда кийинчиликларга дуч келмоқдалар. Шундай қилиб, интеграция таълим ривожланишга замин яратган ҳолда, ҳар бир мактабда долзарб муаммо ҳам бўлиб келмоқда. Бу интегратив ёндашув моҳиятини тушунмасликдан келиб чиқмоқда. Таълим тизим ташкилотчилари зиммасига бу масалани тўғри ечишда катта масъулият тушмоқда. Таълим мазмунининг инсонийлаштиришда асосий механизм деб интеграцияни англаш қадриятни, яъни замонавий мактабнинг ривожланишида илғор тенденциялар аҳамиятини аниқлашга имкон беради.

3. Таълим жараёнини интеграциялашнинг назарий асослари

Дидактик олимларнинг текширувларида услубнинг амалий фаолият билан бўлгани генетик табиати ажратиб кўрсатилади.

Н. Н. Скаткин, И. Я. Лернер, Алексюк Ю. К. Бабанскийларнинг текширувларида таълим услубларига тааллуқли иккиламчи тур белгиларининг таърифи берилади. Улар услуб-ифода, мазмун ва таълим усули эканлиги исботлаб беришган.

Гегель фалсафадаги услубни мазмун ҳаракатининг шакли сифатида кўрсатади. Таълим жараёнида турли хил мантиқий тизимлар орқали ўқитувчи ва у билан биргаликда ўқувчилар ўз билим, қobiliят ва қўникмаларини дедукция, индукция, синтез, умумлаштириш, конкретлаштириш, таққослаш

шаклида ифодалайдидар.

Барча мантикий жараёнлар услубнинг мазмун билан узвий боғланган ички томонини ташкил қилади.

Бошланғич синфларда ўқув жараёни фойдаланилаётган усул, услуб ва шаклларининг турли туманлиги билан ажралиб туради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган янги ўқув режалари ва дастурларига ўтиш даврида жамият ва атроф-муҳит ўртасидаги алоқаларни уйғунлаштириш, атроф-муҳитга жиддий муносабатни ўрнатиш ва шакллантириш масалалари муҳим аҳамият касб этади.

Атроф-муҳитга жиддий муносабатларнинг пойдевори бошланғич синфларда ўргатилади. Шунинг учун иқтисодий таълимнинг натижаси мактаб таълимининг биринчи босқичига боғлиқ. Янги психологик-педагогик тадқиқотлар кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг билиш фаолиятлари чекланганлиги ҳақида илгариги тушунчаларни кўриб чиқишга имкон беради. Бу бошланғич иқтисодий таълимнинг барча таркибий қисмларини ўзгартириш ва янгилашга асос яратади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларига жавоб берадиган ва дарс талабларига мос келадиган, мақсадни аниқлаш бундай янгиланишнинг асосий масаласидир.

XIX-XX асрлар оралиғида педагогикада кичик мактаб ўқувчиларининг табиий муҳит билан таништиришнинг интеграцияланган курсини яратиш фикри пайдо бўлган. Бу фикр А. Я. Герд, Д. Н. Кайгородов, А. П. Павлов номлари билан боғлиқ бўлиб, улар бошланғич мактабга атрофдаги жонли ва жонсиз дунё ҳақидаги бўлинмаган курсни киргизишни талаб қилишди.

Интеграциялашган таълим-тарбия, фанлараро алоқаларнинг айрим жиҳатлари машҳур педагогларнинг (Я. Коменский, Д. Локк, И. Гербарт, М. Песталоцци, К. Ушинский ва бошқалар), дидактикларнинг (И. Д. Зверев, М. А. Данилов, В. Н. Максимова, С. П. Баранова, Н. М. Каткина ва бошқалар) психолог олимларнинг (Э. Н. Кабанова, Меллер, Н. Ф. Тализина, Ю. А. Самарина, Г. И. Вергелес), медист олимларнинг (М. Р. Львов, В. Г. Горещкий, Н. Н. Светловская, Ю. М. Кольягин, Г. Н. Приступова) ишларида кўриб чиқилган.

Бир қатор ишлар бошланғич таълимдаги фанлараро ва фанлар ичидаги алоқаларга бағишланган. Бу муаммолар ўқув фанларини интеграциялашга ўтишнинг яқин ривожланиш зонасидир.

(Т. Г. Раизаева, Г. Н. Аквилева, Д. И. Тройган, Г. В. Бальтюкова, Н. Я. Веленкин, Н. М. Дружина, Т. С. Назарова, И. К. Блинова, Р. Г. Матюшова).

Бошланғич мактаб фанларининг интеграцион алоқалари кам ишлаб чиқилган, карама-қарши ифодаланган. Бу алоқаларнинг моҳияти ҳақида олимлар орасида карама-қаршилиқлар кўп.

Интеграция атама ва услубий нуқтайи назардан ҳодиса сифатида нима эканлигини кўриб чиқайлик.

«Интеграция» сўзи латинча *integratio*-тиклаш, тўлдириш, «integer» бутун сўзидан келиб чиққан.

Иккита тушунчага эгамиз:

1. Тизим, организмнинг алоҳида табақалаштирилган қисм ва вазифаларнинг боғлиқлик ҳолатини билдирувчи тушунча ва шу ҳолатга олиб борувчи жараён.

2. Табакалаштириш жараёnlари билан бирга амалга оширилаётган фанларни яқинлаштириш жараёни.

Дифференциация - французча (différentiation лотинча differentia - фарк, ҳар хиллик, яъни бутунни бўлақларга бўлиш, ажратиш. Таълим мазмунини интерграциялаш - дунё тенденцияси (ғоя, фикр, интилиш). Интегратив ёндошиши турли даражадаги тизимли алоқаларнинг объектив яхлитлигини акс эттиради. (табиат- жамият - инсон). Интеграция илгари бўлинган қисмларни бир бутунга бирлаштириш билан боғлиқ. У тизим элементларининг яхлитлик ва уюшқоқлик даражасининг оширишга олиб келади.

Интеграциялаш мобайнида бир-бирига боғлиқлик ҳажми ошади ва тартибга тушади, шу тизим қисмларнинг ишлаши ва ўрганиш объектининг яхлитлиги тартибга солинади.

Бу умумий қоидаларни қандай қилиб мактаб таълимида қўллаш мумкин? Замонавий дидактик ва методикада таъкидланишича, ўқувчиларни ўқитиш, ривожланиши ва тарбиясининг мувоффақиятлари уларнинг дунёнинг бирлиги ҳақида тушунчанинг шаклланиши, ўз фаолиятларини умумий табиат қонунилари асосида йўлга солиш заруриятини тушунишлари, табиатшунослик курсида предметлараро ва предметлар ичидаги алоқаларни еча олишлари билан боғлиқ. Таълимдаги интеграция ўқув предметлари мазмунини конструкциялашга тизимли ёндошиш орқали қўриб чиқилади.

Интеграциянинг турли даражалари ажратилади: бошланғич, табиат ҳақидаги элементлар билимларни бирлаштиради; оралик - предметлар бўлимларини бўлиш интерграцияси; якуний - табиатшуносликни ўрганиш билан боғлиқ бўлган таълимнинг охириги босқичи интерграцияси. Шу билан бирга, табиий - илмий таълимни тўлиқроқ ва кенгроқ интеграциялаш имконияти ҳам инкор этилмайди. Мактаб таълимини интеграциялаш жараёнининг психологик асоси сифатида психолог Ю. А. Самариннинг ассоциатив тафаккур тўғрисидаги фикрлари олинishi мумкин. Бу фикрларнинг мазмуни шундаки, ҳар қандай билим бу ўхшатиш, билимлар тизими эса ўхшатишлар тизимидир. Ю. А. Самарин ўхшатишларнинг қуйидаги турларини ажратади:

локал (махаллий, маълум бир жой, нарса билан чегараланган), бирор тизимга тегишли бўлган, тизим ичидаги, тизимлар орасидаги ва ақлий фаолият даражаларини ўхшатишларининг мос келадиган даражасига бирлаштириш хусусиятига қараб таснифлайди).

Табиат ёки предмет ҳақидаги энг оддий билимларни ҳосил қилувчи боғлиқликнинг энг соддаси маълум бир жой ёки тушунча билан чегараланган локал тасаввурдир. Бу боғлиқлик бошқа билимлардан нисбатан ажралган, шунинг учун энг оддий ақлий фаолиятни таъминлайди. Бу кичик мактаб ёшига ҳос. Бирор бир тизимга тегишли бўлган тасаввурлар энг содда тизимли тасаввурлардир. Улар бирор бир мавзу, предмет ёки ҳодисани ўрганиши асосида ҳосил бўлади. Бирор бир предметни билиш янги факт ва тушунчаларнинг танланиши уларни бир билимлар билан таққосланиши орқали амалга оширилади. Билимларнинг энг оддий умумлаштириш содир бўлади, лекин олинган билим ҳамма унга яқин бўлган билимлар билан боғланса эди.

Бунда ўқувчиларнинг таҳлил қилиш ва умумлаштириш фаолиятлари вужудга келади. Тизим ичидаги тасаввурлар ўқувчиларнинг бутун бир фанлар тизимининг билишини таъминлайди. (физикавий, кимёвий, биологик, билимлар тизими) ўрганилаётган фан доирасида билимлардан кенг фойдаланиш кузатилади. Тизим ичидаги тасаввурлар, вақт, муҳит, сон боғланишларни акс эттиради. Предметларaro тасаввурлар аклий фаолиятининг энг юқори поғонаси ҳисобланади. Улар билимларнинг турли тизимларини бирлаштиради, ҳодиса ёки жараённинг хилма-хиллигини билишига имконият беради. Шу билимлар асосида умумий тушунчалар келиб чикади. Тизимларaro тасаввурларнинг шаклланиши, уларни билимлардан фойдаланишга, уларни бир-бирига бўйсундиришга, билимлар чегарасида бўшлиқликларни аниқлашга имкон беради.

Баён қилинган психологик далиллар бошланғич, тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактаб таълимини интеграциялашнинг асосий хусусиятларини аниқлашга имкон беради.

С. П. Баранов, Л. Р. Болотин, В. А. Сластениннинг «Педагогика» китобида дарсларда қўлланиладиган фанларaro боғланиш кўрсатилади, лекин интеграциялашган таълим муаммолари акс этмаган.

«Бошланғич таълим» журналарида мактаб таълимини интеграциялаш муаммосига катта аҳамият берилади. Л. Н. Бахарева ўзининг «Бошланғич мактаб ўқув машғулотларини ўлкашунослик асосида интеграциялаш» мақоласида интеграция - дифференциация жараёнлари билан биргаликда амалга олаётган фанларни яқунлаштириш ва боғлаш жараёни бўлиб, янги, бутун, яхлит бўлимлар яратишга ёрдам берувчи, фанларaro алоқаларни амалга оширувчи юқори кўринишдир.

Ўқув предметлари орасида интеграция предметлар тизимини инкор этмайди интеграция тизимини такомиллаштиришнинг, камчиликлари бартараф этишнинг йўли бўлиб предметлар орасидаги алоқалар ва боғлиқликларни чуқурлаштиришга қаратилган бундай ёндошув - дифференциация ва интеграция орасидаги муносабатларни тушунишга таянади.

Педагогиканинг мақсади бир хил мақсад вазифаларга эга бўлган турли фанларнинг элемент ва қисмларни бир бутунга бирлаштиришга йўналтирилган интерграцияни амалга оширишда ўқитувчиларга ёрдам беришдир. Кўп йиллик кузатишлар шуни кўрсатадики, бошланғич синф ўқитувчилари, кейинчалик эса битирувчилар у ёки бу фанларни ўрганиб шу билим кўникмаларни бошқа фанларни ўрганишда қўллашга қийналяптилар, уларга мустақил фикрлаш, олинган билимларни ўхшаш ёки янги вазиятларга кўчира билиш кўникмалари етишмаяпти. Буларнинг ҳаммаси бошланғич синфлардаги турли фанлар бўйича машғулотларнинг ўзаро келишмовчилиги туфайли содир бўлаяпти. Бу ҳолатда интерграция бир предмет бўйича билимларни иккинчисига кўчириш ва фаолиятининг алмашиниши эмас балки замонавий фанлар интеграцияси йўналишларини акс эттирувчи янги дедактив эквивалент (мас бўлган, ўхшаш, кенг келадиган нарс) ларни яратиш жараёнидир. Психолог Е. Н. Кабанова - Миллернинг айтишича «Ўқитувчига ҳали учрамаган вазифа асосида билим кўникма ва қобилиятларни мустақил кўчирилиши аклий ривожланишининг

муҳим кўрсаткичидир» Л. П.- Эленко ўзининг «Бошланғич синфларда таълимни интеграциялаш тажрибаси» ичида мактаб таълимини интграциялашнинг муҳимлигига эътиборини қаратса, Л. П. Эленко интеграция дарсини самарали қилиш воситаси, предметлар алоқаларини янги поғоналарга кўтариш шакли деб ҳисоблайди. Интеграция ўқитувчиларнинг турли фанлар бўйича кузатишлари ва хулосаларини тасдиқлаб ёки чуқурлаштириб берувчи янги далилларни топиб бериш манбандир.

Улар фаолиятнинг турли шакллариининг алмашиб туриши орқали ўқувчиларнинг чарчаши ва асабийлашишининг олдини олади.

4. Интеграциянинг ҳозирги замон муаммолари

Бошланғич таълим ва тарбиясини интеграциялаш муаммоси назария учун ҳам, амалиёт учун ҳам муҳим ва долзарбдир. Бошланғич таълимни интеграциялиш масаласига кейинги пайтда бир қанча ёндошишлар бўлди: дарсни икки фан ўқитувчиси олиб бориши ёки икки фанни бир дарсга бирлаштириб, уни бир ўқитувчи томонидан ўтилишидан то интеграцияланган курслар ташкил этиш, бошланғич таълим мазмунини тубдан ўзгартиришгача. Бунга мактаб ҳам, дидактика ва методика ҳам тайёр эмас.

Ҳозирги кунда асосини табиатшунослик бўйича билимлар ташкил этувчи интеграцияланган курс яратиш муаммоси долзарб бўлиб турибди. Булар бошқа турдага билимларни жипслаштирувчи асосий вазифани ўз зиммасига олади. Бундай ёндошиш анчадан бери маълум ва чет эл мактаблари тажрибасида ҳал этилган. Бунда сиз фақат синфларда эмас, балки умумий таълимнинг ўрта ва тугалловчи бўғинларида ҳам бир қатор фанларнинг мазмунини интеграциялаш устида бормоқда. Бу интеграцияланган фанга табиат ва жамиятнинг биригини тушуниш учун зарур бўлган бир қатор ижтимоий- иктисодий, ахлоқий - эстетик ғоя ва тушунчаларни киритиш кўзда тутилган.

Охириги пайтда мактаб таълимини интеграциялаш тўғрисида жуда кўп гапирилди. Олимлар ва амалиётчи - ўқитувчилар болаларда қандай қилиб дунё тўғрисида яхлит тушунча ҳосил қилиш ва турли фанлар бўйича билимларни яқинлаштириш учун бир бутун дастурни тузиш тўғрисида бош қотирмоқдалар. Бир - бирига яқин бўлган фанларни бирлаштирувчи курслар ташкил этиш ҳаракатлари бўлмоқда: Масалан математика ва конструкциялаш, тасвирий санъат ва бадий меҳнат, бу йўлларнинг самарадорлиги тўғрисида чет эллик педагогларнинг кўп йиллик ишлари натижалари бўйича баҳолаш мумкин интеграцияланган курслар чет эл мактаблари учун одатий ҳолга айланган.

Чет эл тажрибаси билан танишиш шуни кўрсатадики, табиат ва жамият ҳақидаги билимларни ривожлантириш учун асос бўлувчи интеграцияланган фанлар кўпгина мамлакатларнинг ўқув дастурларига киритилган. Бу экологик йўналишига эга бўлган интеграцияланган фанлар жаҳон ҳамжамиятида ўқувчиларда атроф-муҳитга жавобгарликни шакллантиришнинг асосий воситаси эканлиги тўғрисида хабар беради.

Хозирги кунда интеграциянинг бир неча усуллари қўлланилади. Биринчиси бир нечта фанларни бир фанга бирлаштириш. Шу масаладаги 1988 йилда чоп этилган халқаро педагогик тажриба ўрганиши натижалари жуда кенг. Кўпчилик хорижий мамлакатлар бошланғич мактабларининг ўзига хос хусусияти интеграцияланган курслар бўйича таълим бўлиб қолди.

Курснинг мақсади болани дунё билан суҳбатга тортиш, инсон табиат, жамият, фан, санъат билан суҳбатлашишга факат одамлар суҳбатлашадиган тил билангина эмас, ҳайвонлар, ўсимликлар тили билан, рассомлар, музикачилар, олимлар фойдаланадиган тил билан таништиришдир.

Кичик мактаб ўқувчисига фикр доираси кенг бўлган мулоқот санъатининг бошланғич саводини эгаллашда ёрдам бериш. Бу савол ўз ичига одамлар билан мулоқотдан тортиб (тенгдошлар, катта ёшдагилар, кичик ёшдагилар) ўз-ўзи билан мулоқотдан то атроф-муҳитдаги ходисалар билан мулоқотни киритади.

Курснинг мақсадларидан яна бири ўзи ишлаётган олам ҳақида нарса ва ходисалар орасидаги боғлиқлик, ўзаро ёрдам, моддий ва маданиятнинг турли-туманлиги ҳақида кенг ва энг асосийси, инсоннинг ички (маънавий) ва (ижтимоий) дунёси ҳақида, оламда ҳукм сурувчи қонунлар (табиий, илмий, тарихий, ахлоқий) ҳақида тушунча бериш. Асосий ургу факат маълум билимларни эгаллашгагина эмас, балки образли фикрлашни ривожлантиришга берилади. Оламнинг умумий кўриниши товушлар, образлар, ранглар орқали таништирилади, бола эса ҳам дунёни, ҳам ўзини ўрганивчи, текширувчи ўрнига қўяди. Бунда курснинг таълимий кичик мактаб ўқувчиларининг курс билан параллел равишда асосий фанларни ҳам ўрганишларига ҳамда ўрта мактаб таълимида қулай шароитлар яратишга хизмат қилади.

Курснинг тузилиши қандай? Курснинг интегративлиги унинг тузилишига хос хусусиятларни белгилаб беради. Йил учун умумий бўлган бир мавзу, ҳар чоракнинг асосий мавзусида ўз ривожини топади.

Шундай қилиб курс асосига қўйилган (фикрларнинг) ғояларнинг горизонтал ҳаракати амалга оширилади.

Худди шу йўл билан вертикал ҳаракат ҳам амалга оширилади (синфдан-синфга), бунда бир мавзу боланинг ўсишига қараб мураккаблашиб боради.

Интегративлик инсоннинг олам билан ўзаро алоқаларига акс этувчи мавзуларга киритилган: бола идрокида абстракт бўлган узоқ олам билан (космос, юлдузлар, ер планетаси, катта бўшлиқлар ва ер қаърини). Яқин олам (микроолам, уй олдидаги ҳайвонлар ва ўсимлик дунёси, она-Ватан табиати ва бошқа мамлакатлар табиати). Инсонлар олами билан (турли мамлакатлар ва маданиятлар, цивилизация марказлари, инсоннинг инсон ва жамият билан муносабатлари инсоннинг ички дунёси); маданий дунёси билан (халқ ижоди, рассом ва олимлар ижоди, маънавий қадриятларни сақловчи одамларнинг ишлари).

Шу оламлар ичра саёҳатнинг мавжудлик қонуниятларини, тилларининг ўзига хос хусусиятларини очиш- курс тизимининг асосий мантиқидир. Курс оддийдан мураккабга, билишдан - илмга, тартибсизликдан уйғунликка, чанқоқликдан моҳирликка ва ижодга бўлган ҳаракатни ривожлантиради.. Бола дунё яралишининг «ғиштчалари» билан танишади, оламнинг

бошланишга, инсоннинг ерда пайдо бўлишига мурожат қилади. Сўзлар, сонлар сири, яшил барг, қадимий афсоналар сирларини очиш фикрларига. Бола макон ва замон бўйлаб саёҳатга отланади. Шундай қилиб бола ҳар кун очиши керак бўлган оламнинг гўзаллигини ва турли туманлигини ҳис қилади.

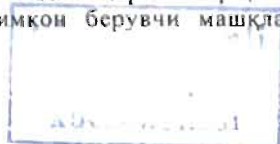
Мураккаб дунёқарашлар илмий, бадний ғоялар бола тушуниши учун қулай, образли мавзуларда ўз аксини топган. Улар йил мундарижасини тузишга имкон беради. Бир тартибга солинган тизим бу курсининг ўзига хос хусусиятидир. Бундай ўйинларга ёндошиш 6-10 ёшдан бошланади. Бу ҳол уларни турли ўйин орқали мураккаб билим орттириш, бадний, ахлоқий масалаларни ҳал қилишга ёрдам беради.

Йил ва чорак мундарижасига турли эртақ қаҳрамонларини (кичик шахзода, Карлсон, Дюмовочка ва бошқалар) киритилиши ҳам шу мақсадга хизмат қилади. Улар болани мавзудан мавзуга етаклаб юргандек, улар билан бола инсон мулоқот қилади ва янги нарсаларни билиб олади.

Курс шахсга мосланган йўналишга эга фақатгина синф ёки гуруҳга эмас, ҳар бир болага аҳамият бериладиган қилиб ишни ташкил этиш назарда тутилади. Бунда унинг шахсий фазилатлари, қобилиятлари алоҳида кўрсатилади, унинг қизиқишлари ҳисобга олинади. У мақсадда «Ўз юлдузининг ёки», «Гулдастада сенинг гулинг», «Сен севган китоб» каби ўйинлардан фойдаланиш мумкин. Ўйин давомида диққат - эътибор биргина болага қаратилади. (Масалан, тугилган кун муносабати билан осмонда янги ёритилган юлдуз унинг номи билан аталади ёки катта гулдаста байрам эгасига ёқадиган гул билан бонийди). Севимли китоб эса синф кутубхонасини тўлдириш билан бирга эгасининг (имзоси)га эга бўлади. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг қизиқиш ва қобилиятларига мослашиш уларнинг бадний фаоллигини ривожлантиришни тақозо қилади. Билим олиш, бадний ҳаётий масалаларни ҳал қилишда ўзига хосликни уddaбуронликни, эпчилликни рағбатлантириш назарда тутиляпти. Шу муносабат билан болаларнинг шеър ва ҳикоялар ёзиш, янги рақс ўйлаб топиш, ширин таом пишириш, бирор асбоб яратиш, ўсимликлардан шакллар яратиш каби мустақил ижодиёт турли йўллар билан рағбатлантириб бориш тақозо этилади.

Эмоционал томонларни ривожлантиришга катта аҳамият берилади. Машғулотлар болаларда кўриш ва эшитиш қобилиятларини (материаллар сифатини (фактурасини) ушлаб кўриб ажрата билиш қобилияти), сезиш туйғуларини (ҳид ва таъмини ажрата олиш қобилиятларини) ривожлантиришга ёрдам беради. «Овчилар», «Хайвонлар», «Изкуварлар»ни ўйнаш болаларга фақат умумий билимларга эга бўлиш, масалаларни мантиқан ҳал эта билишгина эмас, инсонга берилган барча ҳис-туйғулар ҳам муҳим эканлигини кўрсатиб беради. Уларни ривожлантириш ўта назик туйғуларнинг шаклланишига йўлдир. Бунга ёрқин образларга, санъат асарларига, табиат билан завқланишга мурожат қилиш орқали эришиш мумкин. Болаларда салбий, ҳунук, ёмон нарсаларга ҳам эмоционал муносабатини ривожлантириш лозим.

Бунга эртақлар ўқиш, турли сахна кўринишлари қўйиш ёрдам беради. Боланинг ҳис туйғулари унинг жисмоний ривожланиши билан боғлиқ бола фаолиятига ҳаракат қилишга, ўз ҳолатини бадан ҳаракатлари, имо-ишоралар, рақс орқали кўрсатиб беришга имкон берувчи машқларни

киритиш лозим.

Курсни ташкил қилиш ва иш шакллари курс ҳафтасига икки соатга мўлжалланган. Ҳафта охирида икки соатлик дарс ўқиш мақсадга мувофиқ, бунда болалар, бир томондан, асосий дарслардан анча дам олишади, иккинчи томондан, кейинги ҳафтасига дарсларга тайёрланишади. Бундай икки соатлик дарсни «Ижод соати». «Хаёл (орзу) дарси» деб номлаш мумкин.

Дарс ўтишдаги асосий шарт - синфда зарур, мос муҳитни яратиш: полга гилам солиш, парталар ўрнига қулай бўлган стул ва креслолар ўрнини алмаштириш. Машгулот жараёнида болалар ўз яшаш муҳитларини яратишади. Йил ва чорак мавзуси «деворлардаги суратлар», «Ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси» пайдо бўлади, буларни ўқувчилар ўзлари ўйлаб топишади. Бунинг учун турли бадиий ва техник воситалар, маълумот берувчи нашрлар, энциклопедиялар, парталардан фойдаланиш мумкин.

Қўпинча вақтни синфдан ва мактабдан ташқарида ўтказиш кўзда тутилади. Музей ва кутубхоналарда, хиббон ёки кўчаларда ўтиладиган дарслар одатий бўлиб қолади.

Интеграцияланган курс устидаги ишлар давом этади. Танланган йўл жуда қийин ва мутлақо шубҳасиз эмас. Қийин муаммоларни ҳал қилиш лозим.

Болгариялик олимлар табиий – илмий билимларни ўз ичига олган, 10-12 ёшли болаларга мўлжалланган интеграцияланган курс яратишди. Шундай қилиб, ўқиш, ёзиш ва оғзаки нутқ «тил санъати»га тарих, география, фукорошунослик, жамиятшунослик, физика, кимё, биология, астрономия, табиатшуносликка ва шу қабиларга бирлаштирилди.

Интеграциянинг бундай усулидан тўлиқсиз ва тўлиқ ўрта мактабларда қўлланиди. АҚШ ўрта мактабларининг катта синфларида ўз ичига физика, кимё, география, геология, кристаллография, тупроқшунослик, полеталогия ва шу қабиларни оловчи «Ёрни ўрганиш» фани киритилган. Чехословакияда ҳам шундай умумлаштирувчи интеграцияланган «Фукоро тарбияси» деб номланган курс катта синфларда киритилган. Шундай қилиб, бир қатор мамлакатлар тажрибалари кўрсатишича, интеграцияланган курслар қулай шакли бўлиб қолди. Мактабда ўқитиладиган фанларни бир бутун тизимли равишда ўқитиш имконияти тутилганга ўхшайди. Лекин шундай савол туғилади: бу курсни қандай ўқитувчи ўқитиши мумкин. Бундай курслар яратилишининг ўзи муаллифларнинг юқори малакали жамоани талаб қилади. Уни ўқитиш учун эса юқори малакагина эмас, балки кенг билимдонлик керак. Бундай ўқитувчини қим тайёрлаб беради.

Қим шундай мураккаб қўп предметли ўқув курсини олиб боровчи ўқитувчини моддий ва маънавий жиҳатдан қизиқтира олади?

Бу саволлар ҳал қилинмас экан, интеграциянинг бу усули кўринарли натижалар бермайди.

Бошланғич мактабда интеграцияни амалга оширувчи бўғин вазифасини ўқитувчининг ўзи амалга оширади. У болаларнинг арифметикага, ёзишга, табиат қўпгина бошланғич тушунчаларга ва яна қўпгина нарсаларга ўргатади. Ўз қуч ва имкониятлари даражасида бу ишни амалга оширади. Бошланғич синфларда бир ўқитувчининг дарс беришини, интеграциянинг бир усули деб ҳисобласак ҳам бўлади.

Интеграцияни амалга оширишнинг усуллари яхши ёки ёмон бўлиши мумкин, муаммонинг моҳияти шундаки, усулларнинг бирларидан юз ўтириб, иккинчисидан барча даражаларида ўқитувчиларнинг (психологик ва физиологик) ёш хусусиятларини ҳисобга оладиган интеграцион чоралар тузишни киритишидир. Муаммонинг бундай кўйилиши интеграциянинг турли таълим поғоналарида турли хусусиятларга эга. Бошланғич мактабда интеграцияни бир-бирига нисбатан яқин фанларни бирлаштириш асосида кўриш мақсадга мувофиқ.

Таълимнинг кейинги поғоналаридан у асосий фанларнинг чегараларини бирлаштиришга ҳаракат қилади. Бошланғич таълим-тарбияни интеграциялашда ижобий ва салбий омиллар мавжудлигини ҳисобга олиш керак. Бу омиллар интеграциянинг усулларини белгилаб беради.

Ю. М. Колегин ва О. Л. Алексинко интеграциянинг салбий омилларини кўрсатиб берадилар:

- Ўқув предметларининг чегараланган сони-олинаётган катта ҳажмдаги билимларнинг мазмуни оламнинг ҳақиқий кўринишини, қисмларининг ўзаро боғлиқлигини акс эттириш билан тўлдириш мумкин.

- Жуда муҳим бўлган ўқиш, ёзиш ва санок кўникмаларини шакллантириш зарурати. Бу нарсалар худди фанларга бўлиниб ўқитишни талаб қиладиганга ўхшайди. Лекин ўқиш ва математикага ўқитишнинг анъанавий тажрибаси ҳам кенг интеграцион имкониятлар ҳақида далолат беради. Бунда ўқиш фан сифатида ўз ичига факат бадний матнларни эмас, тарих, табиатшунослик бўйича материалларни олади. Математика, арифметика, алгебраик ва геометрик материалларини ўз ичига олади. Бундай интеграция муҳим кўникмалар ҳосил қилишга ҳалакит бермайди, аксинча уларни шакллантиришга қафолат беради.

Роберт Карлоснинг айтишича, бошланғич мактаб факат ўқиш, ёзиш ва санашни ўргатибгина қолмасдан, бундан ҳам муҳимроқ ва каттароқ масалани амалга ошириши ҳам мумкин. Чунки ҳар бир бола шакллантириш даврида унинг интеллектуал фаоллигини рағбатлантириш, табиий қобилият сингари, унинг кейинги муваффақиятлари учун жуда муҳимдир.

- Интеграцияланган курсларни шу ёшдаги болаларга тушунарли ва қизиқ бўлиши учун баён қилишнинг қийинлиги. Бу омилни бартараф этишнинг йўллари амалиётда текширилган энг маъқул услубларни ишлаб чиқишда ҳамда ўқитувчилар тайёрлашнинг махсус тизимидадир.

5. Бошланғич мактабни интеграция қилиш

Ҳозирги кунда бошланғич мактаб таълимини интеграция қилиш ҳақида кўп гапирилаяпти. Бу тушунарли - кичик мактаб ўқувчиси атрофдаги оламни бир бутунлигича қабул қилади. Унинг учун табиатшунослик, рус тили, мусика ва бошқа ўқув предметларини номи эмас, балки атрофидаги олам объектларининг товушлар, ранглар, ҳажмларнинг турли-туманлиги мавжуддир. Болаларнинг табиат ва кундалик ҳаётдаги барча нарсаларнинг боғлиқлигини кўришга ўргатиш кераклигини ўқитувчи сезади, билади.

Таълимни интеграциялаш фикри халқ таълимида табақалаштириш ва

индивидуаллаштириш билан бирга муҳокама қилина бошлади. Агар кичик мактаб таълимини табакалаштириш асосида китоб, дарслик ва бошқа адабиётлар билан мустақил ишлашга тайёргарлик даражаси ҳамда кичик мактаб ёшида кизкишларни фаол шакллантириш етса, интеграциянинг асоси қилиб турли фанларни ўрганиш объектлари бўлган баъзи умумий тушунчаларни чуқурлаштириш, аниқлаштириш ва кенгайтириш мумкин.

Таълимни интеграциялашнинг асосий мақсади бошланғич мактабдаёқ табиат ва жамият ҳақида яхши тасаввур асосларини қўйиши ва уларнинг ривожланиши қонунларига ўз муносабатларини шакллантиришдир. Мана шунинг учун кичик мактаб ўқувчиси предмет ёки воқеалик ҳодисаларнинг бир неча томондан қўриш муҳимдир: маинтикий ва эмоционал томондан, бадиий асарда ва илмий оммабоп мақолада, биолог, сўз устаси, рассом, мусиқачи нуқтаи назардан ва бошқалар.

Асосий фанларни ўзлаштириш ва оламдаги бор нарсаларнинг қонуниятларини тушунишда предметлар ичидаги ва предметлараро алоқаларни ўрнатиш таълимга интеграциялашга ёндошувнинг методик асосидир. Бунга турли дарсларга тушунчаларга қўп маротаба қайтиши, уларни чуқурлаштириш ва бойитиш, шу ёшга тушунарли бўлган муҳим белгиларни аниқлаш орқали эришиш мумкин. Шундай қилиб яхши шаклланган тузилиш ва ўтказиш тартибига эга бўлган, таркибига шу ўқув предметига тегишли бўлган тушунчалар гуруҳи киритилган ҳар қандай дарс интеграцияга асос қилиб олиниши мумкин. Лекин интеграцияланган дарсга бошқа фанлар, бошқа ўқув предметлари билан боғлиқ тушунчалар таҳлил қилишнинг натижалари киритилади. Масалан, «киш», «совук», «бўрон», каби тушунчалар ўқиш, рус тили, табиатшунослик мусика, тасвирий санъат дарсларида қўриб чиқилади. Тушунчаларнинг таҳлил қилиш бошқа ўқув дарсларида ўзлаштирилган билимларга мурожаат қилинадиган дарслар интеграцияланган ҳисобланади. Дарс ижодий, эркин бўлиши билан бирга, яхлит, маинтиқан кетма-кет, ўзига ҳос ўтиш методикасига эга бўлади.

Умумий таълим пойдеворини қўядиган бошланғич мактабдаги қўп тушунчалар табиатшунослик, рус тили, мусика, тасвирий санъат ва бошқалар учун умумийдир.

Ҳозирги кунда бир қатор ўқув предметлари учун умумий бўлган тушунчалар орасидаги алоқаларни ўрнатиш психологик ва методик асосий бўлган интеграцияланган дарслар тизимини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш лозим. Шу билан бирга предметлараро алоқалар дарс таркиби даражасида ўргатилиши ва зарур ўқитиш воситалари билан таъминланиши керак.

Текишириш давомида ўқув предметларини интеграциялаш жараёнида фаол ақлий фаолиятга ёрдам берувчи омиллар; интеграциялаш учун фанларнинг маъқул бирлашиши, ўқитувчи ва ўқувчи ҳаракатларининг мос келиши, болаларнинг ёш имқониятларини ҳисобга олган ҳолда мазмун, метод, усулларни танлаш.

6. Интеграцияланган дарсларнинг самарадорлигини ошириш омиллари

Аввало қайси дарслар интеграциялаш учун мос келишини аниқлаб олиш керак. Бундай дарсларнинг асоси - турли фанлар асосий мавзулари мазмунининг яқинлиги ва мантиқий алоқалари.

Савод ўргатиш дарслари (ўқиш ва ёзишга ўргатиш)

Интеграцияланган дарслар. Бошдан интеграцияланган курс-бу синфдан ташқари ўқиш. Бу ерда яхлит жараён кечади:

а) китоб ўқиш асбоби сифатида ўқиш дарсларида олган ўқиш кўникмаларини такомиллаштириш;

б) матн устида ишлаш;

в) суҳбатдошлар доирасини танлаш каби китобларни танлаш.

Математика ҳам интеграцияланган курс-арифметик материални ўзлаштиришга имкон берувчи арифметика, алгебра ва геометрия элементлари ва шу билан бирга алгебра ва геометрия, меҳнат таълими асосларини ўргатишга тайёргарлик. Бошдан интеграцияланган курс табиатшунослик (табиатшунослик асослари, география). Бошдан интеграцияланган юқоридаги курслардан ташқари қуйидаги фанларнинг бирикиши мумкин: ўқиш-рус тили, ўқиш-табиатшунослик, ўқиш-тасвирий санъат, ўқиш-мусика, табиатшунослик-математика, табиатшунослик- меҳнат таълими, математика - меҳнат таълими, математика - жисмоний тарбия.

Дидактик тизимда предметларро асосда интеграциялаш ўқитувчи (таълим бериш) ва ўқувчи (таълим олиш)харакатларининг мос келишини кўзда тутлади. Иккала фаолият ҳам умумий тузилишга эга: мақсадлар, сабаблар, мазмун, воситалар, натижалар, назорат. Бирок ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятларининг мазмунида фарқ бор.

1. Мақсадли босқичда ўқитувчи умумий мақсадни кўяди. Ўқувчилар ўқитувчи бошчилигида предметларро боғлиқликларни тушуниб етишлари, турли предметларнинг керакли билимларни танлаб олишлари керак, бунда улар ўз эътибор фикрларини фақат умумий билимларни ўзлаштиришга эмас балки, кўчириш таҳлил қилиш шахснинг белгилари қобиляти ва қизиқишларининг ривожлантиришга қаратишлари керак.

2. Исроатлаш босқичида ўқитувчи ўқувчиларни дунёқарашини ўстирувчи билимларга, турли предметлар тушунчаларини умумлаштиришга рағбатлантиради. Ўқувчилар ўз иродаларини дунёқарашини кенгайтирувчи билимларга қизиқишга йўналтирадилар.

3. Фаолиятнинг мазмун босқичида ўқитувчи янги ўқув материални қиритади, шу билан бирга интеграцион далиллар, тушунчалар, муаммолар мажмуи даражасидаги бошқа предметлардан олинган таянч билимларни жалб қилади. Ўқувчилар умумпредметли тушунча, муаммоларни умумий билимлар даражасида ўзлаштирадилар.

4. Воситалар танлаш босқичида ўқитувчи турли предметлар билимларини умумлаштиришга ёрдам берувчи кўرғазмали воситаларни-дарсликлар, таблицалар, схемалар саволномалар, амалий вазифалар. Ўқувчилар кўчириш, умумлаштириш,

бириктириш характерларини интеграцион масалаларни ҳал қилишда кўргазмалар воситалар ёрдамида бажарадилар.

5. Кейинги босқич - натижа. Ўқитувчи таълим бериш, ривожлантириш, тарбиялаш мақсадида интеграцияни амалга ошириш учун педагогик билимларни қўллайди. Ўқувчи билимлар тизимида, умумлаштириш уларни амалда қўллайди.

6. Назорат қилиш босқичида ўқитувчи бир-бири билан боғланган предметларга ўқувчиларнинг тайёригини баҳолайди, назорат қилади, ўзлаштириш сифатида баҳолайди. Ўқувчилар ўз билимларини баҳолашни, турли предметлар бўйича ўз-ўзини ҳам, уларни бирлаштириш кўникмаларини назорат қиладилар.

Текширувлар кўрсатишича интеграл ёндошувчи амалга оширишга ёрдам берувчи усул ва воситаларга:

1. Эвристик суҳбатлар;
2. Умумий суҳбатлар;
3. Экскурсиялар;
4. Она тили, табиатшунослик дарсларида кузатишлар, бadiий асарлар материаллари асосида нутқ ўстириш учун ёзилган ижодий ишлар;
5. Таълимнинг кўргазмалар бўлиши, методлари;
6. Мустақил ишлар;
7. Ўқиш, математика дарсларида оғзаки расм чизиш;
8. Имо-ишорали кўринишлар (пантомималар);
9. Табиатшунослик дарсларида табиат тасвирларини ифодали ўқиш;
10. Она тили дарсларида табиатшуносликка оид диктантлар, матнлар ёзиш (шу синфга тегишли орфограммаларни такрорлаган ҳолда);
11. Ўлкашунослик асосида математик масалаларни ҳал қилиш, ечиш ва бошқалар.

Таълимни табақалаштириш рад этмайдиган, уни тўлдирадиган интеграция тизимини қиритиш яхлит дунёқарашга, ўзидаги бор билимларини мустақил тартибга солиш ва турли муаммоларни ҳал қилишга ноанъанавий ёндошиш қобилиятига эга бўлган билимдон ёшларни тарбиялашга анъанавий предметларга бўлиб ўқитишга нисбатан кўпроқ ёрдам беради.

Таълимни интеграция қилиш моҳияти нимадан иборат? Таълимга боғлиқ «Интеграция» тушунчаси 2 та маънога эга:

1. Ўқувчида атрофдаги олам тўғрисида яхши тасаввур ҳосил қилиш (бу ерда интеграция таълим мақсади сифатида қўрилади).

2. Предметли билимларни яқинлаштириш учун умумий платформани топиш (бу ерда интеграция - таълим воситаси)

Интеграция таълим мақсади сифатида олам тизимининг алоҳида қисмлари боғлиқлигини кўрсатувчи билимларни бериш эмас, болани барча элементлари бир-бирига боғлиқ яхлит оламни тасаввур қилишга биринчи қадамларида ўргатиш керак. Бу мақсадни бошланғич мактаб амалга ошириши керак.

Интеграция - предметли билимлар чегарасида янги тасаввурларни қабул қилиш воситаси. Биринчи навбатда табақалашни билимлар орасида билмаган жойларни тўлдириш, улар орасидаги алоқаларни ўрнатиш лозим.

У таълим олувчининг билимини оширишга, таълимдаги тор ихтисослаштиришни янгилашга йўналтирилган. Шу билан бирга интеграция

таълимининг классик ўқув предметлари ўрнини эгаллаши керак эмас, у фақат олинаётган билимларни яхлит бир тизимга бирлаштириши керак, холос. Муаммонинг кийин томони интеграциянинг таълим бошидан охиригача динамик ривожлантиришдадир. Агар бошда «хамма нарсa тўғрисида озгина билиш» лозим бўлган бўлса, кейинчалик тарқок билим ва кўникмаларни бирлаштириш керак бўлади ва охирига келиб «озгина нарсa тўғрисида хаммасини билиш» керак бўлади, яъни бу янги интеграция даражасидаги ихтисослаштиришдир.

7. Педагогика тизимини мувофиқлаштириш

Умумий педагогика тизимига мансуб бўлган доимий умумий инновация, унинг ўқув—тарбия жараёнини мувофиқлаштириш — кўп сонли имкониятлардан энг қулайини тўплаб олиш жараёнидир. Шундай мураккаб, энтамик, кўп қиррали, неархик, педагогика тизимида ишлаш мумкин. Мукобиллар, шунингдек оқим ва ўқув таълим фаолиятини ташкил этишнинг мақсадли йўллари мавжуд. Лекин улардан биттасигина аниқ вазият учун тўғри мос келиши мумкин. Уни қидириб топиш мувофиқлаштиришнинг асосий вазифасидир. Бу вазифа мумкин бўлган мукобилларни таққослаш ва бошқа мавжуд имкониятларни баҳолаш йўли билан ҳал этилади. Мувофиқлаштириш деганда педагогика тизими қайси мақсадлар учун ташкил этилган бўлса ўша мақсадларга мос муносиблик даражасини аниқлаш мумкин. Бир шароит учун эришилган мувофиқлик ҳеч қачон бошқа шароитларга мос келмайди. Шунинг учун мувофиқлаштириш тушунчаси аниқликни талаб қилади. Мувофиқлаштириш умумий бўлиши мумкин эмас, у фақатгина белгилab олинган масофага нисбатан юзага келиши мумкин. Шу билан бирга педагогика тизимини қай мақсадда мувофиқлаштириш, қай бир кўрсатмалар қўйилган мақсад билан мувофиқлиги мос бўлишига эришиш кераклигини аниқ тасаввур этиш зарур.

Мувофиқлаштиришнинг, назарий ва амалий йўналишларини ажрата билиш зарурдир.

Мувофиқлаштириш тушунчасининг синоними назарий асосда мукобилларни ҳисоблаш, чамалаб кўриш, таққослаш ва солиштиришдир. Мувофиқлаштириш амалий йўналишда янгилик киритиш, қайта ташкил этиш, қайта қуриш, унга қўйилган масалаларини ечиш энг қулай ҳолга келтиришдир.

Мувофиқлаштириш масалаларини ечиш асосий ўлчов-мезонларини танлашдан бошланади. Мувофиқлаштириш мезони- бу ривожланиш мумкин мукобилларига баҳо бериш ва улардан энг яхшисини танлаб олишни амалга ошириш учун мос бўлган белгидир.

Мезон-ўлчов биркўрсаткичдан иборат мантикнинг талаб этишига қарамай, педагогикада у ҳар доим комплекс бўлиб чиқади, чунки педагогика тизимда ўтиб боровчи жараёнлар сабаб ва оқимларини ажратиш иложи бўлмайди.

Олдин кўрсатиб ўтилганидек керакли натижаларга ўқитувчи ва ўқувчиларни ҳаддан ташқари иш билан банд этиш йўллари билан эришиш мумкин. Қўшимча юк иш қобилиятининг пасайишига, ёмонлашувига олиб

келади. Мувофиқлаштиришнинг ўлчов мезонлари керак. Факат шундагина ўзи учун мумкин бўлган чегарада иш олиб борувчи ўқитувчи ва ўқувчилар ортикча юксиз ўқув-таълим жараёнини оптимал деб ҳисоблаш мумкин.

Эслиатиб ўтиш керакки, илгариги кондалар бўйича, уларни ҳали ҳеч ким бекор қилгани йўқ, биринчи синфда бола уй вазифаларини бажариш учун 1 соат, иккинчи синфда 1, 5 соат, учинчи-тўртинчи синфларда 2 соат, бешинчи-олтинчи синфларда 2, 5 соат, еттинчи синфда 3 соат, саккизинчи-тўққизинчи синфларда 4 соат сарфлаши керак. Шундай қилиб, ўқув-тарбия жараёнини мувофиқлаштиришнинг асосий мезон-ўлчови сифатида икки кўрсаткич бир-бири билан боғлиқ ҳолда қўлланилади.

1. Таълим-тарбия ва ўқувчиларнинг ривожлантиришида ўша шароитларда иложи борица юқори натижаларга эришиш.

2. Ҳар бир ёшдаги ўқувчилар ва ўқитувчилар синфи уй ишларини бажаришлари учун сарфланадиган вақтларини ўрнатилган нормативларга риоя қилиш.

Мувофиқлаштиришнинг методик асоси бўлиб, педагогик жараёнинг ҳамма компонентларини, ўзаро қонуний алоқаларини биргаликда мураккаб динамик тизимларни бошқариш, умумий назарияга таяниб ўрганишни талаб қилувчи тизимли ёндашиш ҳисобланади. Фалсафий категориялар бўйича мувофиқлаштириш «чегара», «ўлчов» га асосланади. У педагогика тизимини у ёки бу ташкил этувчиларини гиперболизациялаштириш, фаолият суратини, ўқитиш мураккаблигини кўтариб ёки пасайтириб юборишга қарши чиқади, айнан уларни кўришга мувофиқ чегара танлашни талаб этади.

Педагогика тизимини мувофиқлаштириш асосий методологик талаблар қуйидагилардан иборат:

Мувофиқлаштиришни бошқариш тартиби бутун тизимни бирдек камраб олиши.

Оптимал муқобилни танлаб олишда ўқув-тарбия жараёни қонуниятларининг ҳамма тизимига таяниш.

Тизим ташкил этувчиларнинг ҳаммасини мувофиқлаштириш имкониятларини мунтазам қайд этиб бориш.

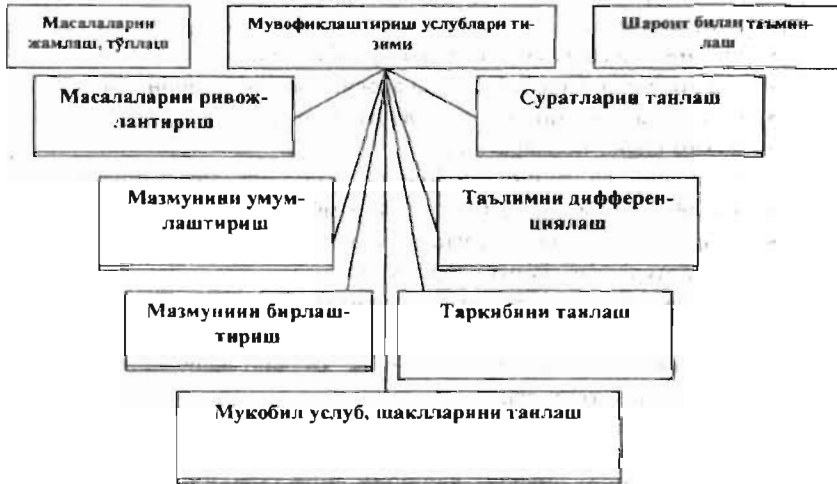
Мувофиқлаштиришни янада юқорироқ масалалар ва уларни ечишда янада такомиллашган технологияни қўллаб борувчи доимий ҳаракатланувчи инновацион жараён сифатида қаралади.

Шунга эътибор бериш керакки, бир томондан мувофиқлаштириш педагогик жараёнининг мавжуд шароитга мослашувини назарда тутса, бошқа томондан ўзи янги шароит яратиш унга педагогик жараён мослашишини талаб қилади. Бу ерда ҳеч қандай қарама-қаршилиқ йўқ, чунки бу икки жараён бир-бири билан боғлиқ ҳолда давом этади. Агар биз бугун шароитга мослашсак, бу бизга боғлиқ бўлмаган вазият билан боғлиқдир. Лекин педагог ҳар доим ҳам уларни муваффақиятли бориши учун мувофиқлаштиришга интилади.

Амалда мувофиқлаштириш синф ва умуман мактаб ўқувчилари эришган билимларни, шунингдек тарбиясининг ривожланганлик даражасини белгиланган кўрсаткичлар билан баҳолашдан бошланади. Одатда, уни аниқ, тўғри баҳолаш даражаси пастроқ бўлади. Бироз вақтдан кейин натижалар ўсишининг мумкинлик даражаси лойиҳалаштирилади. Сўнгга "кўзланган" ўзгаришни таъминлашга қаратилган ўқув-тарбия қоралари тизими

қўлланилади. Бу ишлар якунида эришилган натижалар ва жараёнлар оптимал мумкин бўлганлари билан солиштирилади, ўқувчи ва ўқитувчи уй вазифаси ва синфдан ташқари иш олиб боришга кетказган кучлари нормативдагиси билан солиштирилади ва мувофиқлаштириш даражаси ҳақида хулоса чиқарилади.

Мувофиқлаштириш ўқув-тарбия жараёни қонуниятлари ва асосларидан табиий келиб чиқувчи услублар тизими орқали амалга оширилади.

Мактаб, педагог ва ўқувчилар фаолиятининг қуйидаги даражалари маълум: етарли эмас, жиддий (оғир, мушкул,) ёмон аҳвол, тушунарли.

Охиригисини таъминлаш учун ўқув-тарбия жараёнини мувофиқлаштиришнинг қуйидаги услублари қўлланилади:

Умумий талаба сифатида комплекс ёндошиш, режалаштириш, амалий фаолият қораларини тadbик этиш.

1. Педагогика тизими хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда масалаларни аниқлаб олиш.

2. Предметлараро йўналишларни бир-бирига мувофиқлаштиришда асосийларини аниқлаш ёрдамида ўқув-таълим жараёни мазмунининг оптимал вариантини танлаш, рационал мазмун тузилишини қуриш.

3. Қўйилган масалаларни ўз вақтида муваффақиятли бажариш имконини берувчи ўқув-тарбия жараёни услуб ва шаклларини танлаш.

4. Яхши тайёрланган, бўш ўзлаштирилган ва бошқа ҳамма таълим олувчиларга дифференциал ва индивидуал ёндошишни амалга ошириш.

5. 6. Ўқув-тарбия фаолиятида бошқариш ва ўзини бошқаришнинг рационал бирга олиб борилиши, унинг боришини оператив тўғрилаш ва тузатиш. Аста-секинлик билан таълим беришга тарбия эса ўзини 93%

тарбиялашга йўналтириши керак.

6. Ўқув- тарбия жараёни натижалари ва уларга ўрнатилган оптимал кўрсаткичлар бўйича эришиш учун вақт ва маҳсулот учун сарфланган ҳаракатлар нисбати таҳлил қилинади. Агар ўқув —тарбия жараёнини оптималлаштириш бўйича асосий педагогик ҳаракатларни қисқача яқун қилиб оласак, унда қуйидагиларга эга бўламиз:

- масалаларни аниқлаш ва умумлаштириш,
- генерализация.
- предметлар ва йўналишлараро мувофиқлик;
- уларни солиштириб, баҳолаш асосида муқобилларини танлаб олиш;
- гуманизация (инсонпарварлаштириш);
- муҳим шароитлар яратиш;
- бошқариш ва ўзини- ўзи бошқаришни биргаликда олиб бориш;
- жараёни ўз вақтида тузатиб, тартибга солиб туриш;
- унинг натижаларини белгиланган кўрсаткичлар бўйича баҳолаш;
- янада мураккаб муаммоларга ўтиш
- инновацион жараёнинг мунтазамлиги ва аста-секинлиги.

Қадимгилик атамасига эга янгилик, ёки аниқроғи эскилик қатлами ва янгилик қатламидан иборат янгилик бу бирлашиб илгариги билишни тўлдиради ва равшанлантиради.

Ҳар қандай воситанинг янгилиги шахсий каби вақт тушунчасида нисбий туради. Бирор ўқитувчи учун янги бўлган нарсга иккинчи ўқитувчи учун янги бўлмайди. Янгилик ҳар доим аниқ тарихий ифодага эга бўлади. Аниқ вақтда яратилиб, аниқ тарихий босқичда масалаларни ечиб, янгилик қисқа вақт ичида кўпчилик мулки, одатий тусга қиради. Масалан, Я. А. Каминскийнинг синф бўлиб дарс ўтиш таълим тизими, Ибн Синонинг провосков тарбия назарияси, А. Авлоний, Мунаввар Қори ва бошқаларнинг ўз даврининг буюк ғоялари бўлиб қолади, уларни ўша вақтни ҳисобга олмай қараб чиқиш ва ҳатто баҳолаш мумкин эмас.

Хусусий янгилик - нисбатан янгиликнинг турларидан бири.

Хусусий янгилик маҳсулот элементларидан бири қундалик замонавийлаштирилиши тартибида янгидан ишни англатади. Жисм қандайдир бир жиҳатдан янгиланади. Хусусий янгиликлар тўпланиб бориши унинг тўла ўзгаришга абсолют янгилик ва радикал янгилик киритишсиз олиб келиши мумкин.

Шартни янгилик илгари бўлган элементларнинг ғайри оддий бирлашуви натижасида ҳосил бўлади. Бу ўз-ўзидан янгилик эмас, лекин бу қўлланишида мураккаб ва илғор ва қайта тузилишига олиб келади.

Бундан ташқари, субъектив янгилик кўрсатилади, бунда ушбу субъект учун объект янги бўлади предмет ва ҳодисалар бир одам учун умуман янги бўлиши, ушбу жамият учун янги кўрсаткич ва бошқа жамият учун янги бўлмаслиги мумкин.

Янгиликнинг муҳим томони, у ушбу объектнинг илгаригисидан нимаси

билан фарк қилишини кўрсатиб беради. Масалан, таклиф этилаётган ўқитиш методикаси илгариги маълумотларига кўра қуйидаги қисмларга ажратилади:

Маълум бўлганини бошқа кўринишда кўриш (келтириш) яъни амалда янгилик йўқ бўлиб - расман янгилик.

Шарт илгари маълум бўлгани сезилмас ўзгаришлар билан қайтариш.

Илгари маълум бўлганга аниқлик киритиш.

Илгари маълум бўлганини муҳим элементлар билан тўлдириш.

Сифатли янги объект яратиш.

Янгилик- бу айни восита, инновация бу эса жараён, у маълум босқичлар бўйича ривожланади. Инноватикада бу янгиликлар киритишнинг ҳаёт цикли тушунчасида аксини топади.

Биринчи блок (тўплам)- педагогикада янгилик яратиш блоки шу ерда педагогикада янги педагогик янгиликларни классификациялаш, янгилик яратишга шартлари, янгилик мезони янгиликнинг унинг ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлаш ўлчови, одатлар ва навотирлик педагогик босқичлари янгилик ижодкорлари каби категориялар кўриб чиқилади. Шу билан бирга педагогикада янгилик категория чегараси назариясини ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга. Бу тушунчаларни педагогик неология ўрганади.

Иккинчи блок-янгиликни баҳолаш ўзлаштириш ва тушуниш блоки: янгиликни ўзлаштириш жараёни турлари ва баҳолаш, педагогик ҳамкорлик, педагогикада косенватор ва наворлар, инновацион муҳит педагогик бирлашманинг янгиликка баҳолаш ва қабул қилишга тайёрлаш. Бу тушунчаларни педагогик акциология ўрганади.

Учинчи блок - янгиликдан фойдаланиш ва қўллаш блоки. Ушбу блокда тадбиқ этиш, янгиликни қўллаш ва фойдаланиш турлари ва қонуниятлари ўрганилади. Бу тушунчалар блоки педагогик пракцианалогия деб номланувчи тадбиқ этишни ўргатиш билан боғлиқ. Педагогик инновациялар қайта такрорланиш цикли қонуни мазмуни янги шароитда янгиликнинг қайта тикланишидан иборат. Педагогика ва таълим тизими учун бу ўзига хос хусусият, шу сабабли янгилик назарияси ва амалиёти кўпгина қарама-қаршилиқлар келтириб чиқаради, чунки педагоглар бирлашмаси илгари бўлгани каби ёндошиб бу янгиликни такрорлаши, эски эмас. Ёки эскисининг янгидан қайта тикланиши эканини сезмайдилар.

Таълим соҳасида педагогик адабиётларда инновацион жараёнлар икки тури кўрсатилади.

1-тур. Инновация кўп жихатдан табиий ўз-ўзидан содир бўлади. Юзага келтирувчи талабларга аниқ боғланмай ёки инновацион жараёнини амалга ошириш йўл ва воситаларини бутун шароитлар тизимини тўла тушунмаган ҳолда содир бўлади. Бу турдаги инновация ҳар доим ҳам илмий асослаш тўлалиги билан боғлиқ бўлиши, вазият тартиблари таъсири билан империк асосда содир бўлади. Бу турдаги инновацион жараёнга ўқитувчи инноватор, тарбиячи ота-оналар фаолиятини киритиш мумкин.

2-тур. Янгиликлар киритиш иккинчи тури таълим тизимида онгли равишда мақсадни кўзлаб, фанлараро фаолиятда илмий тарқала оладиган махсулот бўлган инновация.

Инновацион жараёнлар педагогикада жадаллашиши факатгина ижтимоий буюртма ва назорат текширишлар ва новаторлик тажрибасида уларни амалга ошира оладиган воситалар мавжуддиги билан боғлиқ бўлмай ва педагогик уюшмаси онги доирасидаги муҳим ўзгаришларга ҳам боғлиқдир.

Тизимни янгиликни киритишга педагогларнинг психологик тайёрилиги- жуда муҳим шартдир.

Айниқса шуни ҳозир бизнинг мактабларимиз инновацион жараёнинг бошланғич радикал босқичи давридан ўтаётган, бутун жамият ҳаётидаги қайта қуриш билан юзага келган, у бизнинг педагогикамиз меросини қайтариш даврида тушуниш муҳимдир.

Аниқ янгиликларни киритиш билан ўрганиш билан боғлиқ ишлаб чиқиш зарурлигини тушуниб, илмий кизиқишлар инновацион жараёнлар боришига таъсир этувчи омилларни анализ қилишга қаратилди.

Шу тариқа, инновация педагогик жараён компонентлари, умуман педагогик уюшмаси фаолияти ва умумий тузилишга таъсир этувчи катта системаси самарага эгадир.

Хар қандай оддий янгиликлардан фарқли педагогик инновация болалар тарбияси шахсий ва ижодий жараёнини таклиф этади. Улар бутун таълим соҳаси ва турли вазифаларини бажарувчи эксперт консултант, лойиҳалаштирувчи янгилик киритиш мактаби педагоги ишларини бажарувчи ўқитувчини тайёрлашни ўз ичига камраб олади.

8. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартининг таҳлили

Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ўқувчилар умумтаълим тайёргарлигига, савиясига қўйиладиган мажбурий минимал даражани белгилаб беради.

Давлат таълим стандарти таълим мазмуни, шакллари, воситалари, усуллари, унинг сифатини баҳолаш тартибини белгилайди. Таълим мазмунининг ўзаги ҳисобланган стандарт воситасида мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатаётган турли муассасаларда таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шарти амалга оширилади. Давлат таълим стандарти ўз моҳиятига кўра ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар, низомлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни яратиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Давлат таълим стандартини бажариш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган мулкчилик шакли ва иродавий бўйсундиришдан қатъий назар барча таълим муассасалари учун мажбурийдир.

Умумий ўрта таълим мактаблари учун таянч ўқув режаси давлат таълим стандартининг таркибий қисми бўлиб, у таълим соҳаларини меъёрлашга ҳамда мактабнинг молиявий таъминотини белгилашга асос бўлган давлат ҳужжати. Таянч ўқув режаси ўқув предмети бўйича бериладиган таълим мазмунини ўқувчига етказиш учун ажратилган ўқув соатларининг минимум ҳажмидаги микдорини ифода қилади.

1- синфлар

№	Таълим соҳалари	Ўқув фанлари	Синфлар				Хафталик умумий соатлар	Жам и соатлар
			I	II	III	IV		
			Давлат ихтиёридаги соатлар					
1	Филология	Ўзбек тили		2	2	2	6	204
2		Она тили ва ўқиш	8	8	10	10	36	1216
3	Математика	Математика	5	5	5	5	20	675
4	Табиат	Табиёт	1	1	1	1	4	135
5	Инсон ва жамият жамият	Одобнома	1	1	1	1	4	135
6		Муסיки маданияти	1	1	1	1	4	135
7		Тасвирий санъат	1	1	1	1	4	135
8		Меҳнат	1	1	1	1	4	135
9		Жисмоний тарбия	2	2	2	2	8	270
		Хафталик умумий соатлар сони (давлат ихтиёридаги соатлар)	20	22	24	24	90	3040
		Мактаб ихтиёридаги соатлар	2	2	2	2	8	270
		Хафталик энг кўп дарслар сони	22	24	20	26	98	3310

Фанлар орасидаги интеграция, яъни фанлар орасидаги ўзаро боғлиқлик

Фанлар бир-бири билан ўзаро боғлиқдир. Масалан, биз бу жараёни 1-4 - синфларнинг ўқув режаси орқали таҳлил қиламиз.

Филология соҳаси 2 га бўлинади:

Ўзбек тили

Она тили ва ўқиш

Бу икки фан орасидаги интеграция жараёни шундан иборатки, иккала фаннинг мақсади ўқувчиларда ёзма ва оғзаки нутқ малакаларига эга бўлишга қаратилган.

Кейинги мисолни инсон ва жамият соҳасида кўриб чиқсак бўлади Инсон ва жамият соҳаси бешга бўлинади:

1. Одобнома;

2. Музыка маданияти;

3. Тасвирий санъат;

4. Меҳнат;

5. Жисмоний тарбия.

Бу фанлар бир-бири билан ўзаро боғлиқ ва бу фанларнинг мақсади ахлокий, эстетик тарбия беришдир.

Нутқ ўстириш -харфларни тўғри талаффуз этиш ва ёзиш, сўзларни тўғри

Ўқиш ва ёзиш; гап охангига риоя қилган ҳолда равон образли ўқиш; гапдаги тиниш белгиларини талаффузда акс этиши ва ёзилиши; фикр баён қилиш учун зарур бўлган айрим грамматик воситаларни ўз ўрнида қўллай олиш, халқ оғзаки ижоди ҳамда болалар адабиёти намуналаридан олинган парчаларни ўқиб тушуна олиш каби талабларни ўз ичига олади. Деярли ҳар бир дарснинг мақсади нутқ ўстиришга қаратилгандир. Асосан она тили ва ўқиш, синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўқувчилар нутқ ўстириш билим, кўникма ва малакаларига эга бўлсалар, рус тили, математика, табиат, одобнома, мусиқа маданияти, тасвирий санъат, меҳнат, жисмоний тарбия дарсларида уни мустаҳкамлаб, тўлдириб борадилар.

Масалан: 4-синф она тили дарслигини олайлик. Унда нутқ ўстиришга оид машқлар берилган. 22-машқни кўриб чиқсак. Бунда сўзларни ўқинг, талаффузга эътибор беринг ва сўзларни кўчириб ёзилишини билиб олинг деган шарт берилган.

Ўқиш дарсида эса нутқ ўстириш жараёнини хикоялар, эртаклар, шеърлар, матнлар орқали кўришимиз мумкин. 3-синф ўқиш дарслигида:

Саодат Соқчилари

Уйғун

Шонли ғолиб армия,
Ғуруримиз, фаҳримиз.
Тилга олсак номини,
Очилади баҳримиз.

У бор ҳаёт кундан кун,
Яшаради одатда,
Ватанимиз мангу хур,
Халқимиз саодатда.

Агар ифлос қўлини,
Юртимизга чўзса ёв,
Армиямиз зарбидан
Янчилади беаёв.

Бахтимизга бор бўлинг,
Ватан меҳрибонлари,
Саодат соқчилари,
Тинчликнинг посбонлари.

Шеърни тўхтамларига риоя қилиб ифодали ўқишга тайёрланг.

4-синф математика дарслигини кўриб чиқсак, бунда математик терминлар орқали, ўлчов birlikлари, масалалар, амални оғзаки бажариш орқали нутқ ўстириш жараёни рўй беради.

«Икки хонали ва уч хонали сонга кўпайтириш» мавзусидаги 930-машқда 36 ни 47 га қандай кўпайтирилганини тушунтириш берилган.

Тушунтириш: 36 ни 47 га кўпайтириш керак. Кўпайтирамиз. 36 ни 7 га биринчи тўлиқсиз кўпайтма 252 ни ҳосил қиламиз.

Кўпайтирамиз: 36 ни 40 га, иккинчи тўлиқсиз кўпайтма 1440 ни ҳосил қиламиз.

Тўлиқсиз кўпайтмаларни кўшсак, кўпайтма 1692 ҳосил бўлади.

Табиатшунослик дарсида яъни-фанида 4-синфнинг табиатшунослик дарслигида бир қанча Ўзбекистоннинг географик ўрни, ўрмонлари, ҳайвонот олами, ер ости қазилма бойликлари ҳақида матнлар берилган бўлиб, болалар бу матнларни ўқиб, гапириб бериш давомида нутқ ўстириш жараёни рўй беради.

Жонажон ўлкамиз – Ўзбекистон

Ўзбекистон 447, 1 минг квадрат км ер майдонни эгаллайди. У ғарбдан шарққа томон 1400 кмга, шимолдан жанубга томон 925 кмга чўзилган. Ўзбекистоннинг энг яқин кўшнилари жануби-ғарбда Туркменистон, жануби шарқда Тожикистон, шимоли шарқда Қирғизистон. Бу республикаларнинг табиати, ер юзасининг шакли, об-ҳаво шароити, ўсимликлари ва ҳайвонлари жиҳатидан бир-бирига ўхшаш. Ўзбекистоннинг шимолида жуда катта ер майдонини эгаллайдиган Қозоғистон жойлашган. Бу республикалар Марказий Осиё деган умумий ном билан аталиб келмоқда. Ўзбекистон жанубдан Афғонистон билан чегарадош. Чегаралар картада шартли белгилар билан ифодаланади. .

Шу каби одобнома дарсида ҳам бир қанча одоб-ахлоққа оид матнлар, шеърлар, ҳикоялар, ҳикмати сўзлар берилган бўлиб, буларни ҳам ўқувчи ўқиш, гапириш жараёнида нутқ ўстиради ва буларнинг барчаси интеграциядир. 4-синф “Умр ўтиб борар мисоли”эртак...

Умр ўтиб борар мисоли эртак,
Эртанинг кетидан келиб қолар шом,
Фақат гафлат ичра ётмагин юрак,
Қайтиб келмас сира бу ёшлик айём,
Пайт келар, ваъданинг киммати қолмас,
Мухлат бермас у дам тўлган паймона.
Ўтган бир онингни қайтара олмас,
На кўз ёш, на афсус ва на баҳона...

Абдулла Орипов

Ахлокий тарбия - ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, муайян жамиятда яшовчи кишилар амал қилиши зарур бўлган маълум ҳатти-ҳаракат қоидалари йиғиндисидир. Ахлоқ-одоб тарбияси миллий-маънавий, умуминсоний кадриятлар асосида амалга оширилади.

Ахлокий тарбиянинг вазифаларидан бири – онгли интизом бўлишидир. Абдулла Авлоний, – «Интизом деб қиладургон ибодатларимизни, ишларимизни ҳар бирини ўз вақтида тартиби ила қилмоқни айтилуру. Агар ер юзида интизом бўлмаса эди, инсонлар бир дақиқа яшолмас эдилар деб», – таъкидлайди, Демак, асосан, одобнома дарсларида ахлокий тарбия бериб,

билим, кўникма, малака ҳосил қилинса, бошқа фанларда уни мустаҳкамлаб тўлдириб борилади.

Масалан, 3-синфнинг одобнома дарсида 4-дарснинг мавзуси «Qarilik donolik» (1 соатлик) берилган.

Бу дарсда ўқитувчи «Қобуснома» китобини кўрсатиб, ундан қариялар ҳақида, «Qarilik va yigitlik sifati zikrida» боби ўқиб берилади ва муҳокама этилади. Халқ мақолларидан мисоллар келтириб, ахлокий тарбия берилади.

Ўқиш дарслигининг деярли кўп мавзулари ахлокий тарбияга қаратилган. 4 - синфнинг ўқиш дарслигида «Саломлашиш одоби» деган мавзу бор. Бунда: Салом-саломатлик маъносини ифодалайди. Агар сендан неча маврида саломлашиш керак, деб сўрасалар, етти ҳолатда деб жавоб бергин. Аввало ёру дўстларни, катта-кичикларни, ака-укагни кўрганда салом беришинг лозим...

Иккинчи жамоат жойларига борганинга солам беришинг керак.

Учинчи бирор хонадонга борсанг у ерга салом бериб киргин.

Тўртинчи бир ерда жам бўлиб ўтирган кишилар даврисига кирсанг саломлашгин. Кишилар ҳузуридан тураётганинга ҳам саломлашишни унутма, у хайрлашиш саломи дейилади.

Олтинчи макбарага, қабристонга борсанг, салом бер.

Еттинчи ўз хонадонингга кирганинга салом беришни қанда қилма...

Она тили дарслигида ҳам кўп машқлар ахлокий тарбияга қаратилган. 4-синф она тили дарслигини олсак «Олмош сўз туркумидир» мавзусида 269-машқда: Олмошларни топиб, ўзи боғланган сўз билан бирга кўчиринг. Ўқитувчи бу шеърни ўқиб берар экан ахлокий томонларини очиб бериши керак.

Ахлокий тарбия табиатшунослик дарсида ҳам олиб борилади. 4-синф дарслигида «Тоғ ўрмонлари ва ўтлоқлари» мавзусида: Тоғларда дам олиш вақтида ва туристик походларда табиатни жуда авайлаб, эҳтиёт қилиш зарур, дарахтларга зарар етказиш, шох-новдаларни синдириш, гулларни юлиб дасталаш, қушлар билан ҳайвонларни безовта қилиш мутлақо ярамайди. Буларни диққат билан кузатиб бориш, фото суратини олиш лозим. Ана шунда шу тоғларда дам олганингиз тўғрисида узок йилларга хотира қолдириш имконига эга бўласиз.

Ўрмонда гулҳан ёкиш мумкин эмас. Чунки, гулҳанлардан кўпинча ўрмонга ёнғин чиқиб, одам учун қимматли бўлган ўсимликларгина эмас, балки ҳайвонлар ҳам нобуд бўлади, деган сатрлар берилган.

Меҳнат дарсида ҳам болаларга овқатланиш одоби, меҳмон қилиш одоби, қийиниш одоби, дастурхон тузатиш одоби каби ахлокий тарбия меъёрлари ўргатиб борилади.

Экологик тарбия - бу инсонни табиатга дастлабки қадам қўйган кунидан бошлаб, бутун ҳаёти давомида табиатдан онгли равишда фойдаланишга, психологик, ахлоқ-одоб юзасидан халқимизнинг табиатга ҳурмат ва эътибор билан қарайдиган урф-одатларини, удумларини тарбиялаш, табиий бойликларни кўпайтириш, боғ-роғлар, гулзорлар ташкил қилиш орқали унинг қалбида яхши ҳислатлар уйғотишдан иборатдир. Бу экологик тарбия

хам интеграцияга яккол мисол бўла олади.

Экологик тарбия табиат фанида асосан олға сурилса яъни билим, кўникама, малака ҳосил қилса, ўқиш, она тили, математика, одобнома, мусика дарсларида уни мустаҳкамлаб, тўлдириб борилади.

Масалан: табиат дарсида экологик тарбия бир неча матнлар орқали кўрсатиб берилган 4 - синфнинг дарслигида «Сув ва хавони муҳофаза қилиш». Сув ва хаво бўлмаса бутун жонзот яшай олмаслигини ҳамма билади. Ҳар қандай тирик организм таркибида сув бўлади.

Болаларга экологик тарбия ўқиш дарсида ҳам ўргатилади. 4-синф ўқиш дарслигида «Бузилмаган уя» мавзуси бор. Бунда: бир бола боғда ишлаётган бобосига овқат ола кета туриб йулда ўртоқларини учратади. Ўртоқлари қуш овлагани кетаётганини айтади ва уни ҳам бу йўлга торттишади. Лекин бола кечикаётгани ва бобосининг қорни очиб қолиши мумкинлиги туфайли у ўртоқлари билан кетмайди. Бобосига овқат етказиб, уларга дарахт пайванд қилгани ёрдамлашади. Улар бирга уйга кета туриб йулда ўртоқларини учратадилар. Ўртоқлари эса қуш уясини бузаман деб, дарахт бутоғига ўралиб, чумчук болаларини ейишга пайт пойлаб турган илондан кўрқиб, дарахтдан йиқилиб қочиб кетаётган эдилар. Бола бобоси билан ерда ёйилиб ётган чумчук болаларига ёрдам бериб, илонни ўлдириб, ўртоқларининг қилган ишидан нафратланган ҳолда уйга қайтадилар.

Энди экологик тарбияни Она тили дарсида кўриб чиқсак. 4-синф она тили дарслигида «Турғун бобом» номли шеър берилган.

Бу шеърда экологик тарбия олға сурилган.

ТУРҒУН БОБОМ

Кенг бепоеъ водийларни,
Кўркам ёз безар,
Тун қўйнида Турғун бобом,
Далани кезар.
Қўлидаги катта кетмон,
Яркираб кунда,
Эгатларга шилдиратиб,
Сув қуяр тунда.
Ўзи жуда ишга чаккон,
Таниқли сувчи,
Уни севар ҳар дехкон,
Ҳар бир ўқувчи.
Зилол сувлар пахтазорда,
Шилдираб оқар,
Гуллаётган кўм-кўк гўза,
Бобомга боқар.

Математика фанини ҳам экологик тарбияга мисол қилиб олсак бўлади. 4-синф дарслигида: «Ҳажмларни ўлчаш» мавзуси 883-масала.

Ўқувчилар бўйи 40 метр, эни бўйидан 10 метр қиска майдонда бог барпо

этишди. Боғ майдонининг юзини топинг. Боғ атрофини қандай узунликдаги девор билан ўраш керак?

Шу каби одобнома дарсида ҳам экологик тарбия юзасидан матнлар, дарслар берилган. 3-синфда «Ona tabiat-go'zallik manbai» номли уч соатлик бўлим берилган бўлиб, булар:

"Gullar rangni qaydan olar", " Qanotli me'morlar", "Tabiatni asrash odobi" номли мавзулардир. Ўқитувчи бу мавзуларни ўтаётганда, табиат ҳақида, экологик тарбия ҳақида маълумот беради.

Эстетик тарбия - бу ўқувчиларни воқеликдаги, санъатдаги, табиатдаги, кишиларнинг ижтимоий ва меҳнат муносабатларидаги, турмушдаги гўзалликни идрок қилиш ҳамда тушунишга ўргатиш, уларнинг бадий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш ва ҳаётига гўзаллик олиб кириш қобилиятларини тарбиялашдир.

Эстетик тарбия ўқувчиларда эстетик билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда, эстетик ҳис-туйғу, қизиқиш, эҳтиёж, баҳо бериш каби ҳислатларни тарбиялаш масаласини ўз ичига олади. Эстетик тарбия бўйича асосий фан мусиқа бўлиб, расм яъни тасвирий санъат бўлиб, жисмоний тарбия, меҳнат, ўқиш, она тили уни тўлдириб мустаҳкамлаб боради.

Масалан: тасвирий санъат дарсида дид яъни эстетик дид билан расм чизади ва эстетик мулоҳаза билан ёндашади.

Меҳнат дарсига ҳам бола эстетик тарбия орқали ёндашади.

Масалан, қизлар кашта тикишни эстетик дид билан тикадилар ёки дастурхон тузатаётганда ёки кийим тикаётганда.

Эстетик тарбияга мисол қилиб жисмоний тарбия дарсини олсак, асосий машқлардан бири: тик турган ҳолда юриш ва байроқчалар билан машқ қилиш дарснинг мақсади бўлса, бу ҳолатни бажараётганда эстетик мулоҳаза билан, оёқ учида аста-секин кўтарилиб, байроқчаларни ён томонларга ва кейин юқори томонга кўтариб эстетик қизиқиш билан бажарадилар.

Юқоридаги мисолларни кўриб шуни айтиш мумкинки, демек фанлараро интеграция мавжуд, яъни фанлараро узвийлик, боғлиқлик мавжуд.

Чунки бирор фаннинг мақсади, яъни болалардаги нутқ ўстириш, ахлокий тарбия, экологик тарбия, эстетик тарбия барча фанларда ўз аксини топган.

9. Умумтаълим мактабларида интеграцияни мавжудлиги

Бу курснинг нақадар долзарб эканлиги, эркин фикрлай оладиган кишигина жамиятда ўз мавқеини тўла идрок қилинган ягона инсон бўлади.

Тарих курсининг интегративлигининг муҳим қисми археологик, этнографик, санъатшунослик ўз ичига теранликни белгилловчи муҳим омилдир.

Умумтаълим мактабларида барча фанларнинг ўқитилиши бугунги кун ўсмирларимизнинг ижобий муносабатларини шакллантиришда ёрдам беради.

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг шахси ва уларнинг камолоти муаммоси тараққий этаётган ва ўз тараққиётида юксак чўққига интилаётган жамият ўзи энг долзарб масалаларидандир. Ҳар бир ўқув фанининг ўрганилиши берилган

таълим, самараси юксак бўлиши, болалар эркин фикрлашни ўрганиши нақадар долзарб эканлиги ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Эркин фикрлай оладиган кишигина жамиятда ўз мавқеини тўла идрок қила олади.

Билимдонликнинг муҳим қисми инсоний демократик муносабатлар тизимидаги теранлик эса шахс тақдири ва салоҳиятини белгилловчи муҳим омилдир.

Педагогика ва ижтимоий психологияда ҳаётимизнинг барча соҳаларида ҳар бир ўсмир шахснинг инсонлар гуруҳида ўзини эркин сезиш ва фикрларини тўла-тўқис баён этишига ўрганувчи усул сифатида хизмат қилади.

Бугунги кунда ўсмирларимизнинг шахслараро муносабатлари ва улар ўртасидаги ўзаро муносабатларни маълум бир даражада уларнинг шахсидаги психологик ҳолатларни ўзгартириш ва ижобий муносабатларини шакллантиришда ёрдам беради.

Мактаб таълимининг саънат йўналиши мазмуни болаларнинг таълим тарбия олишига, одамийлик сифатларини кунт билан сингдириб борсалар улар етук ва баркамол, соғлом, мустақил фикрловчи шахс бўлиб етишадилар.

Ҳар бир ёш даврининг психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тарбияга таъсир ўтказиш инсонда ўз вақтида ўзини англашини вужудга келтиради. Болаларда ахлоқ-одоб, нафосат, дўстлик, инсонпарварлик ҳислатларини шакллантириш ва ўспирин соҳасидаги ақл-идроқи ва усуллари ҳаётий тажрибанинг меваси сифатида халқ педагогика шаклида тартиб топди.

Ҳар бир ёш даврининг психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тарбиявий таъсир ўтказиш болада ўз вақтида ўзини англаши вужудга келтиради. Болада ўзини англаш туйғуси қанча эрта уйғонса, шахсий нуқтани назар, ўз ҳуқуқини ҳис этиш, ўзининг ақлий ва жисмоний имкониятларини баҳолаш шунчалик тез пайдо бўлади.

Ҳозирги вақтда ҳамма фанлар шу жумладан политехник цикл ҳар томонлама талқин қилинар экан, шу фанларни чуқур ўрганиш ва уни ижтимоий ҳаётни яхшилашда фойдаланиш бугунги куннинг долзарб ва кечиктириб бўлмайдиган масалаларидан биридир.

Ўзбекистондаги шу соҳада кишиларнинг қарашлари, психологик олимларнинг олиб бораётган ва олиб борилиши режалаштирилган илмий-амалий йўналишидаги барча тадқиқотларнинг қимматли аҳамияти жуда каттадир. Шунинг билан барча ёш авлод таълим -тарбиясининг бугун ва эртанги кун талаблари учун зарурдир.

Ўрта умумтаълим Шарқ мутафаккирларида илғор ғоялар-ёш авлодни ақлий ва жисмоний жиҳатдан етук, маърифатли, билим ва ҳунарларни эгаллаган, одоб-ахлоқ қоидаларини ўзига мужассамланган гўзал дидли ва завқли қилиб етиштиришдир. Авлоддан авлодга оғзаки ижод ва ёзма адабиётлар воситасида оммалашади.

Ёш влодни ҳаётга тайёрлашда қўп асрлар давомида қўлланган усул ва воситалари тадбир ва шакллар, ўзига ҳос урф-одати ва анъаналари, тарбия ҳақида ғоялари ва ҳаётий тажрибаси халқ педагогикада мужассамлангандир.

Маълумки, ҳар бир халқ бошқа халқлар билан боғлиқ ҳолда яратилган. Шу сабабли ҳам уларнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётлари, урф – одатларида, анаъналарида ўхшашлик мавжуд. Бу ўхшашлик уларнинг меҳнат ва нафосат тарбиясида ақлий ва ахлоқий тарбия усулларида ёрқин кўринади. Улар ҳар хил иш турларида касб эгалари бўла оладилар. Булар қуйидаги касблардир: механизатор, таъмирловчи-пайвандчи, чорвадор, деҳқон, ўқувчиларни ҳозирги замон касб-ҳунарга ўргатувчи, меҳнаткаш инсон психологиясини ривожлантиради. Умумтаълим мактабнинг мақсад вазифаси мана шулардан иборат. Ижтимоий ҳаётимиздаги инқилобий ўзгаришлар, мустақиллик, ҳуқуқий давлат тизимига интилиш инсонпарвар психология қонуниятларини ва илмий материалларни ўрганиш мониторингидан турмушда фойдаланишни қуйидагича баҳо беради:

- талабаларни индивидуаллик кифоасида шакллантириш;
- таълим-тарбияни, одабийлик сифатларини кунт билан сингдира бориш;
- тарбиявий жараённинг натижаси;
- кенг билим савиясига эга бўлиш, турли билимлардан хабардор бўлиши
- ёш педагогик-психология, ижтимоий психология ва педагогика, ёш физиологияси ҳамда мактаб гигиенасидан чуқур билимларга эга бўлиши;
- ўзи дарс берадиган фан бўйича мустаҳкам билимга эга бўлиб, ўз касби, соҳасида жохон фанида эришилган янги ютуқ ва камчиликлардан хабардор бўлиши;
- таълим ва тарбия методикасини эгаллаш;
- ўз ишига ижодий ёндашиши;
- педагогик техникани (мантик, нутқ, таълимининг ифодали воситалари) ва педагогик тактикага эга бўлиш;
- ўқитувчининг ўз билими ва педагогик маҳоратни доимий равишда ошириб бориши ҳар бир ўқитувчи психологик жиҳатдан ана шу талаблар мониторингига энг юқори даражада мос келадиган бўлишига интилиши лозим

Замоновий ўқитувчи у ўқувчилари ўртасидаги ўзаро муносабатларни йўлга сола олиш, болалар жамоасида ижтимоий-психологик механизмлардан фойдаланишини билиши зарур. Жамият томонидан қўйилган талаблар билан бир қаторда ўқитувчи ўз фаолиятида тевақат-атрофидаги кишилар, мактаб маъмурияти, ҳамкасблари, ўқувчилар ва уларнинг ота-оналарининг ундан нималарни кутишни ҳам эсдан чиқармаслиги лозим.

Ўқувчиларнинг педагогик маҳорати ва инновацион тайёргарлиги

Ўқувчиларни тарбиялаш дастурини ишлаб чиқариш ва уни амалга ошириш қобилияти етарли даражада бўлиши лозимдир.

Психологик хусусиятларнинг турлари ҳақида

Ҳозирга қадар ёш психологиясининг соҳалари чақалоклик, илк болалик, мактабгача давр, кичик мактаб, ўспиринлик, ёшлик, етуқлик, кексалик даври бўйича бебаҳо илмий – амалий маълумотлар тўпланган. Энди асосий вазифа ана шу маълумотларни ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида қўллашдан иборат. Одамга чақалоклигидан кексалик давригача унинг ички имконияти,

майли, иктидори, ақл-заковати, қизиқиши, иродаси, ҳис-туйғуси, диққати ва билим жараёнларининг хусусиятига кўра индивидуал муносабатда бўлиши бунга педагогик – психологик таълимнинг талабаларга интеграция мослашув орқали келиб чиққан ҳолда иш олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

10. Психология ва таълим самараси. Психологик муҳофаза

Давр ҳамма замонларда ҳам таълимнинг юкори даражада бўлишини тақозо қилган. Барча ривожланган мамлакатларда халқ таълими тизимининг муваффақияти ушбу соҳада психологик хизматни ҳар томонлама тўғри ва самарали тарзда тадбиқ этиш билан бевосита боғлиқ эканлиги эътиборни тортмоқда.

Тегишли адабиётлар таҳлили ва кузатишларимиз натижаси шундан далolat бермоқдаки, мактабга психологик хизмат тизимининг илмий ва амалий вазифалари турли мамлакатларда турлича жой жорий этилмоқда. Бизнинг умумтаълим мактабларимизда психологик хизмат тизими ўзига хос усулда жорий этилган ва дастлабки экспериментал тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Мактабда таълим олаётган ҳар бир бола иктидорини, индивидуал имкониятларини ва бошқа катор шахсий сифатларини батафсил ўрганмай, таҳлил қилмай туриб мазкур ўқувчи келажагини педагогик жиҳатдан тўғри баҳолаб бўлмайди. Ўқувчиларнинг фаоллигини таъминлашда бугунги кунда психологик хизмат тизими томонидан бартараф қилиниши лозим бўлган катор муаммолар мавжуд.

Болаларни рухий интеллектуал тайёргарлиги асосида мактабга қабул қилиш шундай масалалардан биридир. Кейинги пайтда олти, етти ёшга кирган барча болаларни ёппасига мактабга қабул қилиш анъанага айланган. Психологлар эса ҳеч қачон ишни бундай тартибда ҳал этишга йўл қўймаган бўлар эдилар. Сабаби, ҳар бир бола ҳам ақлий, ҳам жисмоний жиҳатдан ўзига хос индивидуал имкониятларга эга: баъзи болалар олти, етти, ҳатто саккиз ёшга тўлсаларда, таълимни бошқа тенгдошлари қатори ўзлаштиришга тайёр бўлмайди. Биз эса уларни мактаб режасига, баъзан эса ота-онасининг хоҳишига қараб мактабга қабул қилаверамиз. Машғулотларга эса болаларни мажбуран олиб борамиз. Натижада бола рухий жиҳатдан турли касалликларга йўлиқиши мумкин. Бу эса боланинг ақлий ва интеллектуал жиҳатдан табиий ривожланиши илдизига атайлаб болта уриш демакдир. Бундай ҳолатларга зудлик билан барҳам бериш, яъни ҳар бир мактаб таълимига илк бор қадам қўйган болани махсус ва мукаммал ишлаб чиқилган психологик тестдан ўтказиш ва унинг натижалари асосидагина мактабга қабул қилиш ҳақида масъулият билан ўйлашимизга тўғри келади.

Бошланғич таълимда қуни узайтирилган гуруҳларни тўғри ташкил этиш муаммоси ҳам гоят муҳимдир. Кўпгина мактабларда, ақсарият 1-2-синф ўқувчилари дарсдан сўнг 4 ёки 5 соатлаб мактабда, қуни узайтирилган гуруҳларда қолиб ўқишлари керак. Бу ҳолда биз 6-7 ёшли болани 7-8 соатлаб мактабда ушлаб турамыз. Хўш, бола буни хохламайдими? Албатта йўқ. Ахир боланинг имкониятлари ҳали кўпроқ ўйинга ва ухлашга мосланган-ку. 7-8 соат-

соатлаб ўқиш бир жойда бўлиш жараёнида бола зерикади, руҳий жихатдан толикади, нихоят, мактабдан безийди, ҳатто унда юксак даражада ривож топиш мумкин бўлган ўқув қизиқишлари сўниши мумкин. Энг ачинарлиси, бундай ҳолларда у уйга бориб, ҳатто овқатни ҳам емай ухлаб қолади. Шундай экан, кунни узайтирилган гуруҳлар тизимини шакл ва мазмунан психологик талаблар асосида қайта ишлаш вақти келди.

Мактабда баҳолаш ҳам психологик мезонлар асосида амалга оширилиши керак. Психологик – педагогик адабиётлардан маълумки, бошланғич синф ўқувчиси учун энг биринчи мақсад-бу, яхши баҳо олиш ва шу баҳо орқали ўз «мен»лигини илк бор ҳис этиш, ота-онаси ва катталар ҳурматиға сазовар бўлишдир. Шунинг учун ўқувчилар яхши баҳо олишға интиладилар. Лекин кўп ҳолларда баҳолаш мезонининг бузилиши ўқувчи руҳиятиға, айни пайтда, шахс сифатидаги тараққиётиға салбий таъсир этмай қолмайди. Шунинг учун бошланғич синф ўқувчиларида баҳолашнинг психологик мезонлари чуқурроқ ўйлаб кўрилиши керак. Бола шахсини тўғри тушуниш ва унинг ҳаракатларини таҳлил қила олиш зарур. – «Ҳар бир шахс қайтарилмас темпераментдир», – деган эди физиолог олим И. П. Павлов. Қолаверса, ҳар бир инсоннинг ўзигагина хос имкониятлари мавжудлиги ва унга ҳамиша жиддий эътибор бериш зарурлиги ҳақида Ўрта Осиёнинг буюк мутафаккирлари Ибн Сино, Фаробий ва Беруний ҳам ўз замонларида алоҳида қайд этиб ўтганлар. Чунончи, ўқитувчи бола шахсини тарбиялаш учун, даставвал унинг «Бетакрор оламиға» қира олиши ва шунга мос келувчи тарбиявий тадбирлар режасини тузмоғи ва қўлламоғи лозим.

Таникли руҳшунос олим Л.С.Виготский тараққиётдан илгарилаб кетган таълимғина самарали бўлишини қайта-қайта таъкидлаган эди. Бугун бола катталар ёрдамида амалга оширилаётган ишни эртаға ўзи бажариши керак. Бунга болани ҳар томонлама ривожлантирадиган, уни фикрлашға ўргатадиган, қобилиятининг аста-секин ўсиб боришиға имконият яратадиган, тафаккурнинг янги-янги қирраларини очадиган педагогик усуллар ва махсус психологик хизмат тизими мавжуд бўлган тадбирдагина эришиш мумкин.

Юқоридаги муаммоларни ҳал қилиш жараёнида мактаб психологлари қуйидаги вазифаларни амалга оширишлари лозим:

1. Ҳар бир ўқувчида намоён бўлиши мумкин бўлган стресс (ҳиссий зўриқиш) ҳолатларига ўринишларни аниқлаш (ПСИХОДИАГНОСТИК ИШЛАР);

2. Ўқув фаолиятини ташкил этиш, назорат қилиш ва бошқариш жараёнида ўқув фаоллиги ва самарадорлиғиға салбий таъсир этиш мумкин бўлган ҳолатларини олдиндан кўра билиш ва уларни бартараф этиш учун мунтазам равишда тегишли тадбирлар ўтказиш (ПСИХОПРОФИЛАКТИК ИШЛАР);

3. Фанларни ўзлаштирмайдиган ўқувчиларнинг ўзлаштира олмастик сабабларини аниқлаш ва шу асосда улар билан алоҳида мустақил ишлар олиб бориш, улардаги имкониятларни кенг миқёсда ўрганиш ва ривожлантириш орқали ўқувчи шахсидаги фаолликни ошириш йўллариини излаш (РИВОЖЛАНТИРUVЧИ ВА ПСИХОКОРРЕКЦИОН ИШЛАР);

4. Хар бир ўқувчининг ўзигагина хос икtidори, кизиқишлари, мақсадлари ўқиш имкониятлари ҳақида шу ўқувчининг ўзига, синф раҳбарига ва ота-онасига ўз вақтида тегишли маълумотлар бера олиш (ПСИХОЛОГИК МАСЛАҲАТ ИШЛАРИ);

5. Психологик хизмат низомига амал қилган ҳолда хар бир ўқувчи учун «Шахс психологик варақаси» ни тўлдириш. Хар бир синфдаги ўқувчилар гуруҳи, расмий ва норасмий кичик гуруҳлар, сардорлар ва айрим «ажралиб қолган» ўқувчилар билан индивидуал-психологик ишлар олиб бориш режаларини тузиш. Ўқувчиларни мактабга қабул қилишда фаол иштирок этиш ва уларни касбга йўллаш билан боғлиқ тадбирлар қўламини белгилаш (УМУМИЙ ФАОЛИЯТ ТАДБИРЛАРИ)...

Қисқаси, хар бир ўқувчи учун психологик муҳофаза имкониятларини яратиш ва шу асосда ўқув фаолиятини самарадорлигини таъминлаш зарур бўлади. Мактаб ўқувчиларига хос психологик қонуниятларга тўлиқ риоя қилиш таълимни ташкил этишда катта аҳамиятга эга. Шунингдек болаларга билимлари ва ҳуқуқлари доирасида бошланғич таълим тизимида олиб борилаётган дарсларни психологик жиҳатдан таҳлил қилиш ва тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш таълимдаги ютуқлар омили бўлади. Бу жараёнда айниқса, ақлий ва интуитив тараккиётида нуқсонли бўлган айрим ўқувчилар фаолиятига алоҳида эътиборни қаратиш керак бўлади. Ўйлаймизки, мактаб психологлари томонидан юқорида қайд этилган муаммоларнинг бартараф этилиши ва вазифаларнинг муваффақиятли амалга оширилиши Ўзбекистонда бошланғич таълим тизими истикболини янада юксакроқ савияга кўтаришга хизмат қилади.

11. Интеграция-таълим жараёнини оптималлаштиришнинг муҳим принципи

Давлат таълим стандартлари қабул қилинган. таълим мазмунини қисман янгиланди. Давлат таълим стандарти талаблари асосида янги ўқув дастурлари ва дарсликлар ишлаб чиқилди. Лекин кузатишлар шунини кўрсатадики, ўқув режасида ўқув предметларнинг сони ортиб кетган. Чунончи: 1992 йилга қадар ўқув режасида фанларнинг сони 18 тани ташкил этган бўлса, 1992 йилдан 1997 йилгача бўлган давр ичида уларнинг миқдори 21 тани, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинган, 24 тага етказилди. Бугунги кунда эса ўқув режасида 27 та ўқув фани мавжуд. Шу ўринда ҳақиқат бир савол туғилади. Ўқув фанлари миқдорини кўпайтириш орқали ўқувчининг билим даражасини оширишга эришилаётими? Йўқ албатта! Чунки 1) ўқув фанлари кўпайган сари ўқувчиларга тақдим этиладиган билимлар майдалашиб бормоқда; 2) ўқув дарсликларида тақрор материалларнинг миқдори ортмоқда; 3) ўқувчининг ижтимоий тажрибасига қирмай қолаётган билим ва тушунчалар кўпаймоқда; 4) ДТС лари билан ўқув дастурлари орасида номувофиқлик вужудга келмоқда. Чунончи, ҳукумат томонидан қабул қилинган бошланғич таълим Давлат таълим стандартида 4 та таълим соҳаси, яъни «Она тили», «Математика», «Табият», «Инсон ва жамият» таълим соҳалари берилган ҳолда бугунги кунда ўқув режасида 10 та ўқув предмети мавжуд. Бу соҳада жаҳон тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, Синга-

ташлайдиган бўлсак, Сингапур таълим тизимида бошлангич синфлар учун бориғи 4 та ўқув предмети мавжуд экан. Улар «Она тили», «Математика», «Эстетика» ҳамда «Жисмоний тарбия».

Маълумки, таълим жараёнида муайян ўқув фани, «Она тили», «Тарих», «Адабиёт» кабиларга оид билимлар билан бир қаторда халқнинг ижтимоий тажрибаси, тил бойлиги, маънавий, маданий қадриятлари, ахлоқий меъёрлари, билим ва тушунчалар шаклида ўргатилиши лозим. Амалдаги таълим жараёнини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, у ёки бу ўқув фани мазмунини ўқувчининг ижтимоий тажрибасига қирмай қолган билим ва тушунчалар мавжуд. Бунинг асосий сабаби ўқув фанининг мазмунини ўқувчининг ижтимоий тажрибасига қирмай қолган билим ва тушунчалар мавжуд. Бунинг асосий сабаби ўқув фанининг мазмунини ўта мураккаб ёки ҳаддан ташқари содда эканлигидадир. Агар ўқув материали ўта мураккаб бўлса, ўқувчи уни тўлиқ ўзлаштиришга қийналади. Агар содда ва такрор ҳолда ифодаланган бўлса бундай ўқув материални ўзлаштиришга эҳтиёж сезмайди, ундан безади.

Бугунги кунга келиб жаҳондаги мамлакатларнинг 70 фоизи таълим тизимида интегратив характердаги ўқув дастурлари ва дарсликлардан фойдаланиб келмоқда. Ҳар бир мамлакат айна шу давлатнинг таълим тизимига қўйилган буюртманинг табиатидан келиб чиққан ҳолда интеграциянинг турли даражаларини ишлаб чиққан ва жорий қилиб келмоқда. Чунончи, Буюк Британия таълим тизимида асосан интегратив фанлар жорий қилинган бўлса, Корея ва Швейцарияда интеграциялашган фанлар ёки алоҳида ўқув предметлари, Австралияда интеграциялаштирилган фанлар, Япония, Шимолий Ирландия, Уэльс, Гонг-Конг ва Германияда ҳам алоҳида фанлар, Венгрияда маданият йўналишидаги ўқув предметлари, инсон ва табиат, интегратив фанлар, Нидерландияда алоҳида ўқув предметлари, Ирландияда фан ва техника каби блоklarда барча ўқув фанлари мужассамлаштирилган ҳолда ўқитилади. Бизда бу соҳада дастлабки қадамлар қўйилмоқда. Жумладан, бошлангич таълим Давлат таълим стандартларида «Она тили», «Ўқиш», «Математика», «Табиат» ҳамда «Инсон ва жамият» таълим соҳалари белгилаб берилган. (Таълим тараққиёти 7-махсус сон. Шарк. Тошкент, 1999, 46-71-бетлар.)

«Инсон ва жамият» таълим соҳаси ўзида бир қатор ўқув предметларига оид тушунчаларни мужассамлаштирган. Чунончи, ахлоқ, нафосат тарбияси иктисодий билимларга оид тушунчалар, жисмоний тарбия, бадий таълим, ҳуқуқий билимлар ва ҳ.к. Таълим жараёнини интегратив дастурлар ва дарсликлар асосида ташкил этиш орқали ўқув-билув жараёни натижасида самарадорликка эришиш назарда тутилган экан, бунда интеграциянинг турли даражаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Масалан,

1. Мавзуларни кетма-кет тақдим этиш асосидаги интеграция. Бунда ўқув материалларини баён қилишда концентризм принципига амал қилинади, яъни олдинги ўқув материали кейингисини тўлдиради. Лекин ҳеч қачон бир-бирини такрорламайди. Бундай интегратив натижасида ўқувчиларнинг билим, қўникма ва малакалари ҳамда ижодий фаолиятлари мунтазам равишда ривожланиб, бойиб боради.

2. Ўқув дастурларида ўзаро уйғунлашган нукталарни вужудга келтиришга асосланган интеграция. Бунда ҳам такрор тарзда бериладиган тафталогия асосидаги ўқув материалларининг олдини олиш учун дастурларда мавзулараро уйғунликни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Масалан, 1-синфда киш фасли ҳақида «Атрофимиздаги олам», «Ўқиш», «Она тили» дарсликларида турли ҳилдаги, аммо моҳияти ва маълумот бериш даражаси бир ҳил бўлган матнлар ўрнига фақат «Ўқиш» китобининг ўзида кишнинг барча хусусиятларини очиб бера оладиган бадний матн ва расмларни бериш мақсадга мувофиқдир. Бунинг афзаллиги шундаки, ўқувчининг вақти ва кучи тежалади, дарсликларнинг ҳажми ихчамлашади ва таннарни арзонлашади.

3. Модуллашган интеграция; бундай интеграция доирасида турдош ўқув фанларига оид билим ва тушунчалар бир тизимга солинган ҳолда, узвий тарзда ўқувчиларга тақдим этилади. Чунончи, аниқ фанлар блокида «Математика», «Алгебра», «Геометрия» ва «Чизмачилик»ка оид билим ва тушунчалар муайян бир тизимга солинади ва айни бир мавзу мазкур тизим доирасида ўқувчига бир марта, аммо узвий тарзда тақдим этилади.

4. Интегратив дастурлар. Ушбу типдаги дастурлар бир неча ўқув предмети ёки ўқув фанларига оид мавзуларни уйғунлаштирган ҳолда тақдим этишни назарда тутди. Бугунги кунга келиб ўқув режасида ўқув предметларининг сони максимум кўпайиб кетганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, бундай типдаги дастурлар яратишга кучли эҳтиёж сезилмоқда. Дастур ва дарсликларни ўрганиш, таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, бошланғич синфлардаги йўл-ҳаракати қондалари, одобнома, Конституция сабоқлари, саломатлик дарсликлари оид тушунчаларни ягона ҳолда «Она тили», «Ўқиш» дастурларига уйғунлаштириш лозим. Бундай тадбирни амалга ошириш айни бир вақтнинг ўзида ҳам педагогик, ҳам иқтисодий нуктаи назардан самарали бўлади.

5. Мавзулараро интеграция; бунда айни бир курс доирасида бериладиган ўқув материаллари бошқа бир курс доирасидаги моҳиятан яқин бўлган ўқув материаллари билан уйғунлаштирилади. Масалан, математик мулоқот маданиятини шакллантиришга оид машқларни «Она тили» дарсликларида иқтисодий билим ва кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилган масалалар, машқлар ва матнларни «Математика» ва «Она тили», «Ўқиш» дарсликларида бериш мумкин.

Таълимда интеграцияни амалга ошириш ҳам иқтисодий жиҳатдан, ҳам педагогик, гигиеник ва физиологик жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга. Масалан, «Атрофимиздаги олам» ҳамда «Одобнома» каби ўқув предметларини «Ўқиш» «Она тили» ва ўқув предметлари мазмуни билан уйғунлаштириш натижасида фақатгина 1-синфда 63 соат иқтисод қилинади. Шунингдек, ўқувчининг вақти ва кучи тежалади, ортикча зўриқишнинг олди олинади. Ўқув-билув жараёнининг самарадорлик даражаси ошади.

Дастурда ўқув фани мазмунининг максимум даражаси ҳамда синфма-синф белгилаб берилган ДТС асосида ўқувчининг билим ҳамда тайёргарлик даражасига қўйиладиган минимум талаблар ўз ифодасини топмоғи лозим. Шу нуктаи назардан қараганда 5-9-синф ўқув дастурлари ҳам жиддий ислоҳга муҳтож.

нуктаи назардан караганда 5-9-синф ўқув дастурлари ҳам жиддий ислохга мухтож.

Амалга оширилиши кўзда тутилаётган интеграция даражаси аини бир ўқув фани мазмунида чуқур, ҳар томонлама алоқадан бошланиб, ўқув фанлараро боғланиш, уйғунлаштириш даражасида таъминланиши керак.

1. Она тили ва ўқиш ўқув фанлари мазмунида умумий компонентлар, нутқ ўстириш, миллий ва умуминсоний кадриятларни, ахлоқ ва нафосат, мулокат маданияти меъёрларини, табиат, жамиятга оид тушунчаларни матнлар, шеърлар мақоллар, машқлар, ҳикоялар орқали етказиш назарида тutilгanda «Одобнома», «Атрофимиздаги олам», «Иқтисодий билим асослари», «Конституция сабоқлари» каби дарслик ва ўқув қўлланмаларга эҳтиёж қолмайди.

2. 5-9-синфларда ҳам «Она тили», «Адабиёт», «Тарих», «Давлат ва ҳуқук асослари» каби ўқув фанлари мазмунига ватан туйғуси, миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари, Конституция сабоқлари, Ҳадис илми сабоқлари каби-ларни уйғунлаштириш сабоқлари оптималлаштириш нуктаи назардан самаралидир. 5-9-синфларда ўқув фанларини интеграциялаш натижасида ўқув режасига қуйидаги ижтимоий – гуманитар фанларни киритиш мумкин: «Она тили», «Адабиёт», «Тарих», «Давлат ҳуқук асослари», аниқ фанлар – «Математика», «Информатика». Табиий фанлар – «Физика», «Кимё», «Биология», «География» ва ҳ.к. Бунда биринчи навбатда ўқув материалларининг мазмун жиҳатдан бой ва кўп мамлакатларнинг таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Бундай мақсадга эришиш учун таълим мазмунида ўқув фанларини интеграциялашнинг илмий ва педагогик асосларини ишлаб чиқиш; таълим жараёнини либераллаштириш талабларидан келиб чиққан ҳолда ўқув режасини такомиллаштириш; интеграл мазмунидаги ўқув дастурлари ва дастурларининг янги авлодини яратиш; таълим мазмуни интеграциясини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш мақсадга мувофиқдир.

Интеграциянинг у ёки бу даражасини таълим жараёнида қўллаш натижасида ўқувчининг вақти ва кучи тежалди, унинг билиш имкониятлари кенгайди. Ота-оналарнинг ҳамда давлатнинг ўқиш жараёнига сарфлайдиган маблағини иқтисод қилиш имконияти вужудга келади; мавзулараро интеграция асосида ўқув-билув жараёни натижаларини истиқболлик қилиш механизмлари яратилади; интеграциялаштирилган таълим жараёнини бошқарадиган ўқитувчиларни тайёрлаш ва малакасини оширишни йўлга қўйиш учун ҳуқуқий, методик имкониятлар яратилади; интеграл дастурлар асосида ўқув-билув жараёнининг иқтисодий жиҳатдан самарадорлик даражаси аниқланади; ўқув-билув жараёнини интеграл дастурлар асосида ташкил этиш соҳасидаги халқаро тажрибалардан кенг фойдаланиш учун қулай имкониятлар туғилади

12. Бўлажак ўқитувчиларнинг психолого-педагогик билимларини интеграциялаш жараёни

Аввалам бор ўқитувчиларнинг практика технология тайёрлиги қанчалик чуқур ва кўп қиррали бўлмасин тайёргарлиги билан тўлдирилган бўлиши керак.

ни методологик, технологик ва шахсий интеграцияси бор вақтда психологик-педагогик билимларни ўрганиш анча осон, тез ва самарали бўлади.

Биринчиси теоретик билимларга эга бўлиш ва методологик рефлексия опитини ошириш орқали фаоллашади. Иккинчи компонент методик ва технологик даражадаги психологик-педагогик билимларни ўз ичига олади. Учинчи компонент функциясига педагогнинг шахсий ривожланиши, ўз-ўзлигини шаклланиши киради. Юқоридаги компонентлар ўз ишларида қуйидаги талабларга жавоб бериши керак.

- билим олиш бўлажак ўқитувчининг керакли хусусиятларини ва иш турларини шакллантиришга қараб олиниши керак;

- психологик-педагогик фанлар структураси билимга эга бўлиш процессидан кўра билимга эҳтиёжни олдинроқ билиш шароитларини яратиб бериши керак;

- бўлажак ўқитувчининг имконият, хусусият, форма ва методларни бирлигини оптимал танлови шароитларини яратиб бериши керак, шунингдек талабаларни эгаллаган тушунчаларини ўқув процессидан даволашда узлуксиз ишлатилиши ва ривожланиш шароитларини яратиб бериш керак. Натижада «Болалик» педагогика асосида иш бўйича психология интеграция курси ишлаб чиқилган. Булар ичида қуйидаги маъноли каторлар ётади: иш бўйича периодизация, болаликнинг турли даврлардаги тарбия ва билим олинишининг технологиясини, турли даврлардаги шахсни шакллантириши ва ривожланишининг психологик-педагогик диагностикаси, шахсий-ўзлаштириш технологиялари. Психологик-педагогик билимлар интеграцияси ўз-ўзидан яралган, изоляцияланган ҳолат эмас, балки психологик-педагогик цикл фанларини дидактик синтези сифатида қаралса; бу ҳолатда савол туғилаяпти, бу хусусиятни ҳолатни ўлчаш мумкин-ми? Бўлажак ўқитувчини шаклланишига кўра салбий ёки ижобий таъсирини билишга технологияни самарадорлигини қай даражадалигини аниқлашга. Бу ҳолатда вужудга келган билимга баҳо бериш аниқлаш системаси мукамал деб ҳисобламайдилар ва бу педагогик мониторингга мурожаат этишга мажбур қилади. Психологик мониторинг психологик-педагогик интеграциясини ҳар томонлама кузатишга имкон беради.

Педагогик мониторинг ёрдамида психологик-педагогик интеграция процессини баҳолаш учун, умумий педагогик баҳолаш системаларида фойдаланилади (узук давом этувчи методи, билимлар методи, текширишнинг турли хиллари ва ҳ. к.) шунингдек, текширилаётган процесс ҳолатининг метод ва формалари (информацияни кодлаштириш ва декодлаштириш, тестлар ва текширув ишлари, терминалогик кесишувлар, интеллектуал карталар билан ишлаш, анкеталаш ва ҳ. к.).

Асосий ишлаб чиқарилган билим мониторинги принциплари

Улар ичида:

1. Узлуксизлик принципи. Бу мониторингга бугун динамик ривожланувчи система сифатида қараш дегани. Бу системада нафақат сонли характер балки сифатли характердаги структур-функционал ўзгаришларни ўз ичига олади. Мониторинг бир сифатдан иккинчисига ўтиш моментларини белгилаши лозим,

Мониторинг бир сифатдан иккинчисига ўтиш моментларини белгилаши лозим, билим ва процесс тенденцияларини коррекция қилиш ва тўғрилаш ёки бўшаштириш ҳолатларини.

2. Илмий принцип.

Бу кузатишнинг асосланган характеристикасига таянган ҳолда кузатиш дегани. Бу ҳолатга маиший турмуш томонидан ёндашиш ман этилади.

3. Тарбия йўналишининг принциплари. Педагогик мониторинг бутун мақсад ҳисобланмайди, балки билим процессларини чуқур ўрганишга ва педагогик бошқарувни ишончли ускунаси сифатида қўлланилади. Шахснинг ҳар қандай даражадаги камситадиган технологиялари педагогик мониторингни методлари, принципларининг қўлланиши ман этилади.

4. Диагностика маълумот йўналиши принциплари. Кузатув жараёнида олинган информация, билим процессини олдиндан ишлаб чиқарилган кўрсаткич ва критерийларига тўғри келиши керак.

5. Прагностик (маълумот берувчи мониторинг принциплари. Педагогик мониторингни маъноси, педагогик процесснинг номаълум бир моментда ёки маълум вақтда, белгиланган даражада ҳолатини кўриши учун эмас, балки тенденциялар ҳақида бир тўхталишга келишиш учун, билим олиш процессини у ёки бу томонини ривожланишини кўриш учун, хохламайдиган ҳолатларини трансформатсияси, блокировкаси ёки тўхташи, педагогик билимни ижобий томонларини қўллаб-қувватлашни олдиндан кўра олиш қобилиятларини ошириш учун фойдаланилади.

Шартли принциплар каторидан ўчирмасдан туриб, биз психологик-педагогик интеграция специфик принципларини ишлаб чиқардик. Уларнинг маъноси текширувни ташкил қилишдангина эмас, балки процессуал-технологик процессларини ишлашини кўриб чиқмоқдадир.

1. Натижа олиш ва регулярилик принциплари. Регулятив функциясини бажариши учун оптимал реализация системаси. «Регуляция-сорегуляциясини регуляцияси» ишлаб чиқарилган. Бу бўлажак ўқитувчининг шаклланиши асоси бўлиб хизмат қилади. Кузатувнинг база компоненти қуйидагича бўлади;

- ҳар хил ўз ривожланишининг перспективасини аниқлашни билиш;

- вариантли ҳолатларда оптимал қарорни танлашни билиш;

- ўз-ўзини коррекция қилиши учун ранг-баранг методлардан фойдаланишни билиш;

- билим олиш ҳолатини кучайтириш учун хотира, қабул қилиш, ирода, нутқ, фикрлаш қирраларини ишлата билиш;

- истак, одат, қизиқишга боғлиқ ҳолда натижани олдиндан билиш.

2. Билим бериш методларини илгорлаштириш ва ўқув материалларини структураларини қайта ишлаш учун дидактик қилишув принципи белгиланган. Бу принцип интеграция билимларини этапма-этап шаклланиши методларини оптимал ва тўғри йўналган бирлиги, илмни ривожланишнинг преспектларини ҳисобга олган ҳолда ўқув принципларини динамикаси ва диалектикасини тўғри йўналтиришга, педагогик бирликка амал қилишни ўз ичига олади. Демак, бу принципнинг ускунавийлиги, билим кенгашларини систематиклиги ва дискрементлигини бошқариш йўли билан интегратив характерни хусусийлаштиради.

3. Тизим интеграл ёндашув принциплари процессни нафақат қатор элементар йиғиндисини, томонлар ҳусусияти сифатида, балки сифатли янгиликлар бирлиги сифатида қарашни ўз ичига олади. Спецэффект информацияни қайта ишлаб чиқариш, ўз ичига фикрлаш, таққослаш, нисбийлик эффектив принципларини олади.

4. Бутунлик принциплари ўрганилаётган билимнинг, камида 3 та йўналтирилган векторлик процессларини ўз ичига олувчи процессни назарда тутлади. Векторлилик, яъни кузатишга белгиланган ҳолатни, йўналаётганлигини ажратиш олишдир. Мониторинг вақтида бир қанча қўринишига эга бўлади, улар ичида:

- талабаларни индивидуал имконият даражасини шаклланишига қараб билим бериш ва ўқитиш максаллари;
- информатив блоклари методик узатиш;
- билим процессининг охириги натижалари;
- ўқитувчининг профессионал-педагогик тайёрлигини интегратив қирралари.

Психолого-педагогик процесс мониторингини аниқ объектни танлашда, биз мониторингни педагогик ва бошқарув қарор компонент информация системалари элементлари деган ҳулосага келамиз. Бундан чиққан ҳолда педагогик мониторинг процесснилогик бўшлиқни ўз вақтида аниқлаб шаклланган билим билан ўз вақтида берилган процессни корректив йўли билан тўлдириш имкониятини беради.

Психолого-педагогик фан интеграцион процесснинг самарадорлиги ва тизимли, интеграллашган билимни шаклланиши ҳақида тўлиқ маълумот олиш учун, қуйидаги кузатишларни берилган йўналишлар бўйича ташкиллаштириш керак:

- талабаларнинг билимларни ўзлаштиришга психологик тайёрлигини ўрганиш;
- билим олишга тайёргарлик даражасини аниқлаш;
- фактлар, ҳолатлар, қонунлар ҳақидаги билим доирасини аниқлаш;
- педагогик жараён, ўқитувчилик меҳнатига мотивацион ва эмоционал муносабатини аниқлаш. Талабанинг касб танлашида бу индикатор жуда катта аҳамиятга эга. Бу индикатор орқали бўлажак ўқитувчини ўқитиш ва билим бериш процессига муносабатини аниқлаш мумкин. Психолого-педагогик фан ўқитишнинг интеграцион процессини технологик таъминланувининг анализи, ўқитувчини билим бериш методларини, приёмлари ва формаларини тўлиқ ахс эттиришга ёрдам беради.

Педагогнинг профессионал компетентлик характеристикаси. Бу йўналишдаги информация профессионал билимдонлик даражасини аниқлашда ёрдам беради, психолого-педагогик билимларни интеграция процессини ташкиллаштиришда ўқитувчининг илмий ёндашишига интеграция билимларини мукамал билишига ёрдам беради, процессионал рефлексияга ва корректив ҳаракатларга қобилиятлиги ўз вақтида ёрдам беради.

Ўқитувчининг эталлон моделига ориентир олиш. Бу модел қуйидаги қўринишда бўлади;

Ўқитувчининг эталлон моделига ориентир олиш. Бу модел куйидаги кўринишда бўлади;

1. Керакли мотивацион сферани, педагогик идеал ва профессионал позицияни ўз ичига олувчи педагогик йўналишлар.

2. Профессионал компетентлик ўзини шахсий ўқитиш тажрибасидан олинган билимдонлик, одатлар, кўникмалар, педагогика теорияси ва тарихи, педагогик процессларни, технологияларни ўз ичига олади.

3. Шахсий сифатлар ўз ичига: индивидуал-психологик сифатларни олади (ўзига баҳо бериш, одатлар даражаси, тўғри йўналганлиги);

- Шунингдек, интерактив сифатлар (мулоқотда бўлиши, эмоционал экспрессия), педагогик такт, социал перцепция, мулоқотга ҳаққоний кизиқиш;

- Статус – позицион сифатлар (ифода, дисциплина, эгилувчан хусусиятлар, ўқувчининг позициясини қабул қилишга тайёрлик, таъсир этиш йулларини ўзгартиришга тайёр бўлиш);

- профессионал-илмий сифатлар (юқори профессионализм, ўқитиш жараёнини ва баҳолашда ҳаққоний объектив бўлиш);

- дидактив сифатлар (эмоционал ёрдам берувчанлик, меҳр-оқибат, эмоционал кўринишларни ўз вақтида регулировка қилиш).

4. Психологик сифатлар – темперамент, жинс ва ёш сифатлари ҳаракатчанлик ва нерв системаси мустаҳкамлиги, эмоционал мустаҳкамлик, фантазия ва ҳаёлни юқори даражалилиги, интеллектуал ривожланишни қабул қилиш, фикрлаш бўйича даражаси ва х. к)

Бу сифатларда куйидаги кўрсаткичлар кузатилади:

-билимларни мустаҳкамлаш;

-практик ва билимдонлик масалаларини ечишда билимларнинг фаоллиги;

-янги ситуацияларда билимларни қўллаш;

-билимларнинг миқдори;

-янги ситуацияларда билимларни мустаҳкамлиги ва қўлланилиши;

-профессионал мотивация структураси;

-интеллектуал ривожланиш динамикаси;

-ўқиш процессидан қониқиш, билим олишнинг шахсий маъноси.

Ҳамма нарсa ўрганилаётган касб хусусиятларини, ўқиётганларнинг хоҳиши ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда кўрилиши керак.

Интеграцион ёндашув асосида М.М.Сешагонининг психологик диагностика концепцияси

Психологик диагностика жараёнида тезловчи кўпчилик мутахассислар, 90-йиллар охирида ривожланишни пайдо бўлганлиги, охириги вақтларда болани психологик квалификация ҳолатининг мураккаблигини ўсиб боришини белгилашаяпти.

Бу ҳолат барча даражадаги ўқитиш программаларини мураккаблиги билан яна ҳам чуқурлашмоқда. Шунингдек, мамлакатдаги ижтимоий маданий ҳолатни бирданига ўзгариб кетиши билан бирга (шу қаторда ривожланиш ва мулоқотнинг вертуал формалари, аҳолини замонавий масмедия йуллари билан)

Бу психолог диагностиканинг якуний натижаси бўлиб тизимли, кўп даражали диагноз бўлиши керак. Бу таххис билан нафакат фаол феноминал ҳолатини класификация қилишда, балки уни кейинги билим олиш ва ривожланиш прогнозини аниқлаб бериши ҳам керак. Шу билан бирга самарали коррекцион иш программасини ҳам ишлаб чиқариш керак.

Масаланинг бундай концептуал кўриниши интегратив ёндашув деб ҳисобланади ва шу билан бирга бу бўлим интегратив психологик диагностика сифатида кўриб чиқилади.

Интегратив психологик диагностиканинг яна бир асосий кўринишларидан бири бўлиб психохарактерни баъзи кўринишини шакллантириш даражасини анализи ҳисобланади. Бундай кўринишларга биринчи ўринда болани оралик-вакт тасавурини шаклланиш даражаси киради. Бу кўриниш нафакат болани билим олиш негизлари, балки эффе́кт ривожланиш негизларида ҳам етади. Оралик-вакт тасавури ўз навбатида болани ҳаракат фаоллигининг ривожланиши билан чамбарчас боғлиқдир. Психоҳаракат антогенезининг яна бир кўриниши бўлиб эффе́кт регуляцияни базали тизимини шаклланиши ҳисобланади.

13. Педагогика ва Умумий психология фанларини интеграллаш

«Педагогика» — логинча сўз бўлиб «педа»-бола, «логика» эса етаклаш яъни болани етаклаш деган маънони билдиради. Умумий қилиб айтганда, тарбия ҳақидаги фандир. Тарбия бу ижтимоий ҳаётнинг зарурий ҳодисаси ҳисобланади. Бундан кўриниб турибдики, педагогика фани ўсиб келаётган ёш авлодни етук инсон қилиб тарбиялаш учун таълим — тарбиянинг мазмуни, умумий қонуниятлар ва амалга ошириш йўлларини ўргатувчи фан ҳисобланади. Педагогиканинг тарбия соҳасидаги объекти ўсиб келаётган ёш авлод бўлганлиги учун педагогика инсонни ўрганувчи фанлар билан ҳам боғланади. Булар умумий анатомия ва одам физиологияси, айниқса болаларнинг анатомияси ва физиологияси педагогларнинг ёш анатомияси ва физиологияси педагогикага яқин бўлган фанлардир. Педагогика умумий психология, болалар психологияси, педагогик ва ижтимоий психология билан чамбарчас боғлангандир. Шунингдек, педагогика умумий ва мактаб гигиенаси, психогигиена соҳасидаги илмий маълумотларга таянади. Педагогика ижтимоий фанларга ҳам яқиндир. У фалсафа, экономика, социология, этика, эстетика каби фанларнинг маълумотларидан кенг фойдаланилади. Демак, педагогика ва умумий психология бошқа фанларга қараганда кўпроқ бир-бирлари билан боғланган. Мисол учун «Педагогика» дарслигидаги III боб «Бола шахсининг ривожланиши, тарбияси ва қамолати» мавзусида қуйдагилар баён қилинган. Ўсиб ва ривожланиб келаётган инсон тарбия объекти ҳисобланади. Инсоннинг ҳаёти давомида ривожланиш жараёни давом этади. Инсонда турли ўзгаришларни, жисмоний психик, микдор ва сифат ўзгаришларни ўз ҳаёти давомида кечириб боради. Одамзодда бўладиган жисмоний ўзгаришларга унинг бўйининг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак сис-

Одамзодда бўладиган жисмоний ўзгаришларга унинг бўйиннинг ўсиши, вазнининг оғирлашиб бориши, суяк ва мушак системаларини, ички органлари шу билан бирга асаб системаларининг ўзгариши киради.

1. Ирсият—бу генетик дастурда берилган сифатлар ва хусусиятларнинг ота-оналардан болаларга ўтишидир.

2. Мухит - деганда кишига таъсир этадиган ташқи воқеаларнинг йигиндисини тушунамиз. Бунга табиий мухит (географик), ижтимоий мухит, оила мухити ва бошқалар киради. Улар болаларнинг ривожланишига алоҳида таъсир этади.

3. Тарбия-бирор мақсадга қаратилган процесс, у донмо муайян программага эга бўлади ва бунинг учун махсус ваколатга эга бўлган кишилар томонидан амалга оширилади. Ҳаммамизга яхши маълумки, боланинг лаёқатини ривожлантириш, қобилиятли болага айлантириш ва ҳаётга мос қилиб ўстириш учун кўп меҳнат қилиш керак. Махсус муассасаларида тарбиячининг раҳбарлигида амалга ошириладиган тарбия жараёни ётақчи ҳисобланади. Чунки, тарбия бу мухит таъсири бера олмаган фазилатларни ўзлаштириб, билим ва маълумот эгалланади. Тарбия туфайли тугма камчиликларни ҳам ўзгартириш мумкин. Масалан, кўрлар, гунглар ҳам ўқитилиб соғлом кишилар қаторига яқинлаштиради. Ўқитувчи—тарбиячилар ўқувчиларнинг барча ёш давлари жисмоний ва рухий тараққиётларидаги ўзгаришлари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида ётарли маълумотга эга бўлишлари лозим. Бу маълумотлар ўқитувчининг баъзи масалаларини ижобий ҳол қилиш учун, ўқувчиларга педагогик таъсир ўтказиш режасини тузилиши учун зарурдир. Энди Умумий психология дарслиги билан солиштириб кўрамиз.

«Психо»-жон, рух-«логос»-фан яъни психология рух ҳақидаги фандир. У кишининг ички рухий дунёсини ўрганувчи фандир. Психология фанидан, тараққиётга эрамиздан аввал яшаган Аристотель асос солган. Ҳаёт сезгидан бошланади. Биз ташқи воқеаларни, ҳодисаларни, сезгилар орқали қабул қиламиз, факат сезиб қолмай уларни бутун холида идрок этамиз. Нарса ва ҳодисалар ҳақида фикр юритамиз, гапирамиз бу эса тафаккур ва нутқ жараёнларига боғлиқ. Кўрган, билганларимизни эслаймиз, бу хотира. Инсонда сезги, диққат, идрок, хотира, тасаввур, тафаккур, ҳаёл, нутқ, ҳис -туйғу ва ирода каби психик жараёнлар киради. Ана шу жараёнларнинг фаоллашиши ёки сусайиши психик ҳолатлар дейилади. Буларга қувноқлик, хурсанд бўлиш, ғазабланиш, уялиш, нафратланиш, паришонлик ва қўрқиб кетиш киради. Инсоннинг (психик хусусиятларига) характер, қобилият ва темперамент киради. Психология фани юқорида саналган психик жараёнлар билан бирга психик ҳолатлар ва психик хусусиятларни ўргатади. У қуйидаги тармоқларни ўз ичига олади.

1. Умумий психология.

2. Болалар психологияси (бу кичик ёшдаги, мактаб, ўрта катта мактаб ўқувчилари билан шуғулланади).

3. Таълим психологияси асарлари.

5. Медицина психологияси.
6. Космос психологияси.
7. Суд психологияси.
8. Савдо психологияси.
9. Ҳарбий психологияси.
10. Махсус психология.
11. Спорт психологияси.

Юқорида санаб ўтилганларнинг барчаси ҳозирги замон психологиясининг бир қанча фанлар билан ҳамбарчас боғлиқлигидан далолат беради. У фалсафа фанлари, табиий фанлар, ижтимоий фанлар ўртасида жойлашган ва катта, оралик мавқеига эга бўлган фандир. «Умумий психология» дастуридаги «Шахс» яъни «Психологияда шахс тушунчаси» мавзусини кўриб чиқамиз умумий мақсадни кўзлаш, яъни эҳтиёжлар, қизиқишлар, қобилиятлар, асосий эҳтиёжлар асосида вужудга келадиган мақсадлар, интилишлар мотивлар ҳар бир киши шахсини характерлаб беради. Ана шу кўзланган мақсад кишини актив, фаол бўлишга атроф-муҳитга муайян муносабатини билдиришга ундайди. Шахснинг кўзланган мақсади эҳтиёжлар, яъни одам бирор - бир нарсага зарурият сезиши таъсирида таркиб топади. Эҳтиёжлар киши организмидан шақт, кийим- кечак, уй- жой, ҳаракат қилиши, дам олиш ва бошқаларга бўлган талабини бажариши зарур. Шу талаблар билан боғлиқ биологик эҳтиёжлар ва ижтимоий эҳтиёжлар бўлади. Эҳтиёжлар ҳис - ҳаяжон билан маҳкам боғлангандир.

Қизиқишлар ва майллар

Қизиқиш деганда кишининг нимагадир эътибор беришига, қандайдир предмет ва ҳодисаларни билишга интилиши тушунилади. Қандайдир фаолиятга интилиши «майл» дейилади. Қизиқиш ва майллар кишининг эмоционал ҳаёти билан маҳкам боғлиқдир.

Қизиқишларнинг мазмунини кишининг бирор йўлни тутганлигини, у ҳаётда ўз олдига қўйган мақсадини билдиради. Қизиқишлар чуқурлиги кишининг умумий ривожланиши ва майл билан боғлиқдир. Қизиқишлар бевосита ва билвосита ҳам бўлади.

Бевосита ўздан-ўзи бирор нарса ва ҳодисаларини билишга қизиқади.

Билвосита қизиқиш эса маълум бир нарсага қизиққанда шунга боғлиқ бўлган иккинчи бир нарсага қизиқишлар туфайли мажбурий бир ҳолда юзага келади.

Эҳтиёжларни ривожлантириш, танлаш ва тарбиялаш, уларни ҳозирги жамият кишисига ҳос бўлган маънавий юксаклик даражасига олиб чиқиш шахсни шакллантиришнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Шу ўринда шахс психологияси шахсни тарбиялаш педагогикаси, ахлокий тарбия методикаси билан ўрин алмашади. Уларнинг вазифаси шахсни ҳар томонлама ривожлантириши, маънавий онгини шакллантириши, онгли, интизомни, ватанпарварлик ва байналминалликни тарбиялаш воситалари ва

йўллари аниқлашдан иборатдир. Бу келажак вазифаларнинг рўёбга чиқариши шахснинг такомиллашувини таъмин этади.

«Педагогика» дарслигидаги «Болаларнинг ёш давлари хусусиятлари тавсифи» мавзусида қуйидагилар баён қилинган. Болани уч ёшдан етти ёшгача бўлган даврини мактабгача даври деб атаймиз. Бу даврда пайдо бўлган таассуротлар умрбод сакланиб қолади. Бунда боланинг ақлий ва жисмоний жиҳатдан тез ўсиши, оламни билиш, атроф-муҳитга ўз муносабатини билдириш истаги кучайиб бораётган давридир. Шунинг учун ота — оналар ва тарбиячиларнинг болаларни турли ўсишлари, ақлий, ахлокий, эстетик жиҳатдан тарбиялашга жиддий эътибор беришлари лозим.

Уч-тўрт ёшларда болалар, одатда нутқнинг ривожланишида катта муваффақиятларга эришадилар. Бу даврда боланинг сўз бойлигини аста-секинлик билан ошириб бориш, айтиш вақтда унинг сезги ва тасаввурларини кенгайтириш тарбиячиларнинг диққат марказида бўлади. Тўрт ёшли болада энг оддий ахлоқ нормалари ва характер хусусиятлари: яхшилик, итоат қилиш, оғир - вазминлик, ростгўйлик ва ҳоказо онгли равишда шакллантириш мумкин. Хусусий мулкчилик психологиясидаги кўринишда: «бу менинг ўйинчоғим», «бермайман», «тегма», «бер», «мен сен билан ўйнамайман» ва ҳоказоларнинг олдини олиш керак. 5-6 ёшли болага асосий ахлокий тушунчалар: яхши ва ёмонни тушунтириш мумкин. Тушунтириш машқ қилиш билан бирга олиб бориш ҳамда уни рағбатлантириш ва жазолаш билан мустаҳкамлаш керак.

Тарбиячилар томонидан тақлид қилиш учун намуналар яратилган ва фойдали ахлоқ нормаларини эгаллаш сабаблари таъминланган бўлиши керак. Бу ёшдаги болаларни тарбиялашдаги қийинчиликлар, бу ўжарликлар ва катталар иродасига бесабаб қаршиликлар кўрсатиши билан боғланган. Ўжарликларнинг сабаби кўпинча болаларнинг атрофидаги катта кишилар ҳатти-ҳаракати, гапи билан ишининг бир эмаслиги, сержаҳллиги, фарзандларига кераклигича эътибор бермаслик ёки умуман эътиборсизлик билан боғланган бўлади. Бу ёшдаги қайсар бола диққатини бошқа нарсага қаратиш, чалғитиш, ўжарлик кўринишларини атайлаб, эътиборсизлик каби усуллари билан йўқотилади. Сўз ва қараш билан танбех беришдан муваффақиятли фойдаланилади. Мактабгача тарбия ёшдаги болалар билан олиб бориладиган махсус машғулотлар асосий психик функциялар: диққат, кузатувчанлик, хотира, тафаккур, нутқ кабиларни ривожлантириш мумкин. Боланинг мактабда ўқишга тайёргарлигини ана шу усул билан таъминланади. Мактабгача ёшдаги бола кўпроқ ўзига эътибор беришингизни хошлайди. Мен буни болада синаб кўрганимда ҳақиқатдан ҳам бундай болалар ўзларини ҳаммадан устун кўяр эканлар. Танбех берсангиз сиз билан анчагача гаплашмай аразлаб юришар экан. Худди шу мавзунини яъни «Психология» дарслигидаги «Мактабгача ёшдаги болалар ўсишининг умумий шарт-шароитлар» дея кўриб чиқамиз: 3 ёшли болаларга тўғри тарбия бериш, таъсир ўтказиш, уларнинг ҳаракатларини мақсадга мувофиқ йўналтириш орқали уларда мустақил ҳолда овқатланиш, қийиниш, ювиниш, ўз ўрнини йиғиштириш кўникмаларини таркиб топтиришига, айрим

топширик ва вазифаларини пухта бажариш малакасини шакллантиришга эришиш мумкин. Мактабгача ёш даврда намоён бўладиган тарбия жараёнидаги айрим қийинчиликларнинг ташқи ва ички аломатлари (белгилари) ҳам психологик тадқиқотларда ва илмий-психологик адабиётларда кўп марта таъкидланган бўлиб, биринчи навбатда ўжарлик, қайсарлик, инжиклик, гўё катталарнинг болалар назарида обрўсизланиши ва қадрсизланиши каби иллатлар билан боғлиқдир. Бир қанча илмий- психологик манбаларда айтилишича, бу ёшдаги болаларнинг ҳис-туйғулари ва иродасида муҳим ўзгаришлар содир бўлади ва буларнинг ҳаммаси боладаги худбинлик, ўзига бино қўйиш, уришиш, қайсарлик, рашк кабиларда акс этади. Ўжарлик, қайсарлик, катталарга итоатсизликнинг пайдо бўлиши, боланинг катталарга қарамликдан қутилишига уриниш ва кичик мактабгача ёш давридан мактабгача даврига ўтиш мазкур ёш давридаги ўзгаришлар, яқинланиши «мен ўзим» ни англашининг маҳсулидир. Ёш давридаги болаларнинг катталар билан муносабатга киришувининг энг муҳим хусусиятларидан бири — уларнинг хоҳиш — истакларини бошқариш имконияти мавжуддир. Уларнинг катталарнинг эзгу ниятига бўйсундириш, ота — оналар ва тарбиячилар майлига қўнқитириш мумкинлигидир. Уларнинг бошқа ёш давларидаги болалардан фарқи уларга нисбатан хотиржам, барқарорроқ ҳис-туйғулар мавжудлиги, уларнинг самарали ҳолатлардан узоқроқлик низоларга кам берилишидир. Бундай болаларда жазавали ҳолат юз бериши мумкин, лекин у вақтинчалик бўлиб, яққол ҳаракат билан эмас, балки тасаввур образлари динамикасининг боғлиқ ҳолда содир бўлади. Шундай қилиб, «Педагогика» дарслигининг «Болаларнинг ёш давлари хусусиятлари тавсифи» ҳамда «Психология» дарслигининг «Мактабгача ёшдаги болалар ўсишининг умумий шарт — шароитлари» мавзуларида ўхшашлик ёритиб берилган. Демак, мактабгача даврдаги болалар тафаккурини, нуткий ривожланиши онгининг ўсишини, ҳар хил уйинларни намунали бажаришини психологик йўл билан аниқласак, уларнинг тарбиясини, интизомини тартиб билан аниқлаймиз. Шундагина келажгимиз равнаки бўлган болаларимиз баркамол авлод бўлиб етишадилар.

Интеграцион таълим: соғлом жамият сари

Ўтган 2001 йилнинг ноябрь ойида Хўжаобод туманида бир савоб ишга қўл урилди. Туман ҳокимлигининг ташаббуси билан халқ таълими бўлими қошида ногирон болалар маркази ташкил этилди. Хўш, бу марказни ташкил этишдан кўзланган мақсад нима эди?

Маълумки 1948 йида қабул қилинган «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси» да инсоннинг жамики ҳуқуқлари белгиланган. Уларнинг қобилияти ва жисмоний ҳолатидан қатъи назар, таълим олиш ҳуқуқига эга эканлиги мазкур ҳужжатда алоҳида таъкидлаб ўтилган. Хўжаободдаги ногирон болалар маркази ҳам ҳуди шу мақсадлардан келиб чиққан ҳолда ташкил этилди. Туман ҳудудида 300 дан зиёд турли ёшдаги ногирон болалар бор. Уларни соғлом жамият сари йўналтириш, билим ва касб-ҳунар эгаллашларига кўмаклашиш, дили ўқсик қалбларнинг соғлом инсонлар қаторидан жой олишларига ёрдам бериш

соғлом жамият сари йўналтириш, билим ва касб-хунар эгаллашларига кўмаклашиш, дили ўқсик қалбларнинг соғлом инсонлар қаторидан жой олишларига ёрдам бериш мақсадида ташкил этилган мазкур марказнинг бир йиллик фаолиятига назар ташлар эканмиз, ана шундай масканлар ниҳоятда зарур, деган хулосага келдик.

Бу ерда айни пайтда 10 дан ортиқ турли тўғарақлар фаолият кўрсатмоқда. Ота – онаси ёки бирон яқин кишиси ёрдамида марказга келган ногирон болалар шифокор назоратида ҳафтада бир ёки икки кун давомида хунар ўрганмоқдалар. Дурадгорлик, тикувчилик, каштачилик хунарларидан ташқари болалар компьютер билан ҳам танишмоқдалар.

Марказ фаолиятидан нафакат ногирон болалар, айниқса уларнинг ота-оналари жуда мамнун бўлмоқдалар, -дейди туман халқ таълими бўлими мудир Тохиржон Тожиддинов. Ногирон болалар маркази туман халқ таълими бўлими ташхис марказининг доимий назоратида. Мутахассисларимизнинг саъй-ҳаракати билан ногирон болаларнинг соғлом жамият сари интилиши, касб-хунар эгаллашга бўлган кизиқиши кучаймоқда. Энг асосий мақсадимиз ногирон болаларнинг соғлом болалар билан интеграциялашувини амалга оширишдан иборат.

Интеграцион, инклюзив таълим жорий этилган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, мазкур тизимда иккала томон – алоҳида ёрдамга муҳтож болалар ҳам, соғлом болалар ҳам ўзаро манфаатдор бўладилар. Нуксонли болалар умумтаълим мактабларида ўқир эканлар, ўзларини камситилган ҳолда ҳис қилмайдилар, аксинча, шу жамоани тўлақонли аъзоси эканликларини англайдилар. Оқибатда ўз-ўзини ҳурмат қилишлари, яшашга бўлган умидлари, ишончлари ортади. Соғлом болалар эса жамият турли тушунчалар, турли дунёқарашдаги инсонлардан иборат эканлигига кўникадилар, муҳтож дўстларига ёрдам бера олаётганликларидан мамнунлик туйғусини ҳис этадилар. Айни пайтда Андижон вилоятида 6000 дан зиёд ногирон ва ривожланишда нуксонли бўлган болалар аниқланган. Улар учун вилоятда 14 та махсус таълим муассасаси ташкил этилган. Мактабгача ёшдаги болалар учун 18та болалар боғчалари мавжуд. Мазкур муассасаларда 3420 нафар болалар таълим тарбия олмоқда. Шунингдек, 600 дан зиёдроқ ногирон болалар уй шароитида яқка тартибда парвариш қилиниб, мактабга тайёрланмоқда. Ногиронлар таълими бўйича мамлакатимизда катта тажриба яратилган. Вилоятларда ҳам мазкур таълим жонқуярлари кўпчиликини ташкил этади.

Маълумки, интеграцион таълим мамлакатимизда ҳали у қадар такомиллашгани йўқ. Бир қатор ривожланган хорижий давлатларда интеграцион таълим яхлит тизимга айланган. «Таълим тўғрисида»ги қонунда белгиланганидек, нуксонли болалар фақатгина ота-оналар ёки бирор яқинларининг розилиги билангина махсус таълимга ўтказилади. Шу туфайли ҳамда дунё тажрибалар акс этган яхши ният боис, вилоятда 2 минг нафар нуксонли бола умумтаълим мактабларида соғлом тенгдошлари билан бирга таълим олмоқда.

Вилоятда интеграцион таълим соҳасини ўрганиш жараёнида бу борада бир қатор муаммолар ҳам борлигини кузатдик. Интеграцион таълимнинг туб маз-

лалар билан бир синфда, бир партада ёнма-ён ўтирган ногирон бола дўстларидан мунтазам ёрдам олиб туради. Лекин ўқитувчи боланинг интеллектуал даражаси ёки жисмоний нуқсонидан келиб чиққан ҳолда билим беришга алоҳида тайёргарлик кўриши шарт бўлади. Шу боис республикамиздаги барча педагогик йўналишдаги олий ўқув юртларида махсус курслар ўқув дастурига киритилиши лозим.

14. Бошлангич мактабда интеграциялашган таълимдан фойдаланишнинг методик хусусиятлари

1. Мактаб умумтаълим курслари интегративлигининг моҳияти.
2. Интеграция- ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашга янги ёндошув.
3. Бошлангич синфларда интеграцияланган таълимни амалга ошириш методикаси.

Бир ўқув предметида чегарадош фанларни, йирик ғоялар, омиллар, ҳулосаларни чеклаб бирлаштиришдадир. Масалан, тарих курсининг интегративлиги унинг археология, этнография, санъатшуносликка тегишли далил ва назарий ҳулосаларни ўз ичига олади.

Умумий ўрта таълим мазмунини шакллантириш барча мактаб предметларини ўқитишни инсонийлаштириш, ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини кучайтиришни талаб этилади. Жамиятшунослик, тарих, ўқиш, синфдан ташқари ўқиш, мусика, тасвирий санъат жамиятимизнинг чуқур инсонпарварлик табиатини ёрқин акс эттиришга қаратилган. Ўқувчиларни инсонпарварлик руҳида тарбиялашда табиий-математик фанлар цикли муҳим роль ўйнайди.

Умумий таълим мазмуни ўқувчиларни ҳар томонлама руҳий ривожланишга, уларда турли тафаккурни ривожлантиришга қаратилган. Ҳар бир ўқув предмети ўрганиш боланинг материални англаш жараёнини, уни эслаб қолишни, таъсирчанликни фаоллаштирувчи, тафаккурни, нутқ ва тасаввурни ривожлантирувчи руҳий диққатни яратишга имкон беради. Айниқса, билиш жараёнида бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган тафаккурнинг турларини ривожлантириш жуда муҳимдир.

Тажрибага асосланган тафаккур умумлаштириш ва ҳулосалар учун тирик мушоҳада, дастлабки маълумотларни йиғиш вазифасини бажаради. У болаларни реал воқеаларни, ҳодисаларни ўқишга, уларни қайд қилиш ва йиғишга ўргатади. Абстракт тафаккур ажратиб олинган воқеа, ҳодисаларларда уларнинг моҳиятини кўра билишга, аниқлашга имкон беради.

Ўқув предмети мазмунини тузишда педагог амалиёт шу фаннинг асосий категория, тушунчаларининг ривожланиш мантикини ҳисобга олади. Шу билан бирга, ўқитувчи ва психологлар ўқувчилар томонидан материални ўзлаштиришнинг ёш хусусиятларини ҳисобга оладилар. Санъат соҳасидаги умумий ўрта таълим мазмуни ўз ичига ғоявий томони ва тўқис бадий шакли бирлигини ҳосил қилувчи асарларни ўз ичига олади. Бадий жиҳатдан бўш, ғоявий жиҳатдан ҳақиқатга тўғри келмайдиган асарлар болаларнинг руҳиятига таъсир қила олмайди. Шу сабабли адабиётлар танлашда бу давр болаларининг педагогик-психологик хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Айниқса, тасаввурни уйғотувчи, руҳий кечинмаларни фаоллаштирувчи, шу билан бирга фикрларни уйғотувчи асарлар жуда тарбиявийдир. Бундай умумлаштириш болани билиш ва руҳий ривожланишнинг янги поғонасига кўтаради. Шу асосда формал мантикий тафаккур, турли воқеа-ҳодисалар ўртасида алоқалар ва боғлиқликларни кўра билиш ва ўргана олиш кўникмалари мустаҳкамланади ва ривожланади. Ўқувчи қарама-қаршиликларни топа билиш, уларнинг ривожла-

ривожланиш йўналишларини тўғри тушуниш ва уларни ўз вақтида ечиш йўллари топишни ўрганади. Диалектик тафаккур жамият ходисаларини унинг барча алоқа ва воситаларида кўриш қобилияти билан узвий боғлиқ.

Умумий ўрта таълим келажакда болаларга хоҳлаган фанни эгаллаш имконини берувчи билимлар асосини яратади. Ўқув предмети фанларнинг мустақкам асосига эга, замонавий илмий маълумотларни тушунишга етаклайди, фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга олиб келади. Умумий ўрта мактаб учун фақат хозирги кунда очилган нарсалар эмас, балки, аввалом бор, фаннинг асосини, назарий ўрнини ташкил этувчи нарсалар ҳам зарур.

Бундан ташқари, ҳар бир умумтаълим предмет ўқувчиларга халқ хўжалиги эҳтиёжларини ҳисобга олувчи ўқув материалнинг политехник табиатини ёритиб беришга йўналтирилган. Барча ўқув предметларининг политехник мазмуни, ҳаёт билан боғлиқлиги ўқувчиларни ишлаб чиқаришда қатнашишига асосий энг оддий иш қуроллари билан ишлашга йўналтиради.

Бу билан умумий ривожланишнинг чуқур асослари, касб танлаш асослари ўргатилади.

Фан қарама-қаршиликларда ривожланади. Улар билан мулоқат қилганда ўқувчилар баъдий маълумотлар оқимини мустақил ҳал қилиш ва уларга тўғри баҳо беришга ўрганадилар.

Умумий ўрта таълим учун даврни яхши ёритиб берувчи маънавий-тарихий аҳамиятга эга асарларни танлаш керак. Бундай асарлар болани даврнинг маънавий ҳаётига олиб қиради. Турли нуқтаи назарларда ва турли образлар орқали улар типик ҳаётий воқеа ва ходисаларни кўрсатади, ўтиб кетган замонлар ва бўлиб ўтган жанрларнинг тўлиқ тасвирини кўрсатади. Шунинг учун умумий ўрта таълимда ўзаро алоқалар ва ўзаро тўлдиришлар катта аҳамиятга эга. Болаларнинг ёш хусусиятлари мураккаб образли хулосалар чиқаришга тўсқинлик қилмайди.

Меҳнат таълими мазмуни ва мундарижасини ажратиш ҳам ўз хусусиятига эга.

Меҳнатни фан билан мактабда ўрганиладиган ўқув предметлари билан узвий боғлаш мумкин. Ҳамда меҳнатнинг ўқув-ижодий хусусияти илмий билимлардан фойдаланиш жараёни орқали амалга оширилади. Ижтимоий фойдали меҳнат жараёнида ўқувчилар олдига олинган билимларни амалда қўллаш вазифаси юкланади.

Ва ниҳоят, болалар меҳнатининг мазмуни ва ташкил этишни аниқ маҳаллий ишлаб чиқариш, халқ хўжалиги эҳтиёжларига таянган ҳолда, замонавий касблар талаблари асосида тузиш керак. Бундай меҳнат ўқувчиларни умумий меҳнат ва конкрет касбий кўникмалар билан таништиради, меҳнатни фан асосида ташкил қилишни, бир мутахассисликдан иккинчисига ўтишни таъминлайди. Механизатор, чилангар, деҳқон, молбоқар касблари ўқувчиларни замонавий касбларга йўналтиради, болаларнинг умумий ривожланишига, ишчи психологиясини шакллантиришга ёрдам беради. Умумий ўрта таълим мазмунининг умумий ва ўзига хос принциплари шулардан иборат. Интеграция-ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашга янги ёндошув.

Ўқув жараёнида интеграцияланган таълимдан фойдаланишга катта аҳамият берилаяпти. Интеграцияланган дарсларнинг тузилиши ўрганишнинг барча босқичларида ўрганилаётган материалларнинг аниқлигини ва изчиллигини, пухта ўрганилганлигини ва ўзаро мантикий алоқаларини талаб қилади. Бунга дастурдаги ўқув материалнинг ихчам ва йиғиқ эканлиги, ундан ташқари ўқув материални ўрганишнинг ташкил этишнинг баъзи замонавий усулларини киритиш орқали эришиш мумкин. Масалан, 1-ва 2-синфдаги «Атроф-олам билан танишиш» курсининг барча мавзулари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. 3- ва 4-синфдаги «Табиатшунослик» дарслари «Атроф олам билан танишиш» курсини давом эттиради. Унинг дастурига табиат ва инсонлар меҳнатидаги мавсумий ўзгаришларни кузатиш киритилган. Ўқувчилар томонидан атроф оламини ўрганиш, ўқиш, нутқ ўстириш, математика, меҳнат таълими дарсларида давом этади. Шундай экан, «Атроф олам билан танишиш» курси предметлараро алоқалар ўқитувчига барча ўқитилаётган дарсларда атроф олам ҳақидаги тушунчаларни шакллантириш бўйича иш олиб боришга имкон беради. Бошланғич мактабдаги ҳар бир предмет бу интеграцияланган курс, мазмун жиҳатдан улар табиий -математик цикл фанлари билан узвий боғлиқ, бу кичик мактаб ўқувчилари учун тушунарли бўлган атроф-муҳит ҳақидаги билимларни ўзлаштиришни таъминлайди. Бу ёшдаги болаларда табиатни ўрганишга бўлган фақат эмоционал жозиба эмас, билим олиш мотивлари билан боғлиқ. Ўқувчиларнинг бу хусусиятини ҳисобга олиб, қизиқишларини қувватлаш учун билим олишга бўлган эҳтиёжларини янги мазмун билан тўлдириб туриш керак.

Бу ўқувчиларга ҳаётдаги ўзаро алоқаларни очиб беришга ҳамда табиатдаги турли-туманликсиз инсон яшай олмаслигини тушуниб етишга ёрдам беради.

Предметлараро алоқаларни амалга ошириш-интеграция турларидан биридир. Тошкентдаги 41-мактаб ўқитувчиси болалар нутқини ўстириш учун табиатшунослик, ўқиш, хуснихат ва математикадан фойдаланади. Табиат билан таништирувчи дарсларда бу мақсаднинг тапланишини қуйидагича тушунтиради.

1. Бу ҳолатда нутқ ўстириш эркин шароитда, ҳозир ўқилаётган объектларга бўлган жонли қизиқиш асосида ўтади.
2. Табиатшунослик, ўқиш, хуснихат ва математика нутқ ўстириш учун катта имкониятлар яратади.

И. Г. Песталоцци таъкидлаганидек «... ақл нотинч сезгили идрок қилишдан аниқ тушунчаларга қўтариладиган» манбадир. Бу тушунчаларни англаш эса нутқ санъати билан бирга юради. Эркин табиат образлари болада мантик билан бирга таъсирчанликни ҳам ривожлантиради.

Ҳар бир дарсда нутқ ўстириш масалалари ҳал қилинади, бунда ўрганилаётган материалнинг ўзига ҳослиги ва нутқ ўстириш масаласини тап-лашнинг мақсадга мувофиқлиги ҳисобга олинади. Ўқувчилар бундай дарсларни жуда яхши қўрадилар. Улар кўп янги, керакли тушунчалар беради, тасав-вурларини тартибга солади. Бундай ҳолатда болалар ўрганилаётган материални яхшироқ ўзлаштирадилар, билимлар тизим ҳолига келади ва ўқувчилар учун жуда зарур бўлиб қолади.

Шу билан боғлиқ интеграцияланган дарс таклиф килинади, у ўқувчилар учун тушунарли ва олинган билимларни янги ўқув шароитида ишлата билиш кўникмасини шакллантиришга ёрдам беради.

1-синф учун мўлжалланган интеграцияланган дарснинг ёйик режаси
(табиатшунослик, ўқиш, расм, математика)

Дарс мавзуси: Светофор сигналлари- бизнинг дўстларимиз.

Мақсад: Кўча ҳаракати қоидалари ҳақидаги болаларнинг билимларини кенгайтириш, светофорга қараб иш тутиш кўникмасини мустаҳкамлаш.

Вазифалар:

1. Светофор ва пиёдалар. Светофор ранглари ва улар пиёдалар учун нималарни билдиради.
2. Кўча ҳаракатининг тартиби; Йўлни регулировкани бошқараётганда кўчадан ўтиш қоидалари.
3. «Ўқиш китоби» ёки «Кўча ҳаракати қоидалари» китобидан ўқилган парча бўйича расм чизиш.

Жихоз: Светофор макети. Кўча ҳаракати қоидалари акс этган расмлар: тўғри ва нотўғриларини танлаш учун.

Дарснинг бориши.

1. **Ташкилий қисм:** Ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлигини текшириш. Интизомни тўғрилаш ва ишлаш қайфиятини вужудга келтириш.
2. **Уй вазифасини текшириш.** Янги материални қабул қилишга тайёрлаш.
3. **Ўтган мавзунини тақдорлаш:**
 - Бугун биз яна бизнинг дўстимиз светофор билан учрашамиз. Унинг сигналлари бўйича кўчадан ўтишни эслаб қолганингизни текшириб кўрамиз.
 - Кимни пиёда деб атаймиз?
 - Пиёда қандай кўча ҳаракати қоидаларини билиши керак?
 - Пиёда йўлнинг қайси қисмидан юриши керак?
 - Йўлни қаеридан кесиб ўтиш мумкин?
 - Болалар, энди мана бу шеърни эшитиб кўринг ва унинг мазмунини айтиб беринг.

Кўчанинг қаеридан ўтишни,

Қоидани эслаб бил,

Аввал эътибор билан қарагин чапга

Кейин эса ўнгга қарагин.

- Қандай қилиб чап ёки ўнгни ажратамиз?

4. Светофор макети билан ишлаш

- Светофорнинг нечта томони бор?
- Ҳар томонида нима ифодаланган?
- Нечта ранг бор ва қандай?

5. Китоб билан ишлаш.

6. Светофор ўрнатилган чоррахага болаларни олиб чиқиш.

Қаранглар, ҳозир светофорнинг пиёдалар учун мўлжалланган томонида эса-кизил чирок. Пиёдалар йўлдан ўтишди, машиналар-тўхташди. Энди эса сарик чирок ёнди. У яқинда сигнал ўзгариши ҳақида огохлантиряпти. Энди эса, аксинча, машиналар учун яшил чирок ёнди. Энди пиёдалар тўхташди. Светофор аниқ ишлайди. Бир чирок бошқаси билан алмашилиб туради. Йўлда ҳамма унга бўйсунади, шунинг учун тартиб бўлади.

Болалар, энди шеър эшитинглар:

Хавфли йўлни ўтишда
Сенга ёрдам бериш учун
Кечаю кундуз ёнамиз
Яшил, сарик, қизил.

Бизнинг уйимиз светофор,
Биз уч ака-укамиз
Қўпдан бери ёнамиз
Йўлда ҳамма болаларга

Энг каттамыз - кизил ранг
Агар у ёнса
Тўхта! Йўл йўк.
Йўл бекилди.

Йўлдан тинч ўтиш учун
Бизга қулоқ сол.
Тўхта! Сарик чирокни кўрасан
У ўртада ёнади,
Ундан кейин яшил ёнади
Тўсик йўк бемалол ўтавер.

7. Регулёркачи билан танишиш.

Баъзида ҳаракатни милиционер - ДАН ҳодими бошқаради. У регулёркачи дейилади. У жезл таёкчаси ёрдамида ҳаракатни тартибга солиб туради. Қоронғида таёкча ёниб туради: шунда кечкурун ҳам регулёркачининг ҳаракатлари ҳайдовчиларга ҳам, пиёдаларга ҳам яхши кўриниб туради.

Регулёркачи ҳаракатни бошқараётганда йўлдан утиш қоидалари: Агар регулёркачи сенга ёни билан туриб, таёкчали қўлини олдинга кўтариб турса, демак у машиналар учун чапга ва ўнгга йўл очди, у қўлини туширмагунча йўлдан ўтиш мумкин эмас.

8. Дидактик ўйин.

Болаларнинг қўлларида қизил, сарик, яшил рангли доиралар светофор. Ўқитувчи шеър ўқийди, болалар эса светофорнинг керакли рангини кўрсатишади.

Светофорнинг чироклари бор,
Уларга бўйсининг ҳар доим

Кўчада ҳаракат авжида
 Машиналар югурар, шошар трамвайлар
 Тўғри жавобни айтинг,
 Қандай чирок ёняпти? (кизил)
 Махсус чирок - огохлантириш
 Ҳаракат учун сигнални кутинг
 Тўғри жавобни айтинг,
 Қандай чирок ёняпти? (сарик)
 Олга юр! Тартибни биласан
 Кўчада жабрланмайсан
 Тўғри жавобни айтинг,
 Қандай чирок ёняпти? (яшил)

9. Мустаҳкамлаш. Ўқувчилар светофор макети ва доскадаги дидактик расмлар билан машқ қиладилар. Ўқитувчи яна бир марта болаларга кўчадан ўтганда эҳтиёт бўлишлари кераклиги, кўчадан ногўғри ўтиш ёмон оқибатларга олиб келишини эслатиб ўтади.

10. Ижодий иш. Болалар, мана бу парчани эшитинглар.

«Болалар сайрга чиқишди. Бурчакка етишди, у ерда светофор бор эди. Светофорда кизил чирок ёнишини кутиб туришибди. Машиналар эса кетма кет ўтиб кетяпти, уларнинг охири кўринмайди. Кўчанинг ўртасида милиционер турибди. Болаларга қараб қўйдида, таёкчасини кўтарди. Машиналар тўхташди. Қизил чирок ўчди, сарик, кейин эса яшил чирок ёнди. Кўчадан ўтса бўлади.

Болалар кўчадан ўтиб, хиёбонда ўйнай бошлашди. Собир таёкча олди ва «Мен милиционерман», деди. Машиналар, болалар гувиллаб кўчадан юриб кетишди. Чоррахада эса Собир милиционер турибди. Ҳайдовчилар унга буйсунишади. Таёкчани кўтарса-машиналар тўхтади, таёкчани силкитса - машиналар юради. Ҳеч ким бир-бирига қараб юриб кетмайди, ҳеч ким бир-бирига ҳалакит бермайди. Чунки милиционер ҳаракатни кузатиб турибди.

Энди ҳар бирингиз шу ҳикоядан эслаб қолганларингизни расмини чизинг.

11. Чизганларини таҳлил қилиш.

12. Дарсга ҳулоса қилиш.

Шундай қилиб, йўлни кесиб ўтаётганда, жуда эҳтиёт бўлиш керак! Светофорга қараб, яшил чирокни кутиш керак, аввал чапга, кейин ўнгга қараб, кейин йўлдан ўтиш керак.

- Қани айтинг-чи, йўлнинг машиналар юрадиган бўлагиди нима қилиш мумкин эмас?

13. Баҳолаш ва баҳоларни изоҳлаш.

14. Уйга вазифа. Вазифани кузатиш кўндалиги бўйича бажариш.

Бошлангич синфларда интеграцияланган таълимни амалга ошириш методикаси (услуги)

Интеграция, интеграциялаш жараёнлари замонавий мактабга кириб келиб, факат унинг мазмунини эмас, балки кичик мактаб ўқувчиларини экологик таълимнинг ташкилий шакл ва услубларига ҳам фаол кириб борапти.

Ўқитувчи билим олиш жараёнини шундай ташкил этиши керакки, унда ўқувчилар кўпроқ мустақил изланишлари, ўз ҳаракат ва фаолиятларининг оқибатларини олдиндан билишга ўрганишлари, бахс-мунозараларда иштирок этишлари, табиий ва ижтимоий муҳитни яқунлашлари керак. Шунинг учун ўқиш вақтининг ярмини ўқувчилар табиат ва ижтимоий муҳитда ўтказишлари, Амалий-ижодий ва текшириш ишлари олиб боришлари керак. Бу вазифани таълимнинг турли шаклларида бажариш мумкин: кузатишлар, тажриба ва синовлар ўтказиш, санъат асарларини қайта тиклаш, моделлаштириш, ижтимоий муҳитдаги ўз ҳаракат ва фаолиятларини натижасини кўра билиш, китоб билан ишлаш.

Ўқитувчи дарс самарадорлигини оширувчи, математика, рус тили, ўқиш, табиатунослик фанларини ўқитишнинг турли-туман усул ва шаклларига эга. Ҳар бир дарс ўқувчига илмий билим, тасаввур ва тушунчаларнинг маълум бир йиғиндисини бериши, ҳамда тарбиялаш ва ривожлантириши керак. Дастурдаги материални улар дарс давомида ўзлаштиришлари керак. Бу ўқувчиларнинг ўқув машғулотлари билан ортиқча юкланмаслигининг муҳим шартидир, чунки яхши ўзлаштирилган дарс уй вазифасини бажариш учун кетадиган вақтни анча қисқартиради. Бу ҳолатдаги асосий принцип: кичик мактаб ўқувчиларининг энг муҳим вазифаси - ўқиш, мустақам билим олиш, дарсдаги вазифа эса ўқитувчи бошчилигидаги меҳнат. Бундан ташқари дарс ташкил қилишда, уни ўтказиш методларини танлашда бир хил қоллипдан фойдаланиш.

Дарсга тайёрланиш экан, ўқитувчи биринчи навбатда унинг мақсадини англайди ва шу асосида дарснинг мазмуни танланади, асосий саволлар белгиланади. Бунда ўқитувчи фақат дарслик матнини гапириб бериш билан чекланмаслиги керак. Ўқувчиларни кўшимча материал билан қўшиб ташламаган ҳолда, уларга китобда йўқ мисолларни ҳам бериб бориши керак: турли шеърлар, бадиий асарлардан парчалар, мақоллар, топишмоқлар ва бошқа материаллар ўқувчиларда жонли кизиқиш уйғотади ва таъсирлантиради.

Ҳар бир дарс мазмуни белгиланаётганда предмет ичидаги ва предметлараро алоқалар ҳисобга олинади. Дарснинг мазмунини белгилангач ўқитувчи қандай тасаввур ва тушунчалар унда ўз ривожини топишини, ўқувчи қандай билим ва қўникмаларга эга бўлишини аниқлайди. Дарснинг мақсади ва мазмунига мос равишда ўқитувчи таълим методларини танлайди. Дарсда ўқитувчи ва ўқувчининг фаолиятлари бир-бири билан узвий боғлиқ бўлганлиги сабабли, бу фаолиятларнинг аниқ босқичларини белгилаб олиш керак. Бутун дарс давомида синфнинг фаол ишлаши учун, усул ва воситаларнинг тўғри алмашинувини аниқлаб олиш керак.

1-синф интеграцияланган ўқиш дарсининг ёйик конспект режаси
(Ўқиш, ёзув, табиатшунослик, математика)

Мавзу: О товуши ва О ҳарфи

Мақсад:

1. Таълимий - Янги О товуши билан таништириш ва дафтарда босма О ҳарфини ёзиш;
 2. Ривожлантирувчи-гапни сўзларга, сўзларни эса бўгинларга ажратиш кўникмасини ривожлантириш;
 3. Тарбиявий -табиатни асраш ҳиссини тарбиялаш.
- Жиҳоз:** кизикарли ва дидактик материал, расм - жавоблар.

Дарсининг бориши.

1. Ташкилий қисм. Ўқувчиларнинг дарсга тайёрлигини текшириш. Уларни ўқув жараёнига жалб қилиш.

2. Олдинги дарсда ўтилган «А» ҳарфини такрорлаш.

- Болалар, ўтган дарсда биз қайси қарор билан танишдик?
- А ҳарфи нечта элементдан иборат? (3 та чапга энгашган таёкча, ўнгга энгашган таёкча ва горизантал тўғри таёкча)
- А ҳарфли сўз топиш, (анор).
- Анор сўзини бўгинларга ажратиш ва урғу қўйиш. (а-нор).

3. Янги мавзуга тайёрланиш.

Болалар, мана бу топишмоқни топинг-чи, (доскада «О» ҳарфли кизикарли расм осилган).

Бу ҳарфда бурчак йўқ,

Шундан у думалокдир.

Шунчалик думалокки,

Думалаб кетиши мумкин.

- О ҳарфи нимага ўхшайди. . . (ғилдирак)
- Яна нимага? (айлана) Айлана ўзи нима?
- Думалок нарсаларни айтиб берингчи?
- Болалар, келинлар «О» товушини қуйлаб кўраимиз. О-О-О. Товушни қуйлаб бўлар экан, демак у унли товуш.

4. Янги мавзунини ўрганиш. Бугун биз сиз билан «О» ҳарфини ўрганамиз.

5. Китоб билан ишлаш.

- №1 расмда нима тасвирланган? (гулдаста)
 - Гулдаста нима?
 - Яна нимадардан гулдаста йиғиш мумкин? (баргллар)
 - Ойша, у ерда ёзилган сўзни ўқи? (листопад-хазонрезгилик)
 - У сўз нимани билдиради?
 - У қачон бўлади?
 - Зима, осень сўзини бўгинларга ажратинг.
- 6. Дафтар билан ишлаш.** Болаларга ўқиш дафтарида ҳарфларни эргаштирмасдан ёзишни эслатиш керак. Катта ҳарф 2 та катакда кичик ҳарф 1 та

1 та катакда ёзилади. «А» ҳарфидан кейин 2 та катак қолдирамыз. Оввал чи-
замиз, ҳар бир ҳарф орасида 1 катакдан қолдирамыз.

Физминутка

Буратино тортилди,
Бир энгашди,
Икки энгашди,
Уч энгашди,

Қўлларини ёнига ёйди.
Калитни тополмади.
Калитни олиш учун
Оёк учига туриш керак.

7. Китоб билан ишлаш.

№2 расмни таҳлил қилиш. Ўқитувчи ўқувчиларга расм бўйича савол бера-
ди.

- 1) Расмда нимани кўряпсиз?
- 2) Об-ҳаво қандай?
- 3) Дарахтлар қандай?
- 4) Бола қаерга қараяпти?
- 5) Қушлар нимага учиб кетишяпти?

Топишмоқ.

Кулранг, лекин бўри эмас,
Кулоғи узун, лекин қуён эмас,
Туёғи бор, от эмас (Эшак).

Хўтикча ослик сўзини фонетик таҳлил қилиш, О ҳарфига сўзлар то-
пиш. Экологик характерга эга бўлган тарбиявий иш.

- Болалар, баликлар факат тоза сувда яшайдилар. Сувга
чикиндиларни ташлаш мумкин эмас. Баликлар заҳарланиб ўладилар. Ах-
латларни ҳам сувга ташлаш керак эмас, бўлмаса биз балиқ ўрнига эски
батинкаларни тутамиз.

Яна одамлар учун барглари ёқиш ҳам зарарли, уларни қўмиб таш-
лаш керак. Бу ўсимликлар учун ўғит бўлади.

8. Мусобақа - ўйин. Синф 2 гуруҳга бўлинади - ўғил болалар ва қиз
болалар. Доскага расмлар осилади, ҳар бир расмга топишмоқ айтилади.
Ўғил болалар ва қиз болалар галма-галдан топишади. «О» ҳарфи бор сўзли
расмларни кўрсатишлари ва у нечанчи бўлиб туришини айтишлари керак.

1. Одамлар яшайдиган жой (уй)
2. Пианинони чалаётганда мусиқачи нимани ўқийди? (нота)
3. Ёмғирда одамлар бошларига нимани ёпинишади? (зонт)
4. Қишки кийим (пальто)

5. Асаларига ўхшайди, лекин асал бермайди (ари)
6. Озиқ-овқатлар нима билан кесилади? (пичоқ)

9. Хулоса қилиш.

- Биз бугун қайси ҳарф ва товуш билан танишдик? У унлими ёки ундошми? Нима учун?

10. Баҳолаш ва уларни шарҳлаш.

11. Уйга вазифа.

«О» ҳарфини ёзиш.

1-синфда интеграцияланган математика дарси учун ёйиқ конспект режа (математика, ўқиш, атрофимиздаги олам)

Мавзу: 1 дан 5 гача бўлган сонлар. 1 сони

Мақсад:

1. Таълимий- ўқувчиларни 1 сони билан таништириш. «Рақам» ва «сон» тушунчаларини бериш.
2. Ривожлантирувчи-рақамлар элементларини ёзиш кўникмаларини ривожлантириш.

3. Тарбиявий-хайвонларга нисбатан ғамхўрлик ҳиссини тарбиялаш.

Жихозлар: расмлар, қизиқарли материал, карточкали панно.

Дарснинг бориши:

1. Ташкилий қисм. Ўқувчиларнинг дарсга тайёрлигини текшириш. Уларни дарс жараёнига жалб қилиш.

2. Уй вазифасини текшириш.

- Болалар, дафтарларингизни очинг. Мен уй вазифасини текшириб чиқаман. Ўқитувчи синфни айланиб, дафтарларни кўриб чиқади, энг яхши дафтарни синфга намуна қилиб кўрсатади.

Энди дафтарларни ёпиб, парта бурчагига қўйинглар, навбатчилар дафтарларни йиғиб чиқишади.

3. Ўтган дарсни такрорлаш.

Оғзаки санок:

- 1) Болалар, ҳаммангиз паннога қаранглар, тепадаги қаторда нима бор?
- 2) Квадратни тасвирлаб беринг (4 бурчак, 4 томон)
- 3) Учбурчакни тасвирлаб беринг (3 бурчак, 3 томон)
- 4) Айлана, доира тўғрисида нима дейиш мумкин?
- 5) Охириги шакл қанақа (қўпбурчак)
- 6) Квадрат ва учбурчак ўртасида нима бор? - Айлананинг ўнг томонида нима бор?
- 7) Иккинчи қаторда нима бор? - Улар тўғрисида нима дейиш мумкин?
- 8) Ҳаммаси нечта? (жуфт) - Кейинги қаторда нима бор?
- 9) Уларнинг сони ҳақида нима дейиш мумкин? (3та яшил, қолганлари сариқ)

10) Битта барг тушиб кетди, нечта колди?

11) 4-қаторда нима бор?

Бошлангич мактабда эстетик машғулотларни интерактив цикли

Жамиятимизнинг барча фаолият соҳаларида туб қайта ўзгаришлар бўдаётган бир шароитда ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашнинг муҳим аҳамият касб этмокда. Жамиятни ривожлантиришнинг ўтиш босқичидаги вазият инсоннинг мавжудлигини, ҳаёт мазмунини англаш жараёнларини, таълим тизимини инсонпарварлаштириш заруриятини келтириб чиқармокда. Бу босқичда Республикамиздаги мактаб ўқувчиларини эстетик таълим-тарбиясининг кадр-киммати ўсиб бормокда. Айнан саноат воситасида инсониятнинг маънавий тажрибасини авлоддан-авлодга ўтказиш асосан амалга оширилади. Бу эса авлодлараро алоқани қайта тиклашга ёрдам беради. Шу нарса ҳам муҳимки санъат «химоя қилувчи, камар» ролида ҳам намоён бўладики, бу роль эса болани зўравонлик ва шафқатсизлик гоёлар таъсиридан асрайди. Санъат ўқувчиларга чор-атрофимиздаги дунёни тўла-тўқис қиёфасини тасаввур этишга ёрдам беради, турли хил ҳаётий вазиятларда тўғри қарор қабул қилишни осонлаштиради.

Кейинги вақтларда ўқувчилар орасида санъат бўйича маданиятни бир қисми сифатида, мусикани ўрганиш, мусикали фольклор, халқ амалий санъатини ўрганиш бўйича интеграллашган машғулотлар кенг расм бўлиши қонуний тус олди. Интеграллашган эстетик шакл бошлангич звенода, санъат предметларини интеграциялаши, ўқувчиларни санъат предметларни ўқитишнинг муқобил тизими, эканлигини таъкидлаш имконини беради.

Интеграллашган курс қуйидаги предметларни адабий ўқув, тасвирий санъат ва мусикани камраб олиб, улар учун умумий максадларга эга дидактикани тамойилларига эга бўлиб, тўсқинлик қилмайди, санъатнинг турли шакллари ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олади, сақлаб қолади, ўқувчиларни ўзига хос ёш ва индивидуал хусусиятларини этиборга олади, атрофдаги оламнинг гўзалликларини тўлақонли қабул қилишда болалар томонидан борлиқни англашда ўз изини қолдиради.

Интеграллашган эстетик курс Тошкент шаҳридаги 24-мактаб лаборатория баъзасида синовдан ўтказилди. Мазкур интеграллашган курснинг умумтаълим мактабларидаги 1-4 - синф ўқувчилари учун тематик режалаштириш ҳафтасига 1 соатдан иборат қилиб, ўқув йилига тузилади. Жадвал эстетик курсни режалаштиришнинг аниқ тасаввурини беради (Адабий ўқиш, тасвирий санъат, мусика). 1-синфда (1, 4 тизим бўйича) ва 3-синфда (1-3 тизим бўйича).

Бу курсда ўзак предмет бўлиб, бадий ўқиш, мусика билан тасвирий санъат ўзаро бир-бирини тўлдирадиган дарснинг ўқув материали ҳисобланади. 3 та ягона дидактик мақсадни таълимий ривожлантирувчи ва тарбияловчи мақсадларни амалга оширишни кучайтиришда бадий ўқишнинг тасвирий санъат ва мусика билан уйғунлашган ўқув материали катта аҳамиятга эга.

Эстетик курсга шоирлар, рассомлар, композиторларнинг мазмунига кўра бир-бирига яқин ва мантикий ўзаро боғланган асарлари қиритилган. Лекин бун-

бунга бошлангич синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларини ҳисобга олувчи дастурдан ташқари асарлари киритилганки, булар болаларни билиш фаолиятини кузатишга ва билимларини кенгайтиришга имкон беради. Бундан ташқари, бадий асарлар, матнларни табиатга боғлиқ ҳолда мавсумни ўзгаришларини ҳисобга олган ҳолда танлаб олинди.

«Ўйинчоқлар»

Бу шеърга асосан иллюстрациялар чизилади

Яна матн асосида кўшиқ ва куйлар ўйлаб топиш ёки илгари эшитилган куйлардан фойдаланиш вазифаси ҳам юкланади.

А. Барто «Ўйинчоқлар» шеърига, матнларига кўшиқ ва куйлар ўйлаб топиш, ёки илгари эшитилган таниш куйлардан фойдаланиш.

Мақсад: боланинг ифодали ўқиш малакасини шакллантириш. Ўқувчиларни оғзаки саводхонлик нутқини, кўникмаларини ҳосил қилиш, уни лугат билан ишлаш ҳисобига бойитиш, чиройли эстетик дидини ривожлантириш, мусиқа мавзусини ҳиссий қабул қилиш кўникмаларини шакллантириш, шеърларга куйлар танлашни ўргатиш.

Жихозлаш: альбом тайёрлаш учун катта бўлмаган қоғоз варақлари ёки расм чизиш альбомининг муқоваси олдиндан тайёрлаб қўйилади.

Дарсинг бориши

1. Ташкилий қисм
2. Мақсад йўл-йўриқлари
3. Топишмоқлар билан ишлаш

1) Ўқувчилар томонидан топишмоқ ўқиш ва топиш.

2) Саволларга жавоблар бериш:

- Сиз топиб олган буюмни бир сўз билан нима деб аташ мумкин?
- Биз нима ҳақида гапирамыз, куйлаймиз, нимани чизамиз?

3) Шеър, матнлар билан ишлаш

Рассом-безакчи

1. Ўқувчиларга тайёрланган «Коптокча» шеърини ўқиш.

2. Саволларга жавоблар.

- Коптокча қайерга тушиб қолди?
- Диёра ўз ўйинчоғига қандай муносабатда бўлди?
- Шеърнинг охириги сатрларини қандай ўқиш керак?

3. Шеърни қайтадан ўқиш (3-4 ўқувчи)

4. Коптокни ҳақиқий коптокка қараб туриб альбомнинг биринчи варағига чизиш.

5. «Коптокча» шеърига куй танлаш, алоҳида ўқувчилар томонидан ижро қилиш. Ўқитувчи ўқувчиларнинг «Копток» шеърига танлаган куйларини фортопианода чалиб бериши мумкин. Ўқитувчи шеърнинг охириги мисраларини қандай узилишлар билан куйга солишга эътиборини қаратади.

Физминутка

«Бузокча» шеъридаги сўз ижроси ҳаракатларини кузатиш. «Куёнча» асарининг тексти бўйича ишлаш.

1) Ўқувчи томонидан тайёрланган шеър ўқиш.

2) Саволларга жавоблар:

- Куёнчанинг эгаси яхшими? Нима учун?

- Шеър сатрини қандай ўқиш керак?

3) Ўқитувчилар томонидан шеърни қайта ўқиш (3-4 ўқувчи)

4) Ўйинчокни ўзига қараб альбомнинг иккинчи варағига тасвирлаб чизиш.

5) Шеърни ёддан ўқиш.

«Куёнча» шеъри матнига таниш қуйини танлаш, бир қатор талабалар томонидан қуй топиш, (ўқитувчи қуйни фортопианода ижро этиб бериши мумкин).

«Самолёт» шеъри матни устида ишлаш.

6) Тайёрланган ўқувчи томонидан шеърни дастлаб ўқиб бериш.

7) Саволга жавоб:

- Шеър сатрини қандай ифодали билан ўқиш керак?

8) 3-4 ўқувчи томонидан шеър ўқиш.

9) Саволга жавоб:

- Ўйинчокларга ва ўйинчоклар ясовчиларга қандай муносабатда бўлиш керак?

Физминутка («Самолёт» шеърини ўқувчилар томонидан хор бўлиб, мусика жўрлигида ижро этиш).

10) Ўқувчилар томонидан самолёт расмини чизиш

11) Луғат билан ишлаш. Фюзележ, стабилизатор, копот (луғат билан ишлаш, самолёт расмини чизиш жараёнида ўтилади).

12) Ўтилганларнинг расми чизилган варақларни титул варағи-муқовани бирлаштириб – альбом тайёрлаш.

13) «Грузовик», «кемача» шеърлари билан «Жонли» китоб.

14) Дарс якуни.

Эслатма: интеграциялашган дарсни мусика ва тасвирий санъат ўқитувчилари билан ҳамкорликда ўтказишлари мумкин.

Шундай қилиб эстетик курсда ўқувчи предметни интеграциялаштириш катта аҳамият касб этади. Бундай дарслар ўқувчилар ранг ва товушлар дунёсига қиришига ёрдам бериб, уларни ёзма ва оғзаки нутқларининг ривожланиши ва бойишига ёрдам беради, санъат асарларини қадрлаш, қадрдон табиий муҳитни гўзалликларни ва бойликларини қадрлаш малакаларини ҳосил қилади.

15. Математика дарсида интеграция

Бошланғич мактабларда математика дарсининг элементи ҳар бир ўқув предмети орқали фойдаланиш мумкин. Математика дарсида интеграция элементидан фойдаланишдан мақсад дарсда уларни фаоллигини ривожлантириш ва дарсларни қизиқарли ўтказиш. Биринчи синфда савод ўргатиш ва алифбедан

ўргатиш ва алифбедан кейинги даврда сўз ва товушларни сонини тушунтириши ва бўғинларни тартибли равишда сўз, кийин сўзлар ва гапларни тушунтириш. Интеграция усули ўқувчиларга математика дарсида тўғри ҳисоблаш қондасини ўргатади. Шунингдек, математика дарси қутилмаганда китобнинг бетлари ва машқларининг номерларини тушунтиради. Математика дарсида ўқитувчи ўқувчиларга лугавий сўзларни тушунтиришдан фойдаланиши мумкин.

Масалан: Лугавий сўзларни тушунтиришда ўқитувчи антика усул, ребус усулидан фойдаланиши мумкин.

3 терак	100 лаш	100 ма	1005 арик
6 бой	7 сўв	40 қиз	3 қудук

Бу усуллар фақатгина фаоллаштирмасдан, ўқувчиларни ўйлаш қобилиятларидан ва катта ўзлаштиришларидан ўқитувчи яхши фойдаланади.

Интеграция усулида ўқиш дарсида ёзувчининг охириги тарихий, ҳаётий фаолиятини ўрганилади. Шунингдек ўқиш дарсларида ўқувчилар тез-тез топшириқлар олиб турадилар. Матнни тўртинчи бўлимини ўқиш ва уч қатор шеърни ёд олиш ва ҳоказо. Интеграция усули табиатшунослик дарсларида катта шароит уйғотади. Шунингдек, ўқувчи саналарни қўйиш, қундалик кузатиш дафтарига об-ҳавони белгилаш ва ҳоказолар. Табиатшунослик дарсларида интеграциядан алоҳида фойдаланиш, бу бирор нарсани «ҳажмини» масалан, 4-синфнинг табиатшунослик дарслигида ўқувчиларга топшириқ берилади. Ўқувчи ўзининг партасининг бўйи ва энини ўлчаш ва қозғозга уни планини чизиш. 1см, 10см. Неча марта қозғозга нисбатан, қозғоздаги қисқарган:

Ўзингиз яшайдиган хонанинг планини чизинг (масштаб: 1см 2м). Ўзига нисбатан қозғозга неча марта қисқартирганингизни кўрсатинг.

Мавзу: Икки усулли бўлиш.

Мақсад: 1. Кўп усулли, икки усулли гуруҳда масалаларни ечиш;

2. Математик ривожлантириш ва оғзаки ўйлаш орқали ечиш;

3. Табиатга қизиқишларини ривожлантириш.

Кўргазма: 1. Оғзаки ҳисоб учун «Ромашка»

2. Топшириққа мос карточка

3. Жавобли карточка

4. Ноёб ўсимлик ва ҳайвонларнинг расми.

Дарснинг бориши:

1. Ташкилий қисм

2. Оғзаки топшириқлар

✓ Доскада нималар ёзилган?

$\begin{array}{r} 623 \\ *7 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 103 \\ *7 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 220 \\ *4 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 473 \\ *4 \\ \hline \end{array}$
$\begin{array}{r} 771 \\ *2 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 316 \\ *3 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 508 \\ *7 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 826 \\ *4 \\ \hline \end{array}$

- ✓ Табиат
- ✓ Бу сўзнинг маъносини қандай тушунасан?

Оғзаки масалани ечинг.

1. 1984 йилда бизнинг юртимизда 143 та кўриқхона бор эди. Охирги 10 йил ичида яна 50та янги кўриқхона кўпайди. Юртимизда қанча кўриқхона бўлди?

- Сиз қандай кўриқхоналарни биласиз?
- Доскага қаранг ва мисолларни ечинг.

$\begin{array}{r} 3234 \\ -2484 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 263 \\ +613 \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 438 \\ +562 \\ \hline \end{array}$
--	--	--

Болалар мисолларни ечишади. Ўқитувчи варақдаги жавобни орқа томонига кўчириб қўяди.

750- кўнғиз 1 кунда илдизни ейди.

350- дарахт қанча йил яшайди.

1000- бойўғли 1 йилда қанча сичқонни ейди.

III. Мустаҳкамлаш.

Карточка №1

Қайин дарахти 500 йил, чинор эса 2000 йил яшайди. Қайин дарахти чинор дарахтидан қанча кам яшайди?

Карточка №2

Оқ куёнлар 400 та, қора куёнлар эса 700 та. Оқ куён қора куёндан қанча кам?

IV. Масалаларни анализ қилиш ва ечиш.

Тошкент кўриқхонасида минглаб қушлар болалайди. Бир жуфт қарға ўзини болаларига 335 та қурт олиб келади бир кунда. Бир жуфт қизилиштон қарғага қараганда 3 баравар кўп олиб келади. Бир жуфт чумчук эса қарғага қараганда 5 баравар кўп олиб келади. Бир жуфт чумчукқа қараганда, бир жуфт қарға қанча қурт ўзини боласига олиб келади?

Қарға – 335 та

Қизилиштон – 3 баравар кўп

Чумчук – 5 баравар кўп.

Биз тезда саволга жавоб бера оламизми? Нимага? Бир жуфт қизилиштон билан бир жуфт чумчук қанча қурт олиб қилишини билмаймиз. Қандай билиб оламиз? $3 \cdot 335 = 1005$

Сон орқали бир жуфт қизилиштон қанча қурт олиб қилишини билиб олдик. $5 \cdot 335 = 1675$ Шунча қуртни бир жуфт чумчук олиб келади. Масалани саволини

қайтаринг? Қайси йўл билан бир жуфт кизилиштон бир жуфт чумчукка караганда ўзини боласига қанча кўп қурт олиб келади? Айиримиз: $1675-1005=670$ (қурт).

Жавобни ўқиймиз. Масаланинг саволини шундай ўзгартириш усули қўшув бўлиши керак. Бир жуфт чумчук ва бир жуфт кизилиштон биргаликда қанча қурт олиб келишган?

V. Дарснинг якуни.

- Дарсда нима ўргандингиз?

- Нима янгилик билдингиз?

- Математикага доир билимлардан ташкари биз ўз уйимиз, ер сайёраси ҳақида гапирдик.

Инсон табиат билан боғлиқ. У табиатдан ўрганади. Табиат қонунларини ҳурмат қилинг. Фақат табиат билан уйғунликда биз бахтли бўлишимиз керак.

I-синф

Математика	Меҳнат
Энига ва бўйига таққослаш	Мактаб атрофи билан таништириш
Предметнинг шаклини таққослаш. Доира, уч-бурчак, квадрат.	Қогозdan шаблон тайёрлаш.
Кўпайтириш ва айириш шу кўринишда *1, -1.	Ҳар хил шаклда олما ясаш.
Масаланинг шартини ва саволи.	Мева, сабзавот ва кўзичорин ясаш
Ўтилган материалларни мустаҳкамлаш.	Табиий материаллардан кўргазма ясаш.
Предмет узунлигини узунлик ўлчови бирлиги ёрдамида ўлчаш.	Конструкторнинг жиҳозлари билан ясаш.
Квадрат.	«Танграм» ўйинидан кейин аппликация йиғиш.
Предмет узунлиги бўйича таққослаш. Сантиметр.	Светофорни моделлаш

16. I-синф учун интеграцияланган усулда, очик дарс нишланмаси (ўқиш, математика, расм)

Дарснинг мавзуси: Бизнинг содиқ дўстларимиз- светофор сигналлари.

Дарснинг мақсади: Болаларни йўл ҳаракати қоидалари ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш, светофор чироқлари бўйича кўчани кесиб ўтиш.

Топшириқлар:

1. Светофор ва пиёдалар. Светофор чироқлари пиёдалар учун нимани аниқлатади.

2. Назорат қилиш. Ҳаракатни назорат қилаётганда кўчадан ўтиш қоидаси.

3. Ўқиб чиқилган асардан олинган таассурот бўйича расм чизиш.

Дарснинг жиҳозланиши: Светофор макети йўл қоидалари ҳаракати ҳақида суратлар: бири тўғри: бири нотўғри, нотўғрисини танлаш.

Дарснинг бориши:

1. Ташкилий қисм: Болаларни дарсга тайёргарлигини текшириш ва уларни дарсга ҳозирлаш.

2. Уй вазифани текшириш. Янги мавзуга ҳозирлик кўриш.

3. Ўтилган мавзунинг такрорлаш.

Бугун биз сиз билан содиқ дўстларимиз яъни светофор билан учрашамиз. Сиз светофорнинг чироклар рангига қараб кўчани кесиб ўтиш қонун - қоидаларини эслаб қолдингизми? Ҳозир сизни синаб кўрамиз.

- Кимларни пиёда деб атаймиз?

- Пиёдалар қандай йўл ҳаракати қоидаларини билишлари шарт?

- Кўчани қайси қисмидан кесиб ўтиш мумкин?

Болалар бу шеърни эшитинг ва мазмунини айтиб беринг:

Юр йўлчирок бор жойдан,

Кесиб ўтма ҳар жойдан.

Йўл берк бўлса бироз кут,

Шу ўғитга кулок тут.

4. Светофор макети билан ишлаш

- Светофорнинг неча томони бор?

- Ҳар бир томонида нима тасвирланади?

- Нечта ранглари бор ва улар қандай?

5. Китоб билан ишлаш.

6. Ўқувчиларни светофор қўйилган чорраҳага олиб чиқиш. Ҳозир пиёдалар учун светофорнинг бир томонида транспорт учун қизил чирок ёнади. Пиёдалар кўчани кесиб ўтадилар. Машиналар тўхтади. Энди светофорнинг ҳамма тарафидан сариқ ранг ёнади. Сариқ ранг ҳозир сигнал алмашинишидан далолат беради. Энди эса аксинча, яшил чирок машиналар учун, қизил чирок пиёдалар учун ёнади. Энди пиёдалар тўхтади. Светофор аниқ ишлайди. Ҳамма светофорга бўйсунди, шунинг учун кўчада интизом бўлади.

Болалар бу шеърни эшитинг:

Кўзи ёниб йўлчирок

Чироклари порлайди.

Унинг яшил кўзлари

Бизни йўлга қорлайди.

Яшил-яшил, ям-яшил —

Йўлдан ўтмоққа шошил.

Яшил-яшил, ям-яшил —

Тезроқ ўтмоққа шошил.

Қизил чирок ёнганда

Тўхта, дейди, - болажон,

Юриш учун ҳозирлан

Қизил кўзим ўчган он.

Қизил, қизил, қизил ранг,

Бизни тўхтатди, қаранг

Қизил, қизил, қизилранг,

Бирдан тўхтади қаранг.

Порлагач сариқ чирок,

Сарик кўзга айланиб
Тургин, - дейди, - болакай,
Юриш учун шайланиб.

Сарик, сарик, сарик кўз,
«Тайёр тургин» деган сўз.
Сарик, сап-сарик чирок
Тайёр тур, дейди ўрток.

7. Йўл назоратчиси билан танишиш.

Баъзан йул харакатини ДАН ходими-милиционер бошқаради. Уни йўл назоратчиси деб аташади. Ўзининг тайёкчаси (жээл) билан йўл харакатини бошқаради. Назоратчининг харакати пиёдалар ва ҳайдовчиларга яхши кўриниши учун кечкурун қўлидаги тайёкчаси ёнади. Назоратчи сизга юзи ёки орқаси билан турса светофорнинг кизил чироғи ёнгандай бўлади. Бундай кўчани кесиб ўтиш мумкин эмас. Агар назоратчи сизга ёнбоши билан турса, яшил чирок ёнади, кўркмасдан ўтаверинг. Агар назоратчи ёни билан турса, тайёкчасини тўғрига қилса машинанинг йўли очик. Назоратчи тайёкчасини тушурмагунча йўлдан ўтиш ман этилади.

8. Дидактив ўйин. Ўқувчилар қўлида доира шаклида светофорнинг уч чироклари, ўқитувчи шеърини ўқийди ва унга томон рангни кўрсатадилар.

Кўзи ёниб йўл чирок
Чироклари порлайди.
Унинг қайси кўзлари
Бизни йўлга чорлайди (яшил)

Қайси чирок ёнганда
Тўхта дейди, - болажон. (кизил)

Бирдан тўхтайтиди каранг
Порлагач қайси чирок
Тургин дейди болакай
Юриш учун шайланиб. (сарик)

9. Мустаҳкамлаш. Ўқитувчи яна бир бор йўлдан ўтаётганда эътиборли бўлишни эътиборсиз йўлдан ўтиш ёмон оқибатларга олиб келиши ҳақида уктириб ўтади.

10. Кесиб ўтма ҳар жойдан,

Юр йўл чирок бор жойдан матнини ўкиб бериш. Энди болалар эсингизда нима қолган бўлса чизиб беринг.

11. Текшириш нишлари.

12. Дарсни якунлаш: Демак йўлдан ўтаётганда светофор чирокларига аҳамият берган холда ўтиш, яшил чирокни кутиш, чап ва ўнг томонга қараш,

кейингина ўтиш. - Қани ким айтади? – Йўлнинг қатнов қисмида нима қилиш мумкин эмас.

13. Баҳолаш ва муҳокама қилиш.

14. Уйга вазифа. Кундалик кузатиш. Дафтарга белгилаб қилиш.

17. Иктисодиётнинг бошланғич синфларда ўрганиладиган бошқа предметлар билан алоқаси

Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг иктисодий тушунчаларини ўзлаштиришида предметлараро алоқалар катта ёрдам беради. Бошланғич синфлардаги «Теварак атрофимиздаги олам», «Мехнат таълими», «Тасвирий санъат» дарслари инсоният томонидан фойдаланиладиган меҳнат воситаларини турли томондан табиий материал сифатида, унинг хоссалари, амалий аҳамияти жиҳатидан очиб беради. Бу билан предметлараро алоқа иктисодий тафаккурни ҳар томонлама ривожлантиришга, унинг прогматик йўналганлигини шакллантиришга имкон беради. Кичик мактаб ёшдаги боланинг ақл-идроки табиат ва жамияти ўраб турган оламдаги кўп қиррали муносабатларнинг, иктисодий ва эгологик муносабатларнинг қарор топиши ва ривожланиши учун яхши заминдир. Шунинг ҳам эътиборга олиш керакки, боланинг онгида теварак атрофдаги олам ҳақидаги кишилар, ҳайвонлар, ўсимликлар, жонсиз табиат тўғрисидаги тасаввур ва билимлар. Фақат механик равишда тўпланиб бормаиди, улар боланинг оламни тушунишини ва унга муносабатини шакллантиради, ахлокий сифатларга ва ўзининг табиатга аралашуви учун масъулиятини сезишга таъсир этади.

Бошланғич- мактаб шахсининг қарор топиши, унда экологик маданиятнинг табиий ва ижтимоий муҳитга бўлган кўп қиррали муносабатларнинг шаклланишида муҳим босқичдир. 6 ёшдан 10 ёшгача бўлган даврда бола ўзининг шахсий ривожланишида ахборотларни ўзлаштириб олиш ҳажми бўйича, муҳим йўлни босиб ўтадики, бундан кейинги ҳеч бир ёшни бу давр билан таққослаб бўлмайди. Бунга боланинг ривожланишидаги табиий шарт-шароитлар ва педагогнинг ўқув тарбия жараёнида улардан фойдаланиш малакаси ёрдам беради. Ахборот назарияси мутахассислари бошланғич таълимнинг тугаллаш даврига келиб инсон 95% ахборот олади, булар дастлабки ва такрорланмас билимлардир. Ўрта мактаб ва олий ўқув юртида эгалланадиган билимлар асосан аввал ҳосил қилинган билимлардир. Масалан, интеграл ҳисоб-бу чексиз кичик микдорларни қўшишдир, дифференциал ҳисоб интеграл ҳисобга тесқари амалдан иборат ва ҳоказо. Ўқувчи мактабда базавий фанларни ўрганар экан, турлича, лекция маълум даражада бири билан боғланган ўқув фанлари камраб оладиган ягона ва бўлинмас оламни идрок қилишга тайёрланади.

Ўқувчиларни иктисодий тарбиялашнинг асосий механизми улар бевосита худдайдиган иктисодий фаолиятдир. Ижтимоий фойдали ишлаб чиқариш меҳнати ўқувчиларда бирор ишни самарали ташкил этиш малакаларини, маҳсулот чиқаришнинг планлаштирилиши, уни тайёрлаш учун сарфланадиган меҳнат ва моддий харажатларни нормаллаштириш, юқори сифали маҳсулот

чиқаришга эришиш учун замонавий илғор технологиялардан фойдаланиш кераклиги ҳақидаги тушунчаларни ҳосил қилади. Ўқувчиларни иқтисодий фаолиятга жалб қилиш жараёнида уларда иқтисодий муаммоларни тушуниш тажрибаси тўпланиб боради, янги формациядаги тадбиркорнинг ахлоқий сифатлари, дунёқараш ва иқтисодий эътиқод шаклланади. Натижада болалар ўз ота-оналарини, уларнинг муаммоларини яхшироқ тушунадилар, оилавий ўзаро муносабат яхшиланади, ўқувчида оила бюджетига жонли қизиқиш уйғонади, шахсий истеъмолидаги буюмларга электр энергияси, озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолида тежамкорлик пайдо бўлади.

Иқтисодий таълим ва тарбия ўқувчидан турли хилдаги илмий фанларга (табиийки, булар иқтисодиёт билан чамбарчас боғлиқ бўлиши керак) доир чуқур ва ҳар томонлама билимларни талаб этади, зеро, аралаш фанларни билмасдан туриб, иқтисодиётнинг ўқитилиши ҳаётдан олинган қизиқарли мисоллар билан тўлдириш ҳамда уларнинг қатталар ва болаларнинг кундалик ҳаёти билан боғлиқлигини кўрсатиш қийин. Шунинг учун педагог доимо ўз билимини турли журналлардан, ўқув-методик адабиётлардан олинган янги билимлар билан тўлдириб бориши лозим.

Умумий таълим мактабларининг бошланғич синфларида иқтисодиётни математика билан интеграциялаш ва математика бўйича амалий машғулотларни иқтисодиёт билан боғлиқ ҳолда ташкил этиш.

Ҳозирги кунда мактаб математика курсидаги мисоллар иқтисодиётдан ажралган ҳолда берилади. Ўқувчи уларни ҳеч нарса билан «боғлай» олмайдди, ҳаётги тажрибадан олинган яққол мисоллар йўқ. Шунинг учун математикани ғализ шеър каби ёд олишга тўғри келади ва у ёмон эсда ўқувчилар уни ўз ҳаётларидаги бўлғуси таянч деб билмайдилар ва уни «билиш ва олинган билимлардан амалий ҳаётда фойдаланиш эмас, балки яхши ва қониқарли баҳолар учун, «бир бало қилиб топшира олсам» принципига кўра ўрганадилар.

Бошланғич синфдан бошлаб математика дарсларида иқтисодий тарбия элементларини кўпайтириб бориш лозим. Болаларнинг ҳар турли оила харажатлари, оила аъзоларининг даромад манбаалари (иш ҳаққи, пенсия, стипендия, ёрдам пули ва ҳоказо)лардан қопланишини билишлари учун уларни оила бюджети асосларига ўргатиш керак. Бюджетнинг рақамлардаги ифодасига мисол келтириш лозим. Бунда оиланинг овқатланиш, кийим-бош, пойафзал, коммунал хизматлар, ўйин-кулгу ва ҳоказоларга сарфланадиган харажатларни рақамларда ифодаланган мисоллар билан кўрсатиб бериш зарур. Шу билан бирга даромадлар ва харажатларни таққослаш ҳам керак. Сўнгра ўқувчининг шахсий бюджетини мисол қилиб кўрсатиш лозим: ота-оналари унга мактабда овқатланишига, ўйин-кулгуларига неча сўм бериши ва бу пулларни қандай сарфлаши ва ҳоказо.

Шундан кейин ўқувчиларга ишлаб чиқариш харажатлари ва уларнинг турлари ҳақида оддий тушунча бериш керак. Уларга қўшимча ишлаб чиқариш ёки уй хўжалигини юритишни ҳар қандай фаолият харажатлар билан боғлиқлигини энг оддий мисолларда тушунтириш лозим. Бирор бир ишни бажариш, товар ишлаб чиқариш ёки хизматлар кўрсатиш учун бошқа ресурсларни сарфлаш за-

Шунинг учун математик ҳисоблаш ва таққослашларга асосланиб улардан бири-ни танлашга тўғри келади.

Таркиб толган система маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланган харажатларни иқтисодий элементлар бўйича ҳисоб-китоб қилади:

1) Хом-ашё ва асосий материаллар, шу жумладан, сотиб олинadиган комплект буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар. Буларнинг ҳаммаси қайта ишлаш вақтида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таркибига тўлиқ қиради ва ўз таннарини маҳсулотга ўтказadi. Яъни тайёр маҳсулотда улар кўринмайди.

2) Ёрдамчи материаллар. Уларга асбоб-ускуналар, мосламалар ва ҳоказолар қиради. Улар ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш учун, масалан, саклаш, кундалик ремонт ишлари ва жиҳозларини, биноларни эксплуатация қилиш ва бошқа асосий воситалар учун керак.

3) Ёнилғи. Ишлаб чиқариш жараёнида хом ашё материалларга иссиқлик ишлов беришда фойдаланиладиган газ, мазут, кўмир, кокс ва шунга ўхшаш энергия.

4) Энергия. Бунга иссиқлик станциялари томонидан ишлаб чиқариладиган иссиқлик ва электр энергиялари қиради. Электр энергиясидан станоклар, машиналар ва жиҳозларни таъминлаш учун фойдаланилади. иссиқлик энергияси эса ишлаб чиқариш корхоналарининг ишлаб чиқариш ва маъмурий биноларида температура режимини таъминлайди.

5) Асосий ва қўшимча иш хаки. Лавозим маоши, тарф разряди шаклида ишчи ва хизматчиларга тўланадиган тўловлар асосий иш хакига қиради. Мукофотлар, юқори сифатли ишлар учун бериладиган устамалар қўшимча иш хакига қиради. Бунга ота-оналаримиз ўз меҳнатлари учун шундай йўллар билан пул олишларини тушунтириш лозим.

6) Ижтимоий сўғуртага, нафақа фондида бандлик фондида ажратмалар. Бу маблағлар пенсионерларга пенсия ва ёрдам пули тўловлари манбаи ҳисобланади, яъни иш ўринлари яратиш учун фойдаланилади, яъни уларни ота-оналаримиз ишлаб топадилар, улар «хаводан» олинмайди, кейин давлат уни кишиларга қайтариб беради.

7) Асосий фондлар амортизацияси. Хом ашё ва материаллар тўлалигича яратилан товар таркибига кирган вақтда асосий фондлар-станоклар, машиналар, жиҳозлар ва ҳоказолар тобора янги ва янги товарлар яратида яна узок вақтга қадар иштирок этишга қодир бўлади. Шунинг учун товарлар ишлаб чиқаришда банд бўлган асосий фондларнинг қиймати янги товарнинг ҳар бир бирлиги қийматига бутунлай эмас, балки, қисман қиради.

8) Юқорида кўрсатиб ўтилган харажатлар таркибига кирмаган бошқа ишлаб чиқариш харажатлари. Буларга ишлаб чиқаришни хом ашё материаллар, ёқилғи, энергия, асбоблар, мосламалар ва бошқа меҳнат воситалари ва буюмлари билан таъминлашга оид харажатлар, ишлаб чиқаришдаги асосий воситаларни ишчи ҳолатида саклаш харажатлари (техник кўрик ва қарашга, ўрталиқдаги, жорий ва капитал ремонтлар ўтказишга сарфланган харажатлар) қиради.

Харажатлар икки марта: дастлаб планли, яъни бўлгуси сарф-харажатлар, кейин эса товар ишлаб чиқаришга сарфланган ҳақиқий харажатлар

ҳисобланади. Бунда иқтисод қилинган нарса (маблаг) корхонанинг даромадига айланади, бу эса унинг ишчиларини бойитади, ортика харажатлар эса зарарга олиб келади. Ортикча харажатларни синчковлик билан таҳлил қилиш, унинг ҳосил бўлиш сабабларини аниқлаш керак. Чунки у корхонанинг ёпилиши ва ходимларнинг ишдан бўшатилиши хавфини туғдиради.

Мисол тариқасида мазкур схема бўйича уй-рўзғорда ишлатиладиган тўқув ва тикув машинасидан сотиш учун буюмлар тайёрлашда фойдаланиш, ўғитлар, ядрохимикатлар, чанглатгич маҳсулотларни сақлаш омборидан фойдаланган ҳолда полиз маҳсулотлари етиштириш, бу маҳсулотларни сотишга тайёрлаш учун қилинган сарф харажатлар ва улардан олинган даромадларни ҳисоблаб чиқиш мумкин.

Юқорида айтилган мисолларни келтирганда уларнинг умумий характерда эканлигини, уларни яхшилаб тушуниб олиш зарурлигини, зеро ҳар қандай тадбиркорлик фаолияти уларни билиш асосига қурилишини қайд этиш лозим.

Математикани ўқитишда энг оддий кундалик иқтисодга оид масалалардан фойдаланиш йўли билан уни (математикани) «жонлантириш» керак. Бунинг учун математик мисол ва масалаларни имкони борица ҳақиқий ва тез-тез учраб турадиган ҳаётий вазиятлардан олиш зарур.

Агар гап ҳажмлар ҳақида бораётган бўлса, шундай мисолни келтириш мумкин. Айтайлик, сотиб олиш учун бир хил товарлардан бирини олмақчисиз. Табиийки, бунда ҳажми катгароғи, масалан тарвуз сотиб олишда, танланади (тарвузни тортиш учун тарози бўлмаган ҳолатда). Агар гап электр истеъмол қиладиган товар, масалан электр иситиш асбоби, сотиб олиш ҳақида борса, анча арзон асбобни сотиб олишдан кўриладиган фойдани таққослаш мумкин (бунда электр асбобининг қанча электр истеъмол қилиши ва унда тежаладиган тўлов ҳақи ҳисобланади).

Иқтисодни математика билан яхши кўша оладиган ўқувчининг имконияти тенг бўлмаган қимор ўйинига қизиқтириш мумкин эмас. Масалан ўйин олиб бораётган киши бир шарчани 3 та стакан остига яширади ва шарчанинг қаердалигини топишни таклиф этади. Ўйинга киришган ўйинчининг имкони билан ўйинни олиб бораётган кишининг имкониятларини баҳолаш шуни кўрсатадики, эҳтимоллар назариясига мувофиқ сизнинг ютиб олиш имкониятингиз (шарчанинг қаердалигини топишингиз) $1/3$ га, топа олмаслигингиз (яъни ютқазинингиз) $2/3$ га тенг. Бундан кўринадики, ҳалол, объектив ўйинда ҳам ўйинни олиб бораётган ўйинчининг ютиш имконияти сизникидан икки марта юқори. Шундай экан, бундай ўйин ўйнаш ўринли-ми? Худди шунингдек, лотереяда ҳам ютиш эҳтимолини ҳисоблаб чиқиш қийин эмас. Бунда ютиш имкони шарчали ўйиндагидан ҳам кам.

Булардан кўрииб турибдики, математика дарси мавзуларини ўтишда ҳар доим унинг ҳаёт билан боғлиқлигига доир мисолларни қидириш ва топиш зарур экан.

**3-синфда интеграциялашган дарс
(математика+табиатшунослик) фрагменти
Дарсининг мавзуси: Ҳаракатга доир масала.**

Ўқитувчи: - келинг, кўпхадли сонларни эслайлик. Дафтарингизга қуйидаги сонларни ёзинг: 40204506, 326925, 150000000, 32482. Сонларни ортиб бориш тартибидан ўқинг. Энг катта сонни айтинг. Бундай катта сон нимани билдириши мумкин (болалар ўз тахминларини айтадилар).

Ўқитувчи: - бу сон ердан -қуёшгача бўлган масофани билдиради. Бу жуда катта километрлар сони, уни тасаввур қилиш қийин. Агар биз қуёшга аравада борадиган бўлсак, бизга 500 йил керак бўлар эди. Бу неча асрга тенг?

Болалар: - 5 асрга.

Ўқитувчи: - одамлар автомобилни ихтиро қилдилар. Энди бу йўлни босиб ўтиш учун 5 марта кам вақт керак бўлади. Бу қанча?

Болалар: - 100 йил.

Ўқитувчи: - самолётда эса 10 йил учиш керак. Бу неча ой?

Болалар: -120 ой.

Ўқитувчи: - ракета эса бу йўлни 1йилда босиб ўтади. Агар йилнинг кун ҳисобида ўлчасак, бу неча кун?

Болалар: - 366 кун.

Ўқитувчи: - Қуёш нури бу масофани 8 минутда босиб ўтади. Агар биринчи қуёш кизчани эрталаб соат 7да уйғотиб юборган бўлса, қуёш соат нечала чиққанлигини ҳисобланг.

Болалар: - соат 6-ю 52 минутда.

Ўқитувчи: - қуёшгача учиб бориш мумкинми?

Болалар: - йўқ, чуқки бу жуда ҳам узок, амалда мумкин ҳам эмас. Негаки қуёшнинг температураси жуда юқори.

Ўқитувчи: - Қуёш- планетами?

Болалар: -йўқ. Бу сайёра.

Ўқитувчи: - ерга энг яқин бўлган – Марс ва Венера.

Ўқитувчи: -ерга ҳаммадан қайси сайёра яқин? Сайёралардаги ҳаёт шароитларини таққосласак, қайси сайёрадаги ҳаёт шароити Ердаги ҳаёт шароитларига яқинроқ бўлади.

Оғзаки иш. Ер яқинидаги орбитага чиқиш учун бир космик тезликда ҳаракат қилиш керак. У 8км/с га тенг. Ҳисоблаб кўрингчи, бу бир минутдан кейин бизнинг кемамиз Ердан қандай масофада бўлади?

Болалар: - $60 \cdot 8 = 480$ км.

Ўқитувчи: - биз ҳаёт шароитлари бўйича Марс ердаги ҳаёт шароитларига яқинлиги ҳақида гапирган эдик. Кемамиз Марсга етиши учун кема иккинчи тезликда ҳаракат қилиши лозим. Иккинчи космик тезлик биринчисига қараганда 3км/с га кўп. Ракета 3 минут ичида қандай масофани босиб ўтади?

Болалар: -3мин. 180 сек. , демак масофа 1980 км. га тенг.

Ўқитувчи: - биз Ердан Марсгача бўлган масофанинг қанчалигини, кема қандай тезлик билан ҳаракат қилишини биламиз. Марсга етиб бориш учун қанча вақт талаб этилишини уйда мустақил равишда ҳисоблаб чиқишга уриниб кўринг.

3-синфда математика, табиатшунослик

(Қусто командасининг математик одиссеяси) интеграциялашган дарс

Мавзу: «Ноль билан тугалланидиган сонларни кўпайтириш ва бўлиш» мавзуси бўйича ўтилган материални такрорлаш.

Ўқитувчи: -Мен сизларга ёқимили хабар етказмоқчиман. Мактабимизга Франциядан хат келди. У порт шаҳри Марселдан келган. Уни ким юборди экан? Ўқиб кўрайлик-чи. Ж. И. Кусто командаси. Болалар, Жак Ив. Кусто ким? Унинг командаси нима билан шуғулланади? (Жак Ив. Кусто-француз океанографи. Унинг сув остида олган суратлари бутун дунёга машхур. 1952 йилдан бошлаб «Калипсо», кейинроқ турбо корпусли «Алкиона» кемасида олиб борилган тадқиқотларга раҳбарлик қилган. Ўз акваланги ва «Шўнгувчи ликопча» аппарати иштирокида қилган. Унинг командаси-бу унинг ёрдамчиларидир). Ўқиб кўрамиз бу қандай хат экан? Путёвка-таклифнома. Тошкент шаҳридаги 175-ўрта мактабнинг 3-синфида энг яхши математиклар денгиз ости чуқурликларини тадқиқ қилишда ёрдам кўрсатиш учун Ж. Кусто командасининг математик одиссеясига таклиф қилинади.

Саёҳатнинг бошланиши (санаси кўрсатилган).

Болалар, Ж. И. Кусто командасининг математик одиссеясига боришни хоҳлайсизми?

Болалар: - Ҳа, албатта.

Ўқитувчи: «одиссея» сўзини қандай тушунасизлар? Одиссея ким бўлган?

Болалар: Одиссей- грек мифологияси қахрамони. Унинг бошдан кечирган саргузаштлари ва саёҳатлари «Одиссея саёҳатлари ҳақида»ги поэма баён қилинган. Демак, одиссея-саёҳатдир.

Ўқитувчи: - Ҳозир кусто командасининг кемаси очик океанда турибди. У бизнинг вертолётимизни исталган пайтда ўз бортига қабул қилиши мумкин. Зудлик билан вертолёт қурамиз. Конструкторлар ишга киришинлар. Бош конструктор-Карим, у менга ёрдам беради. Сиз жавобни тез ва тўғри айтишингиз керак-бу вертолётнинг бир детали (хар бир мисол-бу вертолётнинг детали).

1.

35 м =	см	2150 кг =	т	кг
28 см =	мм	20 кг =		г
45 км =	м	5 мин =	с	
2с 30 мин =	мин			

Вертолётни қурдик. Яхшилаб ўтириб олинг. Йўлга!

Олдинда булутлар кўринмоқда, ҳозир тезлик 300км/соат, йўл юриш вақти- 4 соат. Масофани ҳисоблаб топиш керак, тезроқ ҳисобла, вақт кетяпти. Вертолёт олдинга қараб бориши керак.

Болалар: - масофа-1200 км

Ўқитувчи: энди нонушта қилиш вақти келди.

Ажойиб (Ғалати) масалалар.

1. Икки ўғил ва икки ота 3 та тухум ейишди. Ҳар бири нечта тухум еган? (биттадан, чунки улар: бобо, ота, ўғил эди)

2. 5 та олмани 5 та қиз ўртасида шундай тақсимлаш керакки, саватчада 1 та олма олсин. (1 қизга олмани саватча билан бирга бериш керак).

Доскага шундай ёзувлар ёзилади: $80 \cdot 40 = 32000$ (О)

$$60 \cdot 3 = 1800 \text{ (П)}$$

$$40 \cdot 50 = 2000 \text{ (С)}$$

$$140 : 20 = 7 \text{ (К)}$$

$$300 : 10 = 30 \text{ (А)}$$

$$2400 : 30 = 80 \text{ (Л)}$$

$$100000 : 1000 = 100 \text{ (И)}$$

Болалар жавобни айтганларидан кейин ўқитувчи жавоб ва ҳарф ёзилган карточкаларни доскага илиб қўяди.

Иккинчи топшириқ: Жавобларни сонларни ортиб бориш тартибида жойлаштир, шунда сен денгиз кемаси номини топасан.

7-К, 30-А, 80-Л, 100-И, 180-П, 2000-С, 32000-О

Ўқитувчи: - Бизнинг верталётимиз кемага қўнди, Кусто командаси бизни кутиб олмакда. Улар билан танишамиз.

Ўқитувчи: - Якорь кўтарилсин! Тўла тезлик билан юрилсин! Биз очик денгизга чиқмоқдамиз.

2. Масала (ҳаракатга доир) ечиш.

Ўқитувчи: - Кема журнали. Дарсликларни очинг. Биринчи топширикни сиз Кусто командасидан olasиз. Сизнинг математик қобилятингизни текширамыз. Ўқувчи масала шартини ўқийди.

Масала. Ораларидаги масофа 120 км. бўлган икки пристандан бир вақтнинг ўзida бир-бирига қарши икки катер йўлга чиқди. Бир катернинг тезлиги 18 км/с, иккинчисиники 22 км/с. Катерлар неча соатдан кейин бир-бирлари билан учрашадилар? (болаларнинг эътиборини саёҳат картасига қаратаман. У ерда иккита катер ва уларнинг ҳаракати стрелкалар билан кўрсатилган).

V	t	S
(тезлик)	(вақт)	(масофа)
1к. - 18 км/с	?	120 км
2к. - 22 км/с	?	120 км

1. $18 + 22 = 40$ км/с (умумий тезлик)
2. $120 : 40 = 3$ соат-катерлар учрашади.

Муסיқий физминутка

Ўқитувчи: - Дам олдик, энди акваланглари кийиб-денгизга! Сув ости олами қандай гўзал! Бу ерда қимларни (нималарни) учратиш мумкин?

Болалар: - Жуда ҳам ранг-баранг баликларни. 400 балик турлари мавжуд. Медуза, тошбақа, скат ва бошқалар.

Ўқитувчи: - Энди эса математик тадқиқотларга ўтамиз. Акула ҳақида нималарни биласиз?

Болалар: - Акула-йиртқич балик. Уларнинг 300 га яқин тури бор. Улардан энг хавфлиси ва тажовускори одамхўр оқ акуладир. Акулалар йўлларида учра-

учраган ҳамма нарсани ейишлари мумкин. Шу туфайли уларни денгиз санитарлари дейдилар.

Ўқитувчи: - Демак, акулалар, ўзлари билмаган ҳолда катта фойда келтирадilar. (Оқ акула тасвирланган видеоолентани кўрсатаман).

Ўқитувчи: - Қилич балик ҳақида нималарни биласиз?

Болалар: - Қилич балик - йирткич. Бурнида бир метрчалик қиличи бор. Балиқлар тўдасига ёриб киради-да, балик, кальмар ва ҳатто акулаларни қиличи билан шикастлайди. Ўз қиличи билан ҳатто балиқчилар қайигини ҳам ёриб юбориши мумкин.

1-масала (доскага қисқача ёзиб қўйилади). Скумбрия соатига 20 км тезликда сузиши мумкин. Акуланинг тезлиги скумбрия тезлигидан 6км/с кўп. Қилич балик эса акула тезлигидан 5 марта ортик тезликда сузиши мумкин. Қилич балик қандай тезликда сузиши мумкин? (болалар мустақил ечадилар).

Скумбрия – 20 км/с.

Акула -? га караганда 6 км/кўп

Қилич балик -? га араганда 5 марта кўп

1. $20+6=26$ км/с – акула тезлиги

2. $26+5$ 130 км/с қилич балиқ тезлиги

Жавоб: қилич баликнинг тезлиги 130 км/с

2 – масала (ўқувчи карточкадаги масалани ўқийди). Тўрт канотли учар балик жуда катта масофаларни учиб ўтишга кодир. Бундай рекорд масофанинг узунлиги 1080 метр, давомийлиги эса 60 секунд. Унинг узунлиги қандайлигини топасиз.

$$1080:90=12 \text{ м/сек}$$

Болалар мустақил ечадилар. Сигнальный карточкалар ёрдамида текширилади.

3-масала (ўқувчи карточкадагини ўқийди). Териси калин денгиз тошбакаси Қизил китобга киритилган. У йилига 200 та тухум кўяди, курукликдаги тошбака эса 20 га қикин. Денгиз тошбакаси неча марта кўп тухум кўяди.

Болалар оғзаки ечадилар: $200:20=10$ марта кўп.

Ўқитувчи: - Айтинг-чи, болалар шундай бўлса-да нима учун денгиз тошбакасининг сони кам? Биз ҳисоблаб чиққан маълумотларни эътиборга оладиган бўлсак, бунинг акси бўлиши керак эди-ку?

Болалар: - Тухумни ёриб чиққан тошбақаларнинг ҳамаси ҳам денгизга етиб бормайди. Уларни хайвонлар нобуд қилади. Шунингдек, одамлар ҳам мазали ўшти учун катта тошбақаларни ов қиладилар.

Ўқитувчи: - Энди эса денгиз тубидан кемага кўтариламиз ва коралл рифлари бўйлаб ҳаракат қиламиз. Коралл рифлари нима?

Болалар: - кораллар-ўсимлик эмас. Улар жуда ҳам майда хайвонлар – полиплардан ташкил топган. Ҳар бир полип кичкинагина жойчага ўхшайди. Мана шу уйчалардан каралл рифлари ҳосил бўлади.

Ўқитувчи: - Ҳозирги вақтда каралл рифлари учун катта хавф туғилган, инсон уларни термоядро қурилмалари билан яксон қилмоқдалар. Улар ифлосла-нишдан ва денгиз юлдузлари ҳужумидан ҳалок бўлмоқдалар. Каралл полипла-

полиларининг склети қурилишда қўлланилмоқда. Улардан оҳак олинмоқда, турли безаклар тайёрланмоқда.

4-масала (Ўқувчи қарточкадаги масалани ўқийди). Каралл рифларининг майдони $120\,000\text{ км}^2$, кенлиги эса 60 км . каралл рифлари қанча узунликка чўзилиб кетган. Тенглама тузиб, масалани ечинг. Доскадаги қисача ёзув.

$$s = 120\,000\text{ км}^2$$

$$b = 60\text{ км}$$

$$a = ?$$

$$60a = 120\,000\text{ км}$$

$$a = 2000\text{ км} - \text{рифларнинг узунлиги.}$$

Каралл рифларидан ўтиб кетдик. SOS сигнали денгизчилар тилида' («Жо-нимизни қутқаринг») деган маънони англатади. Сигнал – ёрдам ҳақида илтимос – китлар ҳалок бўлмоқда.

5-масала Ҳар йили океанга ёриқларга силиб чиқиши ёки кемалар аварияси туфайли 8 млн. тонна нефт тушади. Бу бир тонна нефт 12 км^2 денгиз базасини ифлослантиради. Бир йил ичида сув юзасининг неча км^2 ифлосланади?

$$1\text{ йил} - 8\text{ млн тонна}$$

$$1\text{ тонна} - \text{км}^2$$

$$1\text{ йил} - ?\text{ км}^2$$

$$3\text{ йилда эса? } 96? 3=288\text{ млн. км}^2$$

Ўқитувчи: - инсон ҳайвон ва ўсимликларга жуда кўп қульфатлар келтиради. Ахир, океанга тўқилган нефт, жуда катта масофаларга ёйилиб, ҳамма жонли нарсани ҳалок қилади. Шунинг учун Кусто командаси сизларга ишонади, болалар. Ўсиб катта бўлганларингизда ҳайвон ва ўсимликларни ҳимоя қилинг. Табиатни севинг. Дарсни Жак Ив. Кустонинг «Агар сиз денгизни севсангиз, сиз уни қутқарасиз» – деган сўзлари билан тугаллашни истардим.

Кема журнали, қундалиқларни осинг. Уй вазифасини ёзиб олинг. (уч вари-антда тавсия этилади: қучли ўқувчиларга, ўртача ва бўш ўқувчиларга).

Дарснинг якуни: Бизнинг саёхтимиз охирига етди. Бугун бизга саёхатда нималар ёрдам берди? Қандай қизиқли ва янги нарсаларни билиб олдингиз? Кусто командаси ёрдам учун сизларга миннатдорчилик билдиради ва эсдалик учун сизларга «Денгиз туби тадқиқотчилари» нишонини совға қилади.

18. Табиий илмий таълимда интегратив ёндашув

Таълим соҳасидаги ҳужжатларда ўқувчиларида дунёни яхлит ёки умумий идрок этиш бўйича педогогик йўлланма кўзга ташланади.

Мактабнинг мезон вазифаларидан бири – ўқувчиларда оламга ўзаро боғланган бир бутун деб кўриниш ва тушуна олиш ва уни халқ услубларини билишдан иборат.

Инсон муаммолари ва уни дунёга муносабати, яъни «инсон ва табиат», «инсон ва жамият», «инсон ва инсон» қабилар таълим мазмунининг марказига айланмоқда. Табиий таълим мазмуни инсон ва табиатнинг ўзаро мулоқоти ат-рофида ўқув фанларнинг бирлашувидан иборат бўлиши керак, бу ўз навбатида табиий илмий билимларини сифат жиҳатидан янги тавсифларга олиб келади.

Айнан фанлар бирлашуви асосида биосферани илмий идрок этишда табиий фанларнинг ўрнини самарали кўрсаткичи мумкин. Жумладан инсон фаолиятининг тинчлик учун курашдаги аҳамиятини ўрганиш. Охир оқибатда барча мактаб фанларининг бу махсус ва умум маданий билимлар нисбатининг ўзгаришига олиб келади (кейингилар фойдасига).

Шундай қилиб, умумлаштириш табиий илмий таълим мазмунини гуманитарлаштиришнинг асосий омилига айланади.

Бизнинг тадқиқотлар кўрсатишича, табиий илмий таълим мазмунини ягона методологик гуманитарлаштириш табиий идрок этиш қуйидаги тизимлардан иборат. «Табиат фан – техника – жамият – инсон». Табиат-инсон тизимида оламни ялпи идрок этиш, тизим микёсида фикрлаш ва аксиёлогик баҳолаш- янги диалектик тизимни ишлаб чиқаришда бошланғич мезон сифатида шаклланади. Бундай ёндошишда таълимда илмий мезон янги сифат касб этади. Табиий илмий таълим мазмунини гуманитарлаш концепцияси асосида интегратив ёндошувдаги бизнинг тажрибамиз 3-синфлар учун табиатшунослик курси концепциясини ишлаб чиқиш.

«Табиатшунослик» интегратив курси ўқувчиларда дунёнинг замонавий табиий-илмий кўринишига мос келувчи идрок этиш услубини шакллантиришга (ялпи фикрлаш) қайсики, ўз ечимининг гуманитар йўллари талаб қилувчи, ҳозирги дунё долзарб муаммоларини тушунишга имкон беради.

Курс табиий-илмий таълим мазмунини гуманитарлаштириш асосида ишлаб чиқилган, қайсики, ягона методологик асосда қуйидаги билимлар интеграциясини асослаб беради, яъни табиий билимлар объектларини ўргатиш «табиат-фан-техника-жамият-инсон». Альтернатив йўлни аниқлашда инсон ва унинг фаолияти табиий-илмий билимлар тизимига жалб этилиб қолади.

3-4- синф курсларининг шаклланиш таркиби

№	Мазмунинг номи	Этапловчи ғоя	Ўқув материал мазмуни
Тайёрлов қисми: табиатнинг тизим ташкилланиш ғоясини идрок этишга тайёрлайди.			
1.	Табиий билимлар нима? нимага ўрганади?	Табиий билим табиат ва инсон ягоналиги сифатида. Ҳозирги дунё глобал муаммоларининг тизимий тавсифи.	Табиат билимлари қандай пайдо бўлди. Инсон ҳаётида табиатнинг ўрни. Табиатнинг ҳаётида инсоннинг ўрни. Ҳозирги замон дунёси глобал муаммолари. Бу нима? Замонавий табиий билимлар-бу табиат ва инсон тўғрисидаги фанлар.
2	Табиий билимлар: - табиатни илмий идрок этиш услублари.	Табиий билим ривожланиши: табиатнинг тизим моҳиятини кузатишдан идрок этишгача.	Табиат тўғрисидаги илмий билимлар қандай пайдо бўлди. Тадқиқот табиатни ўрганишга ёрдам беради. Ўқув-тадқиқотини қандай ташкил этилади ва ўтказилади. Лаборатория жихозлари.
3	Табиатдаги кимёвий ва физикавий жараёнлар.	Табиий ҳодисалар ва уларнинг ягоналигини дифференция ва интеграция йўли билан ўрганиш.	Физик жисмлар ва уларни ўрганиш. Моддалар ва уларни ўрганиш. Физик ҳодисалар. Модда кўриниши. Модда ва майда кимёвий реакциялар.

3	Табиатдаги кимёвий ва физикавий жараёнлар.	Табиий ходисалар ва уларнинг ягоналигини дифференция ва интеграция йўли билан ўрганиш.	Физик жисмлар ва уларни ўрганиш. Моддалар ва уларни ўрганиш. Физик ходисалар. Модда кўриниши. Модда ва майда кимёвий реакциялар.
Тизим ташкил этувчи бўлим.			
4	Табиат: умумий табиб.	Тизим идрок этишнинг мўлжал асоси.	Тизим деб нимага айтилади? Табиат-бу тизим. Табиатнинг умумий тавсифи. Экотизим.
Асосий блок: табиатнинг тизим моҳиятини турлича ўрганиш жараёнларида очади.			
5	Планетадаги яшил ўсимликларнинг коинотдаги ўрни.	Фотосинтез-ер курасида ҳаётни таъминловчи Куёш-Ер алоқаларининг намоён бўлиши.	Табиат саволларини берамиз. Куёш нури нималар тўғрисида сўзлаб беради? Табиатда ёруғлик ва ранг. Ўсимлик қандай қилиб куёш нури энергиясини олади. Ўсимлик қандай қилиб Куёш нури қувватидан фойдаланади. Планетадаги яшил ўсимликларнинг космик ўрни.
6	Тог жинсларининг, минераллар ва Ер юзасининг биокимёвий ўрни.	Табиатнинг бирлиги ва ахлитлиги. Тирик мавжудотларнинг биокимёвий ўрнидалиги.	Тог жинслари ва минераллар. Минераллар. Тог жинсларининг ва минералларнинг емирилиши Ер – ернинг устки қатлами. Кимёвий элементлар. Кимёвий формула ва тенгламалар Табиатда биокимёвий ўзгаришлар.
7	Ер-Куёш тизими планетаси.	Инсон Ер-коинот тизимида	Галактика тўғрисидаги бизнинг тасавурларимиз Куёш системаси. Ер-бизнинг уй.
8	Биосфера	Ҳаёт атмосфера, гидросфера, метосфераларнинг космик алоқаси натижадир. Табиат турли-гуманлигида тизимлик ва иерархия. Ҳаёт биосфера планетар космик ходисаларининг бош фактори.	Биосферанинг умумий тавсифи. Ҳаёт ва уни таъминловчи шартлар. Ҳаёт шакллари ва хилма-хиллиги ва илмий систематика. Тирикликнинг тизим гуруҳлари тўғрисида умумий тасавурлар. Биосфера-глобал экотизим ва биосферадаги энергетик ўрганишлар тўғрисида умумий тушунчалар. Табиатнинг фундаментал қонунлари тўғрисида умумий тушунчалар. Биосфера-планетар космик-ходиса. Замонавий глобал муаммолар моҳияти тўғрисида умумий тушунча. Инсон ва биосферанинг ўзаро алоқа табиатдан фойдаланиш илмий асосларидаги муаммо сифатида.

Шуни алоҳида таъкидлашимизки, айтиб ўтилган ёндошув табиий-илмий таълим тизимида ахлитлик мезонни амалга оширишга йўналтирилган. Бу маънода интегратив ўқув курсларини предмет мутахассилиги, яъни физика, ки-

Дастурни ўқув услубий мажмуада қўллаш мазкур курсни таъминлашни, йиллик тадқиқотлар бу тизимнинг самарадорлигини исботлади ва асосий мактабда табиий билим курсининг жойи ва ўрнини белгилайди.

Таълимга интегратив ёндошувнинг ижобий ва салбий тўғрисидаги ўқитувчилар фикрини умумлаштириб қуйидаги ижобий натижаларни айтиш мумкин:

- Ҳозирги дунё тўғрисидаги тасаввурлар даражасига мослиги.
- Ўқувчи олдига дунёнинг кўп қиррали ҳаракатдаги кўп қиррали ва ўзаро алоқаларни янада кенгрок очиб бериш.
- Ўз фанини ўқитиш горизонтларини кўриш ва фаолият янги марраларини очиш ва «дунёни янгидан» ўзи учун кашф этиш имконияти.
- Ўқувчиларга таъсир кўрсатишнинг янги методик шакллари, интегратив ёндошишининг мос мезонлари асосида излаш эҳтиёжи.
- Турли мутахассисларнинг умум муаммоларини ечишда кучларни бирлаштириш. Ўқувчиларнинг кадрият ўйларини инobatга олиш имконияти.
- Ўқув жараёнида ортиқча ҳаракатларни ва фанлар сонини камайтириш.
- Сифат жиҳатдан янги педагогик натижага эришиш – яъни алоҳида фанни ривожлантириш эмас, балки, таълимда янги фалсафани жорий этиш, қайсики ҳаёт яхшилиги ва ўзаро боғлиқлиги, инсоннинг боғлиқлиги, педагогик жараённинг интегратив мазмунига эришиш.

Интергацияни таълим мазмунини гуманитарлаш механизми сифатида идрок этиш. Мазкур ҳолда - илмий мисолда замонавий таълим ривожланишининг асосий йўналишларининг қиймат-мазмун аҳамиятини аниқлашга имкон беради.

19. Иқтисодийнинг экология билан интеграциялашуви

Кишиларнинг онгида, болалик ёшида, иқтисодий ва экологик билим асослари шаклланган эмас, шунинг учун улар одамларнинг технократик фаолияти оқибатларини, сайёрамизнинг ўсимлик ва ҳайвонот оламининг озайиб кетишига, ўсимлик ва ҳайвонларнинг айрим турлари бутунлай йўқ бўлиб кетишида унинг ҳалокатли ролини кўра билмайдилар. Ўсимлик ва ҳайвонот оламининг ва экологик системанинг ўзаро алоқаларини яхши билишгана иқтисодий индустриализациялаштиришнинг уларни ташкил этувчилари барқарорлигига таъсирини олдиндан айтиб бериш учун асос бўлиши мумкин. Мана шу алоқаларни аниқ билгандагина қайта тикланмайдиган табиий ресурслардан, дарёлар ва бошқа сув ҳавзалари сувларидан, ер бойликларидан келгусида фойдаланиш масаласини ҳал этиш мумкин.

Инсониятнинг ўз ҳатти-ҳаракатларига масъулиятсиз, кўп ҳолларда онгсиз муносабатда бўлишига кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жаҳон географик кашфиётлари даврида кема қатновининг ривожланиши бутун ер юзи бўйлаб қаламушларнинг тарқалишига олиб келган. Натижада улар ўрта асрларда Европанинг кўпгина мамлакатлари аҳолисининг анчагина қисмини йўқ қилиб юборган. Вабо касаллигининг тарқатувчисига айланган. Бундан бутун дунё

Европанинг кўпгина мамлакатлари аҳолисининг анчагина қисмини йўқ қилиб юборган. Вабо касаллигининг тарқатувчисига айланган. Бундан бутун дунё иктисодиёти катта зарар кўрган. Агар одамлар буни олдиндан билганларида эди, кемалардан туширилаётган маҳсулотлар устидан каттик санитария назорати ўрнатар, каламушларни йўқ қилган бўлар эдилар.

Бундан уч асрча олдин Англиядан Австралия қуёнларни олиб келдилар. Улар йигирма-ўттиз йил ичида янги келган жойларида йирткичларнинг йўқлиги туфайли шунчалик кўпайиб кетдиларки, натижада уларни оммавий равишда овлашни ташкил этишга тўғри келади. Бу фермаларнинг нормал ҳолатдаги қишлоқ ҳўжалик фаолияти бузилган эди. Ўн тўққизинчи асрда Ғарбий Европада бўрилари ва йирткич ҳайвонларни оммавий равишда кириб ташладилар. Чунки улар қари ва касал ҳайвонлар билан овқатланиб, ўрмон санитарии вазифасини бажарар эдилар. Йирткичларнинг йўқлиги туфайли қўён, бугу, майда кемирувчилар ва бошқа ҳайвонларнинг генофонди кескин ёмонлашди. Улар оммавий, олдинлари учрамаган касалликлардан ҳалок бўла бошладилар. Бундан ўрмон ҳўжалиги жиддий зарар кўрди. Худди шу вақтда Шимолий Америкада бизонларни бутунлай кириб юбордилар. Бу ҳол аборигенлар (туб жой аҳолиси)нинг озик-овқат захиралари камайиб кетишига сабаб бўлди. Ярим аср олдин Хитойда даладарда донларни еб қўяётган чумчуқлар бутунлай кириб ташланди. Қишлоқ ҳўжалиги кўпайиб кетган зараркундалардан чумчуқлар босқинига қараганда кўпроқ зарар кўрди. Зудлик билан Покистондан чумчуқларни олиб келишга тўғри келди.

Ярим аср олдин Ўрта Осиё мамлакатларида пахтадан рекорд ҳосил олиш кетидан қувиб, ҳудудининг асосий дарёлари Амударё ва Сирдарё сувларининг бир қисми даладарни сугоришга йўналтирилди. Бунинг натижасида ҳудуднинг энг катта ички сув хавзаси – Орол денгизи қурий бошлади. Натижада иқлим ёмон томонг ўзгарди, балиқ овлаш ва балиқ маҳсулотларини қайта ишлаш соҳаси йўқолди. Оролга ёндошиб турган катта ҳудудни қуриган денгиз тубидан кўтарилган туз, кўм қатлами қоплай бошлади. Бу эса ўсимликларга ва ҳосилга ёмон таъсир кўрсатди, ичимлик сувининг сифати бузила бошлади. БМТ ҳудудни экологик ҳалокатли жой деб эълон қилди.

Ер юзидаги барча жонзотларни қуёшнинг ҳалокатли ультрабинафша нурларидан ҳимоя қилувчи озон қатламининг камайиш фактининг кашф қилиниши ва уни келтириб чиқарган сабабларни ўрганиш бу жараённинг айбдори фреон экан, деган ҳулосага олиб келди. У саноат ва уй шароитида, темир йўл вагонларининг ва автомобилларнинг кондиционерларида, автомобиллар, пойафзал, мебелларнинг юзаларини бўяш, лаклаш ҳамда косметик мақсадларда ишлатиладиган аэрозол солинган тубикларда ҳавони ва озик-овқат маҳсулотларини совутиш қурилмаларида жуда кўплаб фойдаланилар экан. Шунинг учун саноат ва маиший хизматлар учун фреондан фойдаланишни чеклаш ва унинг техник роитларига доир халқаро стандартлар қабул қилишга тўғри келди.

Экологик маданият манбаалари халқнинг кўп асрлик тажрибасидан – табиати, она дарёнинг табиий бойлиқларини авайлаб сақлаш, эҳтиёт қилиш анъаналаридан бошланади. Унинг асосида экологиянинг иктисод билан боғлиқлиги

билганлар. Инсон бутунлай табиат ресурсларига, об-ҳаво шартларига, офатларга тобе бўлган- бу нарсa унинг мавжудлигининг иктисодий томонларига ҳам боғлиқдир. Одамлар табиат билан муносабати жараёнида, унинг қонуниятларини ўргана бoриб, аста-секин табиатда юриш-туриш нормалари ва қоидаларини ўрнатдилар. Улар табиатни вайрон қилиш билан инсон ўзини унинг ресурсларидан маҳрум қилишни ва бу билан ўзининг келажагини ҳам йўқотаётганини тушундилар. Яшаш мухити ва Ер юзидаги жонли нарсаларни сақлашга йўналтирилган халқ анъаналари қарор топди, халқ педагогикаси яратилди.

Халқ педагогикаси аввал бошданок меҳнат, табиатга эҳтиётлик билан муносабатда бўлиш, юксак ахлоқий принциплар каби мустаҳкам асосларга қурилган эди. Ноқулай табиат шароитларида тирик қолишга ёрдам берувчи халқ донолигини эртaк, қаҳрамонлик дostonларида, мақол, матал, топишмоқларда, шунингдек, шимол, жануб, Австралия ва Океания чўллари ва оролларида яшайдиган халқларнинг байрамлари, урф-одатлари ва ўйинларида ўз аксини топган. Афсуски, инсонларнинг табиат билан ўзарo муносабатига боғлиқ ҳолдаги маданияти одамлар об-ҳаво инжикликларига кўпроқ боғлиқ бўлган мўтадил иқлим минтақаларида кўп жиҳатдан йўқолган. У сабабли бугунги кунда табиатга эҳтиётлик муносабатда бўлишга дарҳол миллий анъаналарнинг тикланиши педагогик муҳим ва олижаноб вазифадир.

Бирок Ернинг табиий ресурсларидан нотўғри фойдаланиш биосферанинг каттагина қисми ўзгаришига олиб келади. Кўпчилик дарёларда балиқларнинг кўпайиш режасини бузган тўғонлар, дарёларга яқин ҳудудларда ер ости сувлари сатҳини кескин кўтарган ва бу билан турар жой бинолари ва ишлаб чиқариш иншоотлари чўкиши ва бузилишига сабаб бўлган сув омборлари қурилди.

Кўпгина ривожланган мамлакатларнинг мактаб экологияси таълимида «Ер-фазовий кема» концептуал модели акс эттирилган. Бутунжаҳон табиатни кўриқлаш стратегияси материалларида Ер бизда фақат битта эканлиги таъкидланади. Бу ажойиб кемада инсонларнинг узoк вақт яшашлари учун ҳамма нарсa бор. Кичик ёшдаги ўқувчиларни шундай ҳулoсага олиб келиш керакки, улар инсоннинг саломатлиги теvarак-атрофидаги мухитнинг аҳволига боғлиқлигини, шу боис инсоннинг ҳаёт мухитини химоя қилиш ва дам олиш, келгуси авлодлар учун табиий бойликларни қолдириш ҳақида ғамхўрлик қилиш эканлигини билиб олсинлар.

Экологик ва иктисодий таълимнинг энг муҳим принципларидан бири уларнинг узлуксизлигидадир. Узлуксиз деганда инсоннинг бутун ҳаёти давомида унга экологик масъулият руҳида таълим бериш ва шу руҳда қамол топтиришнинг ўзарo боғланган жараёни тушунилади. Бу жараёнда кичик мактаб ёши алоҳида роль ўйнайди. Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ахлоқий жиҳатлари қарор топиши ва ривожланишида 6-10 ёшли боланинг психик ривожланиши хусусиятлари, ўз хатти-ҳаракати ва ишлари учун жавоб бериш қобилияти сифатида масъулият ҳисси пайдо бўлади.

Табиатга экологик жиҳатдан саводли муносабат ҳиссининг ривожланишида иктисодий тарбиянинг роли жуда катта. Унинг ижтимоий турмуш тарзининг

Табиатга экологик жиҳатдан саводли муносабат хиссининг ривожланишида иқтисодий тарбиянинг роли жуда катта. Унинг ижтимоий турмуш тарзининг турли томонларига ижодий таъсирига доир қутилмаган мисоллар келтириш мумкин. Сингапур шаҳри тозаликни бузгани учун жарима жорий қилиб (бугунги кунда у 2000 доллар), сайёрамизнинг энг тоза шаҳарларидан бирига айланди. Малайзияда йўлда кетатуриб овқат есалар жаримага тортиладилар: чунки, биринчидан, бу овқатни хазм қилиш ва бинобарин, саломатлик учун зарарли, иккинчидан, бутерброд, морожний, гамбургер еган киши улардан бўшаган идиш-ни қаёққа ташлаш муаммосига дуч келади. Шунинг учун фақат овқатланиш биноларида, кафе ва буфетларда тановул қилиш мумкин. АҚШда яқиндан бошлаб жамоат жойларида сигарет чеккани учун жарима солинадиган бўлди.

Хозирги кунда Ўзбекистонда ҳам бошқа мамлакатлар каби экологияни сақлаш тadbирлари қўрилган, уни бузувчилар жарима тўлайдилар.

20. 1-синф учун интеграциялашган усулда ўқиш дарсининг очик дарс нишланмаси (ўқиш, ёзув, табиат, математика)

Дарсининг мавзуси: О харф товуши.

Дарсининг мақсади: Оо харф товушини ўрганиш.

Таълимий мақсади:

- а) Ўқувчиларни О харфи билан таништириш.
- б) О товушини талаффуз қилишни ўрганиш.

Тарбиявий мақсад:

- а) Ўзбекистонда етиштирилган мевалар билан таништириш асосида ўқувчиларни табиатга муҳаббат руҳида тарбиялаш.
- б) Она-табиатни асраб-авайлашга ўргатиш; экологик тарбия.

Ривожлантирувчи мақсад:

Ўқувчиларнинг сўз бойлигини ўстириш, бўғин ажратишга ўргатиш.

Дарсининг жиҳозланиши: Кесма харфлар, от минган овчи расми, ойнача.

Дарсининг бориши:

1. Ташкилий қисм: Ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлигини текшириш.
2. Уй вазифасини сўраш.
 - а) матн деб нимага айтилади?
 - б) матн нималардан ташкил топган?
 - с) гап қандай тузилади?
 - д) гап тузиш андозасини кўрсатинг?

Жавобларни умумлаштириш.

3. Янги мавзуга тайёргарлик:

Ўқитувчи: - Ўқувчилар, топишмоқни топинглар-чи (доскага қувноқ расми «О» харфи осилган).

Бу харф бурчаги йўқ
Шунинг учун у юмалоқ.
У шундай думалоқ-ки
Юмалаб кетиши мумкин.

4. **Янги мавзунни ўтиш:** Алифбе дарслигида тавсия қилинган расмларни катталаштирилган нусхаси кўрсатилади. О товушининг талаффузи тушунтирилади. О товуши унли товушлар сирасига кириб, талаффузда ўпкадан чиқаётган ҳаво оғиз бўшлиғида ҳеч қандай тўсикка учрамайди. Бунда О товушининг нисбатан чўзиқроқ айтилишига ўқувчилар эътибори қаратилади.

5. **Китоб билан ишлаш.** Жонли суҳбат асосида ўқувчиларга ҳар бир сўзнинг маъноси ҳақида тушунтирилади, ҳамда ҳар бир расмда тасвирланган нарсга ёки буюмга оид тарбиявий жиҳатлар ҳам сингдирилади. Масалан, «Овчи» расми асосида болаларга қуйидагилар тушунтирилади: Овчилик жуда керакли касб. Дастурхонимизни турли таомлар билан тўлдиришда овчиларнинг хиссаси бор. Лекин ов онгли равишда амалга оширилиши керак. У табиатга зиён етказмаслиги керак. Ой, ош, олов, олча, овчи, олмахон расмларига оид тушунчаларга, бу сўзлар таркибидаги О товуши талаффузига тўхталилади.

6. **Дафтарлар билан ишлаш.** Болаларга эслатамиз, ўқиш дафтарларига ҳарфларни босмасдан ёзамиз. Катта ҳарфни икки катакда кичкина ҳарфни битта катакда ёзамиз.

7. Қувноқ дақиқа.

Окиб келади жилдираб,
Ойна каби ялтираб.
Окиб келган ойнани,
Олиш мумкин ҳовучлаб.
Топинглар-чи нима бу?
Арик тўла ойна-сув.

8. **Экологик тарбия бўйича ишлаш.** Овчи расми асосида болаларга қуйидагилар ўқитирилади: Овчилик жуда керакли касб. Балиқ гўшти кўпчилик яхши кўриб тановул қиладиган таомлар жумласига қиради. У турли витаминларга бой. Қасал одамларни тузатишда балиқ мойидан фойдаланилади. Лекин табиатдаги жуда кўп жонворларни асраб-авайлаш ҳар биримизнинг бурчимиздир. Олмахон табиатда кам учрайдиган жонивор. Уни ов қилиш тақиқланган. Болалар, балиқлар тоза сувда яшайдилар. Сувларга ишлаб чиқариш чиқиндиларини ташлаш мумкин эмас. Балиқлар заҳарланиб ўладилар. Табиат ва одамлар учун баргларни ёки зарарли, уларни кўмиш керак. Бу ер учун ўғит бўлади.

9. **Ўйин-мусобақа.** Синф икки гуруҳга бўлинади: Қизлар ва ўғил болалар. Доскага расмлар осилади. Ҳар бир расм учун топишмоқлар осилади. Болалар навбат билан жумбоқни топадилар. Сўзларни топиб «О» ҳарфи жойини айтадилар.

- 1) Ёмғирдан нима сақлайди? (сойбон)
- 2) Озиқ-овқат маҳсулотларини нима билан кесадилар? (пичок)
- 3) Овқатга ишлатиладиган сабзавот тури (картошка)
- 4) Икки ёғи тоғ, ўртаси сарёғ (ёнгёқ)
- 5) Ўзи битта боласи мингта (ой ва юлдуз)

10. **Натижаларни йқунлаш.** Ўқувчиларнинг О товуши ва ҳарфига оид билимларини саволлар ёрдамида текшириш.

11. Баҳолар қўйиш ва муҳокама қилиш.

10. Натижаларни яқунлаш. Ўқувчиларнинг О товуши ва ҳарфига оид билимларини саволлар ёрдамида текшириш.

11. Баҳолар қўйиш ва муҳокама қилиш.

12. Уй вазифаси. Уйда дарсликни ўқиш ва таҳлил қилиш. «О» ҳарфи Билан бошланадиган сўз топиш.

21. 1-синф учун интеграциялашган усулда математика дарсининг очик дарс ишланмаси (математика, ўқиш, атрофимиздаги олам)

Дарснинг мавзуси: 1 дан 2 гача бўлган сонлар. 1 сони

Дарснинг мақсади:

Ўргатувчи мақсад:

a) Ўқувчиларни 1 сонини ёзишни ўргатиш.

b) Ўқувчиларга рақам ва сон нималигини ўргатиш.

Тарбиявий мақсад:

Ҳайвонларга яхши муносабатда бўлиш.

Ривожлантирувчи мақсад:

Ўқувчиларга сонларнинг элементларини ёзишни ўргатиш.

Дарснинг жихозланиши: Расм, тарқатма материаллар.

Дарснинг бориши:

1. Дарсни ташкил этиш. Болаларни дарсга тайёригини текшириш.
2. Уй вазифасини текшириш. Болалар уй иши дафтарингизни очинг. (Ўқитувчи ҳар бир дафтарга қараб чиқади, энг яхши дафтарни болалар диққатига кўрсатади). Энди дафтарни партанинг бурчагига қўйинг.
3. Ўтган дарсни мустахкамлаш. Оғзаки ҳисоб. Болалар паннога қаранг, юмори қисмида қандай шакллар жойлашган.

- Марҳамат қилиб тўртбурчакни таърифлаб беринг (4та бурчаги, 4та томони бор).
- Учбурчакни таърифлаб беринг. (3та бурчаги, 3та томони бор).
- Айлана тўғрисида нима дейиш мумкин? (бурчак ва томони йўқ)
- Охири қандай шакл, номини айтинг? (кўпбурчак)
- Учбурчак ва тўртбурчакнинг нима фарқи бор?
- Айлананинг ўнг томонида қандай шакл? Чап томонида-чи?
- Иккинчи қаторда нима жойлашган?
- Улар ҳақида нима дейиш мумкин?
- Жами қанча?
- Кейинги қаторда нима бор?

- Нечта товук, нечта ғоз? (Неча жуфт)
- Бувида 3та жўжа бор эди, биттаси кетди, нечтаси қолди?
- Охирги қаторда нималар жойлашган? Нечта жўжа? (1) нечта олма?
- Уларнинг сони тўғрисида нима айтиш мумкин? (бир хил)

4. Расмлар устида ишлаш. «Кўча» расми.

Ўқитувчи: – Болалар, бу расмда нималар бор экан? (уйлар, машиналар, одамлар)

– Қайси уй баландроқ? Пастроқ? Сарикнинг чап томонидачи? Яшилнинг ўнг томонидачи?

- Менинг қўлимда нима? (дафтар, китоб) Нима қалинроқ? (китоб)
- Диккат билан атрофингизга қаранг, нима синфда биттадан?(доска)

5. Китоб билан ишлаш. Янги мавзунини тушунириш. – Болалар, расмга қараб айтинг. 1 рақами нимага ўхшайди? (нинага). Энди бир рақами ҳақида шёър эшитинг.

Она-Ватан ягона,
Курраимиз ҳам ягона
Биттадандир ҳар одам
Ёзишга ҳам ўнғайман,
Чизгичга ўхшайман.

Ўқитувчи бир неча марта болалар билан қайтаради. 17-бетдаги расмга қараймиз. Тепадаги қатордан бошлаймиз.

– Биринчи расмда нима ёзилган? Иккинчисидан-чи? Учинчисидан-чи? Охиргисидан- чи? Бир сўз билан шу расмларни айтингиз. (транспорт)

– Автобуснинг чап томонида нима бор? Вертолётдан-чи? Вертолёт билан самолёт ўртасида нима бор?

– Нечтадан самолёт? Вертолёт-чи? Мотоцикл-чи? (биттадан)

– Иккинчи расмга қаранг. Транспортларнинг тагида нима тасвирланган? Ким кўғирчоқнинг чап томонида? Ўнгида-чи? (қуёнлар)

- Нечта автобус? Нечта қуёнлар?
- Пастдаги расмда нима чизилган?
- Улар нималар? Бир сўз билан таърифланг. (9ёввойи ҳайвонлар)
- 9ёввойи ҳайвонларга қайси ҳайвонлар қиради?
- Уларни қаерда кўришимиз мумкин?

6. Дафтар билан ишлаш. Бугун бизнинг дарсимизга Билмасвой ташриф буюрди. У биздан расмдаги ҳайвонларни санаб беришни сўради. Қайси рақамни бу расмнинг тагига ёзиш мумкин.

Мен олдинда тураман,
Чизгичингга қараб бок.
Тартиб сонлар ичида,
Биринчиман, ҳой ўрток.

Дафтарингизни очиб, қизил сиёҳ билан ёзилган 1 рақамини бир катак ташлаб ёзинг. Ёзишни бошлаймиз.

1 1 1 1 1 1 1

Катакнинг ўртасидан бошлаб, ўнг томонидаги бурчакка ёзиб, тўғри таёқчасини пастки чизикнинг ўртасига тушурамиз.

Дафтарингизни очиб, қизил сиёҳ билан ёзилган I рақамини бир катак ташлаб ёзинг. Ёзишни бошлаймиз.

1 1 1 1 1 1 1

Катакнинг ўртасидан бошлаб, ўнг томонидаги бурчакка ёзиб, тўғри таёқчасини пастки чизикнинг ўртасига тушурамиз.

Болаларга рақам билан сон фарқи нималигини тушунтириб бериш. Рақамларни ёзамиз, сонларни санаймиз. Болалар, Билмасвой биздан ёрдам сўраб келибди.

Қоматини кўрганлар,

Қиёс этар оққушга.

Мендан дир-дир титрайди,

Ихлоси йўқ ўқишга.

Доскада икки рақамининг ёзилишини ўқитувчи ўргатади.

2 2 2 2 2 2 2

Икки рақами ўртадан сал баландроқ бошланади. Қўл узмай ёзилади.

Ёзиш тушунтирилади. Ўқувчилар катак тушлаб ёзадилар.

7. Дарсни яқунлаш. Бугунги дарсда нима ўтилганини эслатиб ўтиш.

8. Болаларни баҳолаш.

9. Уй вазифасини бериш.

22. Дарсининг бориши

Ўтган дарсда берилган ижодий иш юзасидан суҳбат ўтказиб, ёлгончи ва чакимчилик сифатлари одамларни бир – бири билан уриштириш, кўролмаслик, ҳасад қилиш эканлигини уқтиради. Ёлгон гапириш ва чакимчилик ҳақида бола-лар билиб келган ҳадис, шеър ва ҳикматлардан сўрайди. Бу ёмон одат эканлиги такрорланади.

Мавзу: Ўсимликларни парвариш қилиш одоби

Дарс Малика Азимованинг «Меҳмонга келган лола» шеъри билан бошлана-ди.

Ҳовлимиздаги лола,
Соғинганим билдингми?
Мени излаб келдингми?
Бўлгин келдими лола?
Қийналдингми тоғларда,
Меҳрибон опанг йўқми?
Қилгинг келдими шўхлик?
Зерикдингми боғларда?
Ҳовлимизда қолақол,
Гилос посбонинг бўлсин,
Косангга меҳр тўлсин
Меҳр ўрток бўлақол.

Суҳбат

Биз қайерда яшаймиз? Ватанимиз Ўзбекистон деб аталади. Дунёда ҳар бир давлатни танитувчи давлат рамзларини кўриб чиқсак:

I. Ўзбекистон байроғининг ҳар бир рангининг рамзий маъноси бор. Яшил ранг ҳам байроғимизда мавжуд. Чунки ота-боболаримиз асосий ҳаёт манбаи ўсимликлар бўлгани, улар мавжуд бўлса ҳаёт давом этаётганлиги маъносини билдиради.

II. Ўзбекистоннинг гербига назар ташласак. Гербимизда тоғлар бор, икки дарё ва боғлар расми. Боғ бу ерда ҳам акс этган.

III. Энди мадҳиямизнинг сўзларига эътибор берсак. **Олтин бу водийлар – жон Ўзбекистон** ибораси мавжуд. Водий бу ўсимликлар гуллаб яшновчи жой-дир.

Демак, ўзбек халқининг асосий кадрловчи нарсаси, асосий ғояси ўсимликларни орттирсанг, орттирки, камайтирма. Миллий истиклол ғоялари ҳақида тушунча бериб ўтиш. Истиклол мафкураси Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя – озод ва обод ватан, эркин ва фаравон ҳаёт тузиш ниятларини ўзида акс эттиради.

- ким қандай ўсимликларни билади?
- ҳовли ўсимликларидан қайси бирини биласиз?
- табиатдаги ўсимликларнинг инсон учун фойдаси нимада?
- сиз кўча, мактаб ҳовлиси ва хонадонингиздаги ўсимликларни парвариш қилганмисиз?

Сўнгра табиатни асраш ҳар бир инсоннинг бурчи эканлиги борасида маҳаллий шароитдан келиб чиқиб, «Яхшидан боғ қолади, ёмондан доғ» мақолини таҳлил қилиш.

Дарахтларни парвариш қилиш. Данақ тупрок остида ётган вақтда ҳеч ким унга ғамхурлик қилмайди. У ўз никобини очгандан кейин мевали дарахт эканлиги маълум бўлади. Табиатдаги ўсимликларга бефарқ бўлсак, улар сўлиб, қуриб кетади.

Янги мавзун мустаҳкамлаш

I. Болалар ижросида « У боғчада олича-ю, бу боғчада олича » кўшиги ижро этилади. Болаларга савол берилади. Олча қайерда ўсади? Мевали дарахтлар қаерда бўлади? Хат тахтасида саволнинг жавоби «Боғ» сўзи ёзилади.

II. Қизлар ижросида «Гулим» ракси намоиш этилди.

-Гул қайерда ўсади? Хат тахтасида жавоб «Гулзор» сўзи ёзилади.

III. Бир ўқувчи « Лавлаги » шеърини айтиб беради.

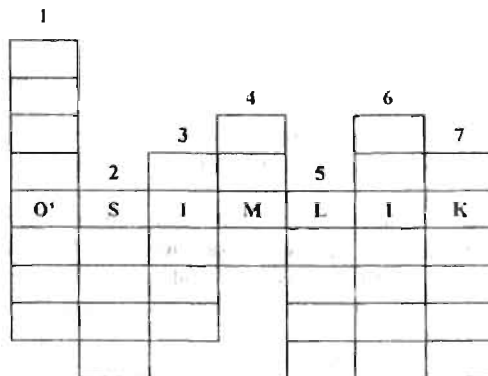
-Лавлаги нима? (сабзавот)У қаерда ўсади? (Далада)

Досканинг 3-қисмида «дала» сўзи ёзилади.

Ҳар бир қаторда навбатма – навбат ўқувчи чиқиб гул, сабзавот, мевани расмлар орасидан териш вазифаси берилади. Ишни биринчи бажарган ўқувчи голиб ҳисобланади.

Сўнг «Жим » ўйини ўйналади. Доскада ҳар бир қатор ўз қаторда берилган боғ, дала, гулзор ўсимликларнинг номини хат тахтасида тағма-тағ айтиб ёзилади. Энг кўп сўз топган қатор голиб ҳисобланади.

Гул экиш (тувакка). Хона ўсимлигини экишни ўргатиш.
Дарс якунида ўтилганларни такрорлаш учун бошқотиргич

1. Чипс тайёрланадиган сабзавот.
2. Ер остида олтин козиқ, у ҳаммага бўлар озиқ.
3. Пак-пакана бўйи бор, етти қават тўни бор.
4. Мева тури.

5. Нордон мева.

6. Гул тури.

7. Табиатни ҳимоя қилувчи нодавлат жамғарма номи.

Дарсга яқун ясаш, фаол ўқувчиларни баҳолаш. Болаларга ўсимликларни парвариш қилишни ҳар он ёдда тутишни айтиш. Кўкаламзорлаштириш ишларида катталарга ёндошишни айтиш.

23. 1-синф ўқиш фанидан интергациялашган 1 соатли дарс

1-синфда қуйдаги фанларни интергациялашган дарс сифатида ўқиш мумкин.

Ўқиш	Атрофимиздаги олам	Тасвирий санъат	Математика
«Богда»	Табиатда куз	Барг расми	Бир хил, ҳар хил. Узун, қисқа
«Помуда»	Мактаб тажриба дала-сида	Қовун расми	Нарсалар саногии
«Ватан бу»	Тошкент – Ўзбекистоннинг пой-тахти	Ўзбекистон давлат байроғи	
«Бўри билан турна»	Ёввойи ҳайвонлар	Бўрини пластилинда ясаш	
«Светофор»	Бизга йўл кўрсатувчи белгилар	Светофор расми	Шаклларни аниқлаш
«Она ер»	Маданият ва экология	Табиат манзараси	Нарсаларни таққослаш

Мавзу: (О') товуши ва О' о' ҳарфи. Ўрмон.

Мақсад: Ўқувчиларни О' о' товуш, ҳарфни унли тўғри талаффуз қилишга ўргатиш. Бўгинлардан сўзлар тузиш яъни терминалларни тушунтириш ҳарфлардан ибораларни қўллашни ўргатиш, малакаларини ошириш.

Ўқувчиларга мақоллар ёдлашга ўргатиш, ватанни севишга, табиатни ардоқлашга, ҳайвонларга, қушларга, ўсимликларга гамхўрлик руҳида тарбиялаш. Ўқувчиларни сўз бойлигини ошириш.

Дарс тури: Янги билим берувчи.

Дарс усули: суҳбат, кўргазмалилик, таништирув, мустақил иш.

Дарс жиҳози: Расмий алифбе, О' о' ҳарфи (ёзма ва босмача шакллари), бўгинлар, сўз плакатлари, рангли расмлар, ўрмон тасвири, ҳайвонлар расмлари.

Дарсининг бориши:

I. Ташкилий қисм. а) Саломлашиш б) Давоматни аниқлаш. В) Ўқувчиларни дарсга ҳозирлаш, г) Об-ҳаво, фасл ҳақида суҳбат.

Куз фаслига оид расмларни кўрсатиб, бу фаслга оид табиатдаги ўзгаришлар, ҳайвон ва ўсимликлардаги ўзгаришлар ҳақида суҳбат ўтказилади.

II. Янги мавзу баёни.

Ўрмон расмини кўрсатиб, бу тасвирдан ўрмон, ўрмондаги ҳайвонлар ҳақида суҳбат ўтказаман.

Болалар ўрмонда яшайдиган хайвонларни санашади. Шу ўринда ўқувчилардан ўтхўр ва йиртқич хайвонлар ҳақидаги тушунчаларни сўрайман жавобларига қараб, ўт билан овқатланадиганлар ўтхўр, гўшт билан ёки ўтхўр хайвонлар билан овқатланадиганлар йиртқич хайвонлар дейилишини расмдаги мисоллар билан тушунтираман. Бизга таниш бўлган қайси рақамларда (О') товуши борлигини сўрайман. 10 сони, ўрик, қўл тўпи, бўри расмларини кўрсатаман, шу сўзларни бўғинларга бўламиз. Биринчи бўғиндаги (Ў) товушини талаффуз қиламиз. Талаффузда тўсикка учрамаётгани, демак (Ў) унли товуш эканлигини ўқувчиларга саволлар бериб, биргаликда шу хулосаларни чиқарамиз. Ёзувда бу товуш О' о' харфи билан белгиланиши, ёзма шакллари хавода ёзиб кўрамиз «Ким кўп сўз топиш» ўйини ўтказилади.

Болалар харф қассаларида Ў харфини топиб, о'п, о'гип, о'тин, ко'л, ко'к сўзларини ясаймиз. Биринчилар қаторида шу сўзларни ясагани ўқувчиларни баҳолайман. Дарсликдаги расмларни кузатамиз. Болалардан тўти қаерда яшашини сўрайман. Жавобларини эшитиб қўшимча қиламан. Тўтилар иссиқ ўлкаларда Ҳиндистон, Африка, Америка давлатларидаги чангалзорларда яшашини, бу давлатлар томонидан муҳофаза қилиниши, бу қўшнинг сифатларини айтиб бераман. Китобдаги ўргимчакни номи тарантумли-у чўл зонасида, адирларда учраши, захарлилигини, от эса ўлиши, кўй эса семиришини болаларга тушунтираман. Шу ўринда «Атрофимиздаги олам» фанидаги «Табиат ва инсон» мавзусидаги табиатни инсон авайлаши, қўшларни рағатқада ёки бошқа усуллар билан кийнамаслик, ўсимлик ва дарахтларни синдирмаслик, авайлаб асраш ҳақида расмлар билан суҳбат ўтказаман. Расмлар орқали сонга 3 ни қўшиш ва айиришга оид масалалар.

Жисмоний дақиқа:

Ғозлар учиб келдилар
Ҳой олма, олма, олма
Қўлмакчага қўндилар
Мени овора қилма

Дон чўкиб, сув ичиб
Бир оз эгил, бўй чўзай
Яна учиб кетдилар
Олмаларингдан узай

III. Мустаҳкамлаш

«Адашганлар» ўйини ўтказаман.

Бунда қаторлар орасига 2-3 та ундош харф аралаштириб қўйилади. Унли харфни олган ўқувчи харфни айтиб дарвозадан ўтади. Ундош харф қолади. Синорни гуруҳларга бўлиб, бўғинлар тарқатаман. Шу бўғинлардан кўп сўз тузган гуруҳ голиб ҳисобланади. Ҳар бир гуруҳни ҳосил қилган сўзларини ўқувчилар билан солиштирамиз кимники кўп, нечтага кўп саволларини бериб, математикадаги билимларини мустаҳкамлайман.

-o'g. -mon, -ri, -ti, -to', -to, -mir, -lo, -la, -ko'l, -mak.

«Сехрли олма» ўйинини ўтказаман. Саватдаги олмалар орқасига уй ва ёввойи хайвонлар расми ёпиштирилган. Болалар хайвон турларини, номини айтишади. Сўзни бўғинга ажратиб беришади. Жавобларига қараб ўқувчиларни баҳолайман.

Дарслик билан ишлаш:

Дарсликдаги бўғин ва сўзларни аввал ўзим ўқиб бераман, кейин ўқувчиларга ўқтаман. Расм асосида гаплар туздираман, гаплар ичидан О' товуши бор сўзларни ажратамиз. Тўтиқушнинг бошқа қушлардан ажратиб турадиган хусусиятларини сўрайман. Алифбедаги расмга қараб тўтиқушнинг расмини чизишади. Патларидаги рангларга ўқувчиларни эътиборини қаратаман. Кимни уйида ёки қариндошиникида тўти борлигини, қўрган бўлса, тасвирлаб беришини сўрайман.

IV. Дарсга яқун ясаш. Уйга вазифа бериш

Дарсда фаол қатнашган ўқувчиларни баҳолаб олган балларини изоҳлайман. Уйга вазифа, дарсликдаги 26-бетни ўқиш О' товуши иштирок этган сўзлар топиш, (О') товуши бўлган ҳайвон расмини чизиш.

24. Ўйинлар

«Бозорда» ўйини

Сабзавот ва меваларнинг расмлари ишланган картонлар ёзув тахтасига осиб қўйилади. Бу ерда қарам, картошка, узум, нок, олхўри, пиёз ва хоказоларнинг расмлари бор.

Ўқитувчи: – 1 кг пиёз 4 сўм турса, 2 кг қанча туради, 3 кг-чи? – деб сўрайди.

3 кг олхўри 9 сўм турса, 1 кг олхўри қанча туради? Шунга ўхшаш бошқа саволлар берилади. Ўйиндан кейин болалардан сўраш керак:

Ўқитувчи: – Сиз ховлида ўйнаяпсиз. Бирдан ойингиз бозордан тўрхалта тўла мева ва сабзавотлар олиб келатганини қўриб қолдингиз. Шунда сиз нима қиласиз?

Болалар: «Тўрхалтани кўтаришда оймизга ёрдам берамиз», - деб жавоб қилишади.

Уларнинг фикрлари маъқулланади.

Ўқитувчи: – Сизлар мева ва сабзавотларни етиштиришда иштирок этасизларми?

«Циркда» ўйини

Мақсад: – Ўқувчиларнинг нутқ, гап, сўз тўғрисидаги билимларини мустаҳкамлаш.

Жихозлар. Циркдаги артистларнинг картондан ясалган расмлари. Улар сўйин давомида осиб йилади. Ёзув тахтасига вазифалар ёзилган.

Ўйиннинг бориши:

Ўқитувчи: – Болалар, бугун бизлар циркка таклиф қилинганмиз. Артистимиз илан биргаликда энг ақлли, маданий муомала қилиш қоидаларига риоя этадиган ва она тилини яхши биладиган ўқувчиларни оламиз. Ораларингизда шундай болалар борми? Буни биз учта вазифани бажарганингиздан сўнг аниқлаймиз.

1. Диққат билан эшитинглар!

«Ёмон отда юргунча, яёв юрган яхшироқ».

«Яхшини мактаса ярашар» мақолларнинг мазмунини тушунтиринг.

2. Юлдуз, соя, ёнғоқ, юрт, туя, юз, арпа, тиш, туз, патир, пишлок. Шу сўзларнинг ичидан бўғинларга ажратилмайдиган сўзларни айтинг.

3. Мебел, пиёз, сабзи, юлдуз, завод, дафтар, ҳарф, вазифа, гулзор. Бу сўзларни алфавит тартибда айтинг.

Ўқитувчи: – Баракалло! Сиз, ҳаммаларингиз вазифаларни яхши бажардингизлар, энди бемалол циркка боришимиз мумкин.

Болалар маданий муомала қоидаларига риоя этиб, циркдаги артистлар билан танишадилар. Уларни биринчи бўлиб зебра кутиб олади.

Ўқитувчи: – Болалар, бунака белгини қаерда учратгансизлар? (Йўловчилар йўлакчасида.) Нега ўша йўлакчани зебра дейишади? (Йўлакча зебрага ўхшагани учун.) Йўлнинг қаеридан ўтиш керак? (Йўловчилар йўлакчасидан.)

Ўқитувчи: – Сиз бўғинлардан сўзлар тузишни ўрганиб олдингизми ёки йўқми, бу савол зебрани қизиқтирмакда: пок, нав, оп, зи, чи, таб, тоб, бат, ва ҳ. к.

Болалар вазифани тезда бажаришади, Саб-зи, оп-пок, мак-таб, ва-зи-фа, ки-тоб, навбатчи деган сўзлар тузадилар, сўнгра масҳарабоз билан учрашадилар.

Масҳарабоз: – Уруғ?, тўкиб, тер, сочсанг, курук, сени, ер.

Болалар, булар нима? (Сўзлар.)

Ўқитувчи: -Масҳарабоз қанчалик уринмасин шу сўзлардан мақол туза олмаган экан. Болажонлар, сизлар, масҳарабозга ёрдам беринглар-чи. (Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас курук.) Маъносини сўрайман, (Агар ҳаммамиз тер тўкиб меҳнат қилсак, яъни кўп ўқисак, берилган вазифаларни ўз вақтида бажарсак, келажагимиз сермазмун, гўзал ва порлок бўлади.)

Шундан кейин болаларни айикча кутиб олади. У сўзларни олдинги катордан кейинги каторга кўчиришда қайси катордаги жавоб тўғри эканлигини билмоқчи:

Аз-из, о-на, ик-ки
Ки-тоб, ва-зи-фа, нутк
Машк, да-рахт, ре-жа

Ўқитувчи: – Болалар, айикчага ёрдам беринглар. (Учинчи катордаги сўзлар тўғри кўчирилган.) Сўнгра болаларнинг қаршисига тулен чиқади. У ҳам болалар учун вазифа тайёрлаган.

- а) Болалар кушларни севинг!
- б) Кушларнинг ёқимли овози эшитилди.
- в) Кушлар кузда қаерга учиб кетади?
- г) Қайси катордаги гап ундов гап?

Ўқитувчи: - Баракалла, Сиз энг ақлли, энг ахил, она тилини яхши биладиган болалар экансизлар. Циркдаги артистлар болалар билан хайрлашадилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И. А Гармонично развитое поколение – основы прогресса Узбекистана. Т, 1997 г. стр 7-8.
2. Каримов И. А Узбекистан устремлений в 21 век «Доклад » Президента Республики Узбекистан на XIV сессии олий мажлиса (ШИТ 1999 г. №418)
3. Амоношвили Ш. К «Каждому ребенку-индивидуальный подход» Воспитание основы (начальная школа 1991 г).
4. Бухарева Л. Н. Интеграция учебных занятий в начальной школе на краеведческой основе (начальная школа 1991 г. №8).
5. Давидов В. В. Обобщающие обучение М. Просвещение 1980 г.
6. Занков Л. В. Усвоение и развитие младших школьников. М. Просвещение 1965 г.
7. Карплал Р. «Естественно научные дисциплины в начальной школе» (перспективы 1982г. №1-2)
8. Калягин Л. Л, Алексинка О. Л. «Интеграция школьного обучения» (начальная школа 1990 г. №9)
9. Кузмин Л. Л. , Зырина С. В. , Малгорова О. В. Проверочные задания по темам « Растения весной», «Насикомые и птицы весной». М. Просвещение 1991 г.
10. Мавлянова Р. А. Обучение в 1-ом классе. Пособие для учителей в начальных школах. Т.

Мундарижа

Сўз боши.....	3
1. Интеграция курси ва вазифасилари	5
2. Фан ўқитишдаги интеграция асосидаги таълим фалсафаси	8
3. Таълим жараёнини интеграциялашнинг назарий асослари.....	11
4. Интеграциянинг ҳозирги замон муаммолари	15
5. Бошланғич мактабни интеграция қилиш.....	19
6. Интеграцияланган дарсларнинг самарадорлигини ошириш омиллари	21
7. Педагогика тизимини мувофиқлаштириш	23
8. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартининг таҳлили	28
9. Умумтаълим мактабларида интеграцияни мавжудлиги	34
10. Психология ва таълим самараси. Психологик муҳофаза.....	37
11. Интеграция-таълим жараёнини оптималлаштиришнинг муҳим принципи	39
12. Бўлажак ўқитувчиларнинг психолого-педагогик билимларини интеграциялаш жараёни	42
13. Педагогика ва Умумий психология фанларини интеграллаш	47
14. Бошланғич мактабда интеграциялашган таълимдан фойдаланишнинг методик хусусиятлари.....	53
15. Математика дарсида интеграция.....	65
16. I-синф учун интеграцияланган усулда, очик дарсишланмаси (ўқиш, математика, расм)	68
17. Иқтисодиётнинг бошланғич синфларда ўрганиладиган бошқа предметлар билан алоқаси	70
18. Табiiй илмiiй таълимда интегрaтив ёндашув	79
19. Иқтисодиётнинг экология билан интеграциялашуви.....	82
20. I-синф учун интеграциялашган усулда ўқиш дарсининг очик дарс ишланмаси (ўқиш, ёзув, табиат, математика).....	84
21. I-синф учун интеграциялашган усулда математика дарсининг очик дарс ишланмаси (математика, ўқиш, атрофимиздаги олам).....	86
22. Дарсининг бориши.....	89
23. I-синф ўқиш фанидан интергациялашган I соатли дарс.....	91
24. Ўйинлар.....	93
Фойдаланилган адабиётлар	96

$\delta/y =$

P-0485/4

6 neg. new

74.202
M 13